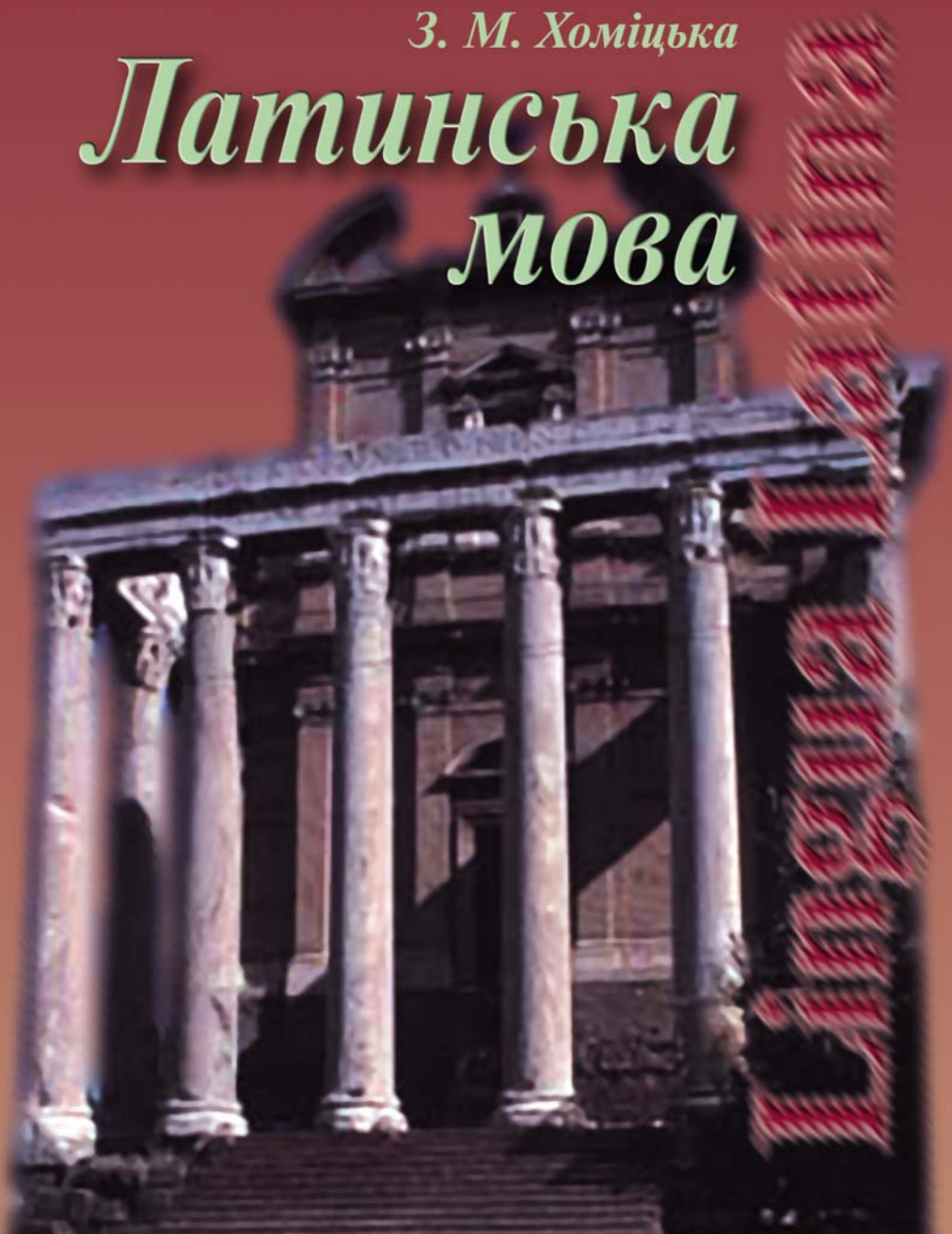

З. М. Хоміцька

Латинська мова

Міністерство освіти і науки України
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого

З. М. Хоміцька

ЛАТИНСЬКА МОВА

Підручник

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів юридичних спеціальностей
вищих навчальних закладів*

Харків
«Право»
2004

ББК 81.2 Лат я 73

X 76

УДК 811.124

Гриф «Затверджено Міністерством освіти і науки України як підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів» надано Міністерством освіти і науки України

Рецензенти:

Н. Г. Корж, професор кафедри зарубіжної літератури і класичної філології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна;

О. І. Бурнос, кандидат філологічних наук, доцент кафедри латинської мови Харківського медичного університету

Хоміцька З. М.

X 76 Латинська мова. – Х.: Право, 2004. – 256 с.

ISBN 966-8467-14-0

На основі програми «Латинська мова» підручник містить відомості з фонетики, морфології та синтаксису латинської мови, а також вправи, тексти для перекладу, лексичний мінімум, латинсько-український словник.

Підручник призначений для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів.

ББК 81.2 Лат я 73

ISBN 966-8467-14-0

© З. М. Хоміцька, 2004

© «Право», 2004

ПЕРЕДМОВА

Латинська мова належить до числа найдавніших писемних мов індоєвропейської сім'ї поряд із санскритом і давньогрецькою. До індоєвропейської сім'ї належать також слов'янські, німецькі, балтійські, іранські, індійські та інші мови, що разом з латинською, древньою умбрською становлять італійську гілку цієї сім'ї.

Латинська мова одержала свою назву від племені латинян, що населяли в давнину невелику область Лації (Latium), розташовану на заході середньої частини Апеннінського півострову. Це плем'я, згідно з переказом, заснувало у VIII ст. до н. е. місто Рим (Roma). Самі римляни вважали датою заснування Риму 753 р. до н. е.

До кінця III ст. до н. е. латинська мова панує на всій території рабовласницької федерації, що утворилася на той час під верховенством Риму. До початку I ст. н. е. латинська мова стає загальноіталійською. Починаючи з II ст. до н. е. Римська республіка, згодом імперія, провадить широку завойовницьку політику.

За період двох століть під владою Риму опиняються Македонія, Греція, Сирія, Єгипет, області на півночі Балканського півострову, Північна Африка, Галлія, Британія. Лише за часів Траяна (98–117 р. н. е.) завершуються завоювання. Панівною мовою на завойованій території була латинська.

У розвитку латинської мови простежуються кілька періодів.

Архаїчна латинь — V–II ст. до н. е., пам'ятками якої служать: напис на золотій застібці, так званій перенестеській фібулі (600 р. до н. е.), численні надгробні написи, офіційні документи (наприклад, епітафії римських політичних діячів Сципіонів і текст сенатської постанови про святилища бога Вакха). Представниками архаїчного періоду є давньоримський комедіограф Плавт і драматург Теренцій.

У 451–449 рр. до н. е. законодавчою комісією з десяти чоловіків (*decem viri*) були розроблені Закони XII таблиць (*Leges duodecim tabularum*), які стали основою подальшого правового розвитку Риму, «джерелом усього публічного та приватного права» («*fons omnis publici privatiq[ue] ... iuris*» — Livius.).

Класична латинь — I ст. до н. е. — I ст. н. е. Саме в цей період були написані видатні твори Цицерона, Цезаря, Саллюстія, Тита Лівія, Лукреція, Катулла, Вергілія, Горація й Овідія. Норми класичної латини є основою вивчення латинської мови у вищих навчальних закладах.

У цей період розвивається творчість незалежних юристів. З іменами двох юристів, двох видатних особистостей, між якими існував політичний антогонізм, — Антея Капітона та Антистія Лабѡна — пов'язують виникнення двох правових шкіл класичного періоду: прокуліанської та сабініанської, які були названі за іменами послідовників цих шкіл Прокула, Сабіна. До школи сабініанців належали Целій Сабін, Яволен Приск, Абурній Валенс, Тусціан, Сальвій Юліан. Сабініанці були більш консервативними, ніж прокуліанці, які суперничали з ними, більш близькими до урядової лінії, займалися правовою технікою та розробляли систематику права. До прокуліанців належали Кокцей Нерва (дід імператора Нерви), Прокул, Нерва-син, Пегас, Цельс-батько, Ювенцій Цельс-син, Нерацій Пріск. Прокуліанці були більш своєрідні та незалежні у науковому плані, ніж сабініанці; вони розвивали традиції республіканських юристів та успішно працювали в галузі казустики.

Післякласичний період — I–II ст. н. е. Представниками цього періоду є Сенека, Марціал, Ювенал, Таціт, Апулей, мова яких відрізнялася значною своєрідністю у виборі стилістичних засобів.

У цей період видатні юристи Муцій Сцевола, Юній Брут, Маній Манілій були названі Помпонієм (видатний юрист II ст., який залишив багато творів різної тематики) засновниками цивільного права у тому розумінні, що саме це покоління юристів створило юридичну літературу, яка охоплює римську правову систему в цілому.

У II ст. юрист Флорентин, який не належить до жодної зі шкіл, склав «Інституції» (Посібник основ права) у 12 книгах. Одночасно з ним провінційний професор Гай пише «Інституції» у 4 книгах, які стали найпопулярнішим підручником з римського права в період античності — єдиний класичний твір, що дійшов до нас повністю.

Видатні юристи Цельс, Юліан, його учень Секст Цецилій Африкан, Ульпій Марцелл, Клавдій Трифонин, Цервідій Сцевола та його учень Папініан, Ульпіан, Павл, Модестин (останній юрист-класик, учень Ульпіана) створили значні твори. Історичне значення їх творів полягає в тому, що у своїх працях вони наводили тексти різних законів (починаючи з деяких текстів Закону XII таблиць), едиктів, старих конституцій, які інакше не дійшли б до нас.

Твори найвидатніших юристів характеризують їх як дуже освічених людей. Вони чудово знали не лише праці своїх попередників, але й дуже часто цитували поетів (зокрема, Гомера), філософів, ораторів (грецьких та римських, наприклад Демосфена та Цицерона).

Пізня латинь — III–VI ст. У 313 р. імператор Костянтин видає Міланський Едикт, який ставить християнство у рівне положення з іншими віросповіданнями. З'являється християнська література латинською мовою — Гієронім (348–420), Августин (354–430). У IV–V століттях юристи не мали інтелектуальної самостійності: надто великим був авторитет наукової спадщини їхніх попередників. Вони вносили зміни в праці класиків, які продовжували служити навчальною літературою. Під час правління Юстиніана (527–565) була відроджена на державному рівні юридична культура та юридична освіта.

За Юстиніана була здійснена кодифікація права, тексти якої у Західній Європі вивчалися як *Corpus iuris civilis* (Звід цивільного права). До нього входив офіційний підручник *Institutiones* (529 р.), складений на підставі «Інституцій» Гая, Флорентина, Марціана, Ульпіана та інших елементарних творів; антологія творів класиків *Digesta* (529–533), які були та залишаються не лише пам'яткою історії права, але й літератури і естетики, збірник імператорських конституцій — *Codex* (вступив у силу в 529 р.).

Латинська мова (її народно-розмовний різновид) стала основою романської групи мов, до якої належать: італійська, французька, провансальська, іспанська, португальська, румунська, молдавська та деякі інші.

В епоху середньовіччя латинська мова зберігала своє значення головним чином як мова юриспруденції, медицини, дипло-

матії, церкви і літератури, латиною викладали в початковій школі та в університетах.

В епоху Відродження розвиваються національні мови, але латина залишається мовою науки та освіти. З моменту винаходу друкарства (середина XV ст.) численні праці були написані і видані латинською мовою. Традиція писати цією мовою наукові трактати і твори простежується до другої половини XIX ст.

Латиною писали свої твори Б. Спіноза (1632–1677), І. Ньютон (1643–1727), Е. Роттердамський (1466–1536), Томас Мор (1478–1535), Феодан Прокопович (1681–1736), Михайло Ломоносов (1711–1765), Григорій Сковорода (1722–1794) та багато інших.

Латинська мова по праву вважається материнською мовою юриспруденції. Юридична термінологія значною мірою сформована з латинських слів: юриспруденція, юстиція, процес, адвокат, презумпція, експертиза, трибунал, ексгумація, криміналістика, віндикація та ін.

Латинська мова є невід'ємною частиною юридичної освіти, вона допоможе майбутньому юристу повніше вивчити римське право — *Ius Romanum*, яке у середньовіччя називали *ratio scripta* — писаний розум, і яке є основою сучасної правової науки та невід'ємною частиною світової культури.

Цей підручник призначений для вивчення елементарного курсу латинської мови на юридичних факультетах вищих навчальних закладів.

Підручник складений відповідно до програми курсу «Латинська мова». Мета підручника полягає в тому, щоб допомогти майбутньому юристу в оволодінні основними положеннями юридичної освіти, що містяться в римському праві, розумінні наукової і правової термінології.

§ 1. ФОНЕТИКА

Класична латинська мова збереглася тільки в писемних пам'ятках. Тому поняття фонетика, вимова, звук стосовно латинської мови є умовними. У таблиці алфавіту подається традиційна вимова, яка дійшла до наших часів завдяки тому, що латинська мова як навчальний предмет не припиняла свого існування.

АЛФАВІТ

Латинський алфавіт складається з 24 літер ¹.

Написання	Назва	Вимова	Приклад	Транскрипція
A a	а	а	actum — дія, діяння	[актум]
B b	бе	б	bis — двічі	[біс]
C c	це	ц, к	Cicero — Цицерон consensus — згода	[ціцеро] [консенсус]
D d	де	д	debitum — борг	[дебітум]
E e	е	е	edictum — едикт, розпорядження	[едіктум]
F f	еф	ф	fortuna — щастя, доля	[фортуна]
G g	ге	г	gloria — слава	[глорія]
H h	га	х чи українська г	homo — людина	[хомо]
I i	і	і, й	initium — початок; ius — право	[ініціум] [йус]

---

¹ У деяких підручниках латинської мови наводиться алфавіт, що складається з 25 букв. Для позначення нескладового **i** у XVI ст. була введена приголосна літера **j**. У різних словниках і виданнях римських авторів можна зустріти різне написання одного й того самого слова, наприклад **iudex** і **judex**. При користуванні латинсько-українським словником слід з'ясувати, чи застосовується у ньому літера **j**. Нами прийнята система з нескладовим **i**.

K k	ка	к	Kalendae — календи	[календе]
L l	ель	л'	legifimus законний	[л'егітімус]
M m	ем	м	memoria — пам'ять	[меморія]
N n	ен	н	nota — знак, позначка	[нота]
O o	о	о	octavus — восьмий	[октавус]
P p	пе	п	patria — батьківщина	[патрія]
Q q	ку	к	querela — судова скарга	[кверел'а]
R r	ер	р	Romanus — римський	[романус]
S s	ес	с, з	strictus — суворий; causa — причина	[стріктус] [кауза]
T t	те	т	tribunal — трибунал, поміст для суддів	[трібунал]
U u	у	у	universitas — спільність, сукупність	[універсітас]
V v	ве	в	victoria — перемога	[вікторія]
X x	ікс	кс	lex — закон	[л'екс]
Y y	іпсилон	і	syngrapha — боргова розписка	[сінграфа]
Z z	зета	з	gaza — скарбниця	[газа]

§ 2. ВИМОВА ГОЛОСНИХ І ДИФТОНГІВ

Голосним звукам відповідають літери **а, е, і, о, у**. Звуки [а], [о], [у] вимовляються як українські [а], [о], [у]. Наприклад: *agra* [арма] — зброя, *orator* [оратор] — оратор, *urbanus* [урбанус] — міський.

Буква **е** вимовляється як [е], наприклад: *edictum* [едіктум] — едикт.

Буква **i**, що стоїть перед голосною на початку слова або між голосними, вимовляється як [й], в інших позиціях як [i], наприклад: *iunior* [йуніор] — молодший, *debitum* [дебітум] — борг.

Буква **u** вимовляється як [i] і живається у словах грецького походження, наприклад: *gugus* [гірус] — коло.

У латинській мові існує 4 дифтонги (двоголосні): **ae**, **oe**, **au**, **eu**. Дифтонги вимовляються у таким чином:

ae — [e], наприклад: *aes* [ес] — мідь;

oe — [e], наприклад: *roena* [пена] — покарання;

au — [au]; **eu** — [eu].

У двох останніх дифтонгах звук [у] короткий, наголос падає на перший звук, наприклад: *aurum* [аурум] — золото, *Euroa* [еуропа] — Європа. У випадках, коли необхідно прочитати окремо голосні, що входять у дифтонги, над однією з них ставиться трема: *aēr* [аер] — повітря.

§ 3. ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ І БУКВОСПОЛУЧЕНЬ

Буква **c** у класичній латині вживалася тільки для позначення звука [к]. В IV—V ст. н. е. перед звуками [e], [i] вона почала вимовлятися як [ts], що відповідає українському звуку, який позначається літерою **ц**. При традиційній вимові літера **c** читається як [ц], якщо вона стоїть перед **e**, **i**, **u**, **ae**, **oe**, і як [к] в інших позиціях, наприклад: *ceterum* [цетерум] — утім, *civis* [цівіс] — громадянин, *cytus* [цітус] — клітина, *caecus* [цекус] — сліпий, *coetus* [цетус] — збори, *color* [колог] — фарба, *factum* [фактум] — дія.

Буква **l** вимовляється м'яко [л'], наприклад: *locus* [л'окус] — місце.

Буква **q** вживається тільки у сполученні з **u** і вимовляється як [кв], наприклад: *quinque* [квінкве] — п'ять.

Буква **s**, що стоїть між голосними і між голосним та приголосними **n** або **m**, вимовляється як [з], в інших позиціях як [с], наприклад: *casus* [казус] — випадок, *fraus* [фраус] — обман.

Буква **x** вимовляється як [кс], наприклад: *felix* [фелікс] — щасливий.

Буква **z** вимовляється як [з] і живається у запозичених словах, наприклад: *gaza* [газа] — скарбниця.

Буквосполучення **ngu** перед голосними вимовляється як [нгв], наприклад: *lingua* [лінгва] — мова.

Буквосполучення **ti** у позиції перед голосними вимовляється як [ці], після приголосних **s, t, x** вимовляється як [ті], наприклад: ratio [раціо] — розум, bestia [бестіа] — звір.

Наступні буквосполучення зустрічаються тільки у словах грецького походження: **ch** вимовляється як [x], **ph** — як [ф], **rh** — як [р], **th** — як [т], наприклад: chaos [хаос] — хаос, triumphus [тріумфус] — тріумф, rhetor [ретор] — оратор, thema [тема] — тема.

§ 4. ДОВГОТА І КОРОТКІСТЬ ЗВУКІВ. НАГОЛОС

Голосні латинської мови можуть бути довгими і короткими, що має велике значення для правильної постановки наголосу. У навчальних посібниках, словниках і т. д. для позначення довготи і короткості використовуються відповідно надрядкові знаки $\bar{\text{~}}$ і ~ , що ставляться над голосними, наприклад: $\bar{\text{a}}$, $\check{\text{a}}$.

У нашому підручнику довгота і короткість позначається тільки у випадках, коли це необхідно для постановки наголосу, для визначення значення і граматичної форми слова.

Наголос у латинських словах падає на другий склад від кінця слова, якщо він довгий, переходить на третій склад, якщо другий склад короткий. На останній склад і далі ніж на третій склад від кінця слова, як правило, наголос не падає.

Отже, для правильної постановки наголосу необхідно з'ясувати, який склад є довгим, який коротким.

Довгий склад утворюють довгі голосні.

Дифтонги від природи довгі: euroraeus – європейський.

Голосний довгий, якщо він стоїть перед двома чи більше приголосними і перед **x, z** (виняток становлять приголосні **p, b, t, d, c, g** у сполученні з **l** чи **r**): argumentum – аргумент, доказ; codicillus – кодиціл, додаткове заповідальне розпорядження.

Короткий склад утворюють короткі голосні.

Голосний, що стоїть перед голосним: praesumptio – презумція, припущення.

Голосний, що стоїть перед сполученням приголосного з **h** (в грецьких словах): chirographum – боргова розписка.

Довгі за природою голосні другого складу ми не будемо позначати ніякими знаками: advocatus — адвокат, natura — природа; testator — заповідач.

Коротки за природою голосні другого складу позначаються знаком короткості: civitas — громадянство, держава; duodecim — дванадцять; defendere — захищати.

1. *Mens* — розум; *libertas* — воля; *ego* — я; *depositum* — депозит, річ, віддана на збереження; *necessarius* — необхідний; *error* — помилка.

2. *Ius* — право; *iniuria* — несправедливість; *iudex* — суддя; *vita* — життя; *punire* — карати; *privatus* — приватний; *fides* — віра; довіра; *iudicium* — суд; рішення; *Gaius* — Гай.

3. *Lyra* — ліра; *syllabus* — список; заголовок судових рішень; *mysterium* — таємниця; *synodus* — синод.

4. *Praetor* — претор; *foedus* — союз; *oeconomia* — правильне господарство; *saeculum* — рід, століття; *Graecia* — Греція; *poeta* — поет; *auditorium* — зал судових засідань; *coemptio* — купівля; *auxilium* — дотація; *neutrum* — середній.

5. *Causa* — причина; *Caesar* — Цезар; *consensus* — угода, тунс — тоді; *collegium* — колегія; *culpa* — провина; *scire* — знати; *creditor* — кредитор; *ecclesia* — збори; церква; *suicidium* — самогубство; *curator* — опікун; *crimen* — злочин; *caput* — голова; *et cetera* — і так далі; *coelum* — небо; *custodia* — охорона; *centum* — сто; *carcer* — в'язниця; *Cyprus* — Кіпр; *credo* — символ віри, переконання; *consul* — консул.

6. *Animal* — тварина; *difficilis* — важкий; *consultum* — рада; *legitimus* — законний.

7. *Colloquium* — розмова, співбесіда; *quasi* — начебто, майже; *quaestor* — слідчий; *quadrupes* — чотиринога тварина; *quando* — коли; *quattuor* — чотири; *quantum* — скільки; *aquaeductus* — водопровід.

8. *Mensis* — місяць; *basis* — основа, підґрунтя; *usus* — користування; *status* — стан; *risus* — сміх; *rusticus* — сільський; *sensus* — сенс; *absolvère* — виправдовувати.

9. *Lex* — закон; *codex* — стовбур, книга; *exemplar* — зразок; *vox* — мова, голос; *rex* — цар; *examinare* — випробувати.

10. *Zona* — пояс; *zephyrus* — зефір, західний весняний вітер; *zodiacus* — зодіак.

11. *Sanguis* — кров; *bilinguis* — двомовний; *unguis* — ніготь.

12. *Iurisdictio* — юрисдикція; *lectio* — урок; читання; *licentia* — можливість; право; *conditio* — умова; *mixtio* — змішування; *sanctio* — непорушний закон, договірна стаття; *Attius* — Аттій (римське ім'я); *ignorantia* — незнання; *scientia* — знання, *iustitia* — правосуддя.

13. Thesis — положення; charta — папір; rhetōica — мистецтво красномовства; theatrum — театр; philosophia — філософія; schola — школа; authenticus — справжній; thermae — теплі або купальні джерела; phantasia — уява, ідея, думка.

14. Arbiter, philosophus, Gaius, rector, decanus, professor, victoria, iustitia, fortuna, respublica, orator, alibi, interdictum, latinus, ius Romanum, ius civile, ius publicum, ius privatum, ius gentium, codex Gregorianus, Fragmenta Vaticana, Iulii Pauli sententiarum ad filium libri quinque, collatio legum Mosaicarum et Romanarum, corpus iuris civilis, leges Duodecim tabularum, ad edictum, lex Romana Burgundiorum de iure pontificio, Marcus Tullius Marci filius Cornelia Cicero.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Yulius Paulus

Юлій Павл (жив на межі II-III ст. н. е.)

Учень Квінта Цервідія Сцеволи, адвокат, помічник префекта гвардії, потім вів щоденник принцепса, тобто записував його виступи і завідував його кореспонденцією (magister memoriae). При Олександрі Севері одержав посаду префекта гвардії (praefectus praetorio) разом зі своїм колегою Ульпіаном.

З числа римських юристів Павл був найпліднішим письменником, приблизно шоста частина Дигест — це уривки з його творів. Павл залишив після себе 86 творів у 319 книгах (сувоях). З них Notae (нотатки до праць Юліана, Нерація, Сцеволи і Папініана, коментарі Ad Plautium (до творів Плавтія), Ad edictum (до едикту — 76 книг) і Ad Sabinum (до творів Сабіна). Quaestiones (Питання) і Responsa (Відповіді) Павл присвятив казуїстиці, для навчальних цілей написав Sententiae ad filium (Настанови сину), які були дуже популярні в пізніший час і набули силу закону, Institutiones (Інституції) і Regulae (Правила).

Юлій Павл працював над безліччю проблем з різних галузей публічного і приватного права, мав юридичну ерудицію, зумів узагальнити в лаконічно точні визначення значний казуїстичний матеріал. Стислість, афористичність, ефектність, властива стилю Павла, дозволяють і донині багатьом положенням права, що були висловлені ним, не втратити своєї переконливості і краси.

IUS ROMANUM

Leges XII (duodēcim) tabularum, *leges decemvirales* (451–450 pp. до н. е.) — Закони XII таблиць – кодифікація права, результат діяльності 10 членів комісії; головне призначення — захист плебеїв від патрициїв. Вони стали відправним пунктом усього римського права. Були опубліковані на 12 дерев'яних таблицях, що загинули під час галльського вторгнення у 387 р. до н. е. Збереглися лише цитати набагато пізніших авторів. Нинішня класифікація таблиць — плід штучної (хоча й наукової) систематизації. До числа авторів, що повідомляють про зміст Законів XII таблиць, належать Цицерон, Ульпіан, Гай, Павл, Помпоній та інші класичні юристи.

ARS

Forum Romanum – Римський форум (*forum* – центральна площа, центр суспільного, політичного, судового і ділового життя міста), розташований на східному боці Капітолійського і північному Палатинського пагорбів, був центром політичного і господарського життя Риму. Тут стояли величні храми і величезні базиліки (*basilica* — 1. торговельне приміщення — «ряди», чудовий будинок із двома рядами колон на Римському форумі з залами для судових засідань і торговельних операцій; 2. християнський храм). Для ораторів були влаштовані трибуни. Біля майданчика для ораторів були розташовані вирізані на мідних дошках **Закони XII таблиць**. Красиві колони портиків (*porticus* — крита галерея) облямовували форум. Мармурових і бронзових статуй тут встановлювалося часом так багато, що сенат давав розпорядження зняти деякі з них. Влаштовувалися іноді й своєрідні виставки. За свідченням стародавнього автора, один із преторів розповідав народу про зміст виставлених на форумі картин, що зображували його подвиги.

На Римському форумі у республіканський час продавали найрізноманітніші товари. На вулицях, що прилягали до нього, панувало пожвавлення. Його оточували торговельні ряди і крамниці. У перші століття республіканський форум служив і місцем, де влаштовувалися народні вистави, а іноді й бої гладіаторів. Під час свят на площі на столах виставлялися частування для римлян. Щоб сонце не заважало нікому з тих, хто сидить, Цезар одного разу наказав натягнути над бенкетуючими шовкові зависи. У будні тут юрбилося багато народу. На плитах і дотепер збереглися накреслені для ігор кола і квадрати.

§ 5. ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ІМЕННИКА

Іменник у латинській мові має такі граматичні категорії:

I. Три роди (genus):

- **masculinum** (*m*) — чоловічий;
- **femininum** (*f*) — жіночий;
- **neutrum** (*n*) — середній.

Назва осіб чоловічої статі, вітрів, місяців і більшості рік належать до чоловічого роду. Назви осіб жіночої статі, більшості дерев, міст, країн, островів — до жіночого роду.

II. Два числа (numerus):

- **singularis** — одиниця;
- **pluralis** — множина.

III. Шість відмінків (casus):

- **Nominativus (Nom.)** — називний (хто? що?);
- **Genetivus (Gen.)** — родовий (кого? чого?);
- **Dativus (Dat.)** — давальний (кому? чому? для кого? для чого?);
- **Accusativus (Acc.)** — знахідний (кого? що?);
- **Ablativus (Abl.)** — орудний (ким? чим? де? коли? чому? як?);
- **Vocativus (Voc.)** — кличний (назва особи чи предмета при звертанні).

В *Ablativus* злилися три раніше самостійних відмінки: відкладний (*ablativus*), орудний (*instrumentalis*), місцевий (*locativus*).

В українській мові кличний відмінок відповідає кличній формі. Форма кличного відмінка в латинській мові звичайно збігається з формою називного (виняток див. § 13), тому при відмінюванні й у зведеній таблиці (див. Допоможні граматичні матеріали) закінчення цього відмінку опускаються.

IV. П'ять типів відмін (declinatio).

За закінченнями в родовому відмінку всі іменники поділяються на відміни. *Закінчення родового відмінку поряд з повною формою називного відмінку і родом становлять словникову форму іменника*, наприклад: *advocatus*, і *m*.

Таблиця, подана нижче, допомагає запам'ятати розподіл іменників за п'ятьма відмінами, за родами і закінченнями родового відмінку.

Закінчення <i>Genetivus singularis</i>	-ae	-i	-is	- us	- ei
Відміна	I	II	III	IV	V
Рід іменника	<i>f</i>	<i>m, n</i>	<i>m, f, n</i>	<i>m, n</i>	<i>f</i>

§ 6. DECLINATIO PRIMA ПЕРША ВІДМІНА

До I відміни належать іменники жіночого роду і узгоджені з ними прикметники (§ 17), що мають закінчення в *Nominativus singularis -a* і в *Genetivus singularis -ae*. До першої відміни належать також іменники, що означають осіб чоловічої статі: *nauta*, *ae m* — моряк, *poëta*, *ae m* — поет, *agricola*, *ae m* — хлібороб, *collega*, *ae m* — товариш, *incola*, *ae m* — житель.

У латинській мові форми прикметників не відрізняються від форм іменників, з якими вони узгоджуються.

Зразок відмінювання:

Відмінок	Singularis	Pluralis
Nom.	terra incognita — невідома земля	terrae incognitae — невідомі землі
Gen.	terrae incognitae	terrarum incognitarum
Dat.	terrae incognitae	terris incognitis
Acc.	terram incognitam	terras incognitas
Abl.	terra incognita	terris incognitis

§ 7. ВІДМІНЮВАННЯ ДІЄСЛОВА ESSE — БУТИ В ТЕПЕРІШНЬОМУ ЧАСІ

Дієслово **esse** — бути зустрічається в латинських текстах дуже часто. Це неправильне дієслово, його форми необхідно запам'ятати:

Особа	Singularis	Pluralis
1	sum — я є	sumus — ми є
2	es — ти є	estis — ви є
3	est — він є	sunt — вони є

I. Визначте відміну іменників:

роена, *ae f* — покарання; *fides, ei f* — віра; *populus, i m* — народ; *ius, iuris n* — право; *manus, us f* — рука; *lex, legis f* — закон; *testis, is m* — свідок; *lingua, ae f* — мова; *res, ei f* — справа; *fructus, us m* — плід; *furtum, i n* — крадіжка; *spes, ei f* — надія; *coetus, us m* — сходка; *crimen, inis n* — злочин; *edictum, i n* — едикт; *dies, ei m(f)* — день; *patria, ae f* — батьківщина; *libertas, atis f* — воля; *arbiter, tri m* — третейський суддя; *civis, is m(f)* — громадянин.

II. Провідмініняйте словосполучення:

tabula rasa — чиста дошка; *lingua Latina* — латинська мова; *culpa magna* — велика провина; *scopia vera* — правильна копія.

III. Прочитайте і перекладіть:

1. *Scientia potentia est*¹. 2. *Ibi victoria, ubi concordia*.
3. *Aurora Musis amica est*. 4. *Via Appia est regina viarum*.
5. *Vita rustica parsimoniae, diligentiae, iustitiae magistra est* (Ціцеро). 6. *Historia est schola vitae*. 7. *Experientia bona magistra est*. 8. *Ira saepe causa iniuriae est*. 9. *Pro forma*.
10. *In curia*. 11. *Ex curia*. 12. *In camēra*. 13. *Lingua Latina est lingua antiqua*. 14. *Roma est in Italia*. 15. *Persona grata*.
16. *Persona non grata*. 17. *Tabula rasa*.

Словник²

---

1. **scientia, ae f** — знання; **potentia, ae f** — сила.
2. **ibi** — там; **victoria, ae f** — перемога; **ubi** — де; **concordia, ae f** — згода.
3. **Aurora, ae f** — зоря; **Musa, ae f** — муза; **amica, ae f** — подруга; зміст виразу: ранкові години сприяють розумовій роботі.
4. **via, ae f** — дорога, **Appia** — Аппієва; **regina, ae f** — цариця.
5. **rusticus, a, um** — сільський; **parsimonia, ae f** — ощадливість; **diligentia, ae f** — старанність; **iustitia, ae f** — справедливість; **magistra, ae f** — учителька.

---

¹ У вправах курсивом подані юридичні фразеологізми, крилаті вислови, прислів'я, які пропонуються для вивчення напам'ять.

² Переклад слів до вправ в основному дається, коли вони зустрічаються вперше. Далі, якщо слово не засвоєно, звертайтеся до латинсько-українського словника, який знаходиться в кінці підручника.

6. **historia, ae f** — історія; **schola, ae f** — школа; **vita, ae f** — життя.
7. **experientia, ae f** — досвід; **bonus, a um** — гарний.
8. **ira, ae f** — гнів; **saepe** — часто; **iniuria, ae f** — образа, несправедливість.
9. **pro** (з *abl.*) — заради; **forma, ae f** — форма.
10. **in** (прийменник на питання *de?* з *abl.*) — у; **curia, ae f** — суд.
11. **ex** (з *abl.*) — поза.
12. **camēra, ae f** — тут: кабінет слідчого.
13. **lingua, ae f** — мова; **antiquus, a, um** — стародавній, давній; **Latinus, a, um** — латинський.
14. **Roma, ae f** — Рим.
15. **persona, ae f** — особа, людина, персона; **gratus, a, um** — бажаний.
16. **non** — не (заперечна частка).
17. **tabūla, ae f** — дошка; **rasus, a, um** — чистий.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Domitius Ulpianus

Доміцій Ульпіан (народився у Сирії у другій половині II ст. н. е.)

Доміцій Ульпіан був помічником (*assessor*) Папініана (див.: *Personalia, lectio 6*), начальником, головою (*praefectus annonae* (*annona* — річний врожай), префектом гвардії (*praefectus praetorio*) і головним радником Олександра Севера (римський імператор 193–211 рр.) Ульпіан на посаді префекта гвардії намагався навести порядок у військовому таборі (*castra*), тому що привілейовані когорти замість прямого обов'язку охороняти життя і безпеку імператора часто були головною зброєю дворцевих переворотів, тому дисципліна в цих таборах була слабша, ніж того вимагала військова служба. Преторіанці зненавиділи Ульпіана і під час бунту в 228 р. він був убитий на очах імператора.

Доміцій Ульпіан досконало знав усі галузі права і всю попередню літературу. Він залишив величезну літературну спадщину, ім'я його посідає гідне місце серед прославлених юристів Давнього Риму. Дигести Юстиніана містять 2 462 фрагмента з творів Ульпіана, що становить приблизно третину всього їхнього обсягу. Ульпіан і Павл ніде не цитують один одного, можливо через наукове суперництво, що існувало між ними. *Ad edictum* (83 книги коментарів), яка є головною працею Ульпіана, вважається

одним з найвидатніших творів усієї римської науки права. Детальний виклад цивільного права — *Ad Sabinum* (51 книга) — містить значну кількість цитат із попередників. Обидва ці твори Ульпіана аналогічні за тенденціями і технікою. Вони поєднують у собі копійки текстологічний аналіз і чисту, ясну й елегантну мову Ульпіана, що сприяло його величезній популярності. Багато його сентенцій (*sententia* — рішення, судження) і визначень залишаються і донині як необхідні наукові постулати (*postulatio* — вимога) для юристів.

Ульпіан залишив багато трактатів: *De appellationibus* (Про апеляції), *De fideicommissis* (Про фідейкоміси; неформальні заповітні відмови), *Ad legem* (За законом), *De officio consularium* (Про обов'язки консулів), *Responsa*, *Disputationes* (Роздуми), *Institutiones*, *Regulae*, *De officio curatoris rei publicae* (Про обов'язки куратора республіки), *De officio praefecti urbi* (Про обов'язки міського префекта), *De officio proconsulis* (Про обов'язки проконсула) та інші.

IUS ROMANUM

Кодифікація Юстиніана

Corpus iuris civilis (CIC) — звід цивільного права; середньовічна назва юстиніанівського зводу законів латинською мовою. Складається з чотирьох основних частин:

1. *Institutiones* — у чотирьох книгах; елементарний виклад основ римського права для початкового вивчення.

2. *Digesta* або *Pandectae* — 7 частин і 50 книг, 432 титули і 9 123 окремих фрагмента; уривки із творів римських юристів, які є найважливішою частиною кодифікації, що дали їй історичну славу та забезпечили її значення для подальшої дії навіть за інших соціально-економічних умов.

3. *Codex* — 12 книг, які містять звід найважливіших імператорських указів (*constitutiones*) від Адріана до Юстиніана.

4. *Novellae* або *leges* — 168 новел (нових законів), були видані Юстиніаном після проведення другої кодифікації роботи. З XII ст. по праву вважаються четвертою частиною *Corpus iuris civilis*.

CIC містить усе те, що наступні компілятори вважали найбільш важливим з творів класичних юристів, а також цінні надбання післякласичного права і юстиніанівські реформи. Було створено порівняно просте, неформальне і технічно зріле право, що лягло в основу ряду юридичних систем європейського континенту.

ARS

Аппієва дорога (Via Appia). Перша стратегічна дорога римлян, прокладена в 312 р. з ініціативи цензора Аппія Клавдія Сліпого. Вона доходила спочатку до Капуї, а за часів Траяна була доведена до Брундисію. Дотепер функціонує ця пряма як стріла

дорога, що втілила в суворій красі непохитну волю, швидкість дій, рішучість енергійного, воявничого народу.

§ 8. VERBUM ДІЄСЛОВО

Граматичні категорії дієслова

Дієслово в латинській мові має такі граматичні категорії:

I. Два числа:

- **numērus singularis (sing.)** — однина;
- **numērus pluralis (pl.)** — множина.

II. Три особи:

- **persona prima** — 1 особа;
- **persona secunda** — 2 особа;
- **persona tertia** — 3 особа.

III. Шість часів:

- **praesens** — теперішній;
- **futurum I** — майбутній перший недоконаного виду;
- **imperfectum** — минулий недоконаного виду;
- **perfectum** — минулий доконаний;
- **futurum II** — майбутній другий доконаного виду;
- **plusquamperfectum** — давноминулий або передминулий доконаного виду.

IV. Два стани:

- **genus activum** — активний стан;
- **genus passivum** — пасивний стан.

V. Три способи:

- **modus indicativus** — дійсний спосіб;
- **modus coniunctivus** — умовний спосіб;
- **modus imperativus** — наказовий спосіб.

Дієслово має такі **неособові форми**:

- **infinitivus** — неозначена форма;
- **participium** — дієприкметник;
- **supinum** — супін;
- **gerundium** — герундій (віддієслівний іменник);
- **gerundivum** — герундив (віддієслівний прикметник).

§ 9. ТИПИ ВІДМІНЮВАННЯ ДІЄСЛІВ

У латинській мові дієслова залежно від кінцевої літери основи інфінітива (основи інфекта) поділяються на чотири дієвідміни.

Основа інфекта визначається шляхом відкидання закінчення **-re** від неозначеної форми дієслова; у третій дієвідміні — шляхом відкидання **-ĕre**, де **-ĕ** є сполучною голосною між основою і закінченням інфінітива **-re**.

Розподіл дієслів за дієвідмінами

Дієвідміна	Неозначена форма дієслова — <i>infinitivus</i>	Знаходження основи	Кінцевий звук основи
I	condemnare засуджувати	condemna -re	-a
II	docere навчати	doce -re	-e
III	absolvĕre виправдовувати statuĕre ставити	absolv -ĕre statu -ĕre	приголосний або -u
IV	audire слухати	audi -re	-i

§ 10. ОСНОВНІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА

У словнику дієслово записується у чотирьох основних формах:

1. Перша особа однини теперішнього часу дійсного способу активного стану (*praesens indicativi activi*). Наприклад: *condemno* — я засуджую, *doceo* — я навчаю.

2. Перша особа однини минулого часу доконаного виду дійсного способу активного стану (*perfectum indicativi activi*). Наприклад: *condemnavi* — я засудив, *docui* — я навчив.

3. Супін (*supinum*) — віддієслівний іменник, що вживається з дієсловами руху для вираження мети. Наприклад: *condemnatum* — щоб засудити, *doctum* — щоб навчити.

4. Неозначена форма дієслова теперішнього часу активного стану (*infinitivus praesentis activi*). Наприклад: *condemnare* — засуджувати, *docere* — навчати.

Основні форми дієслова, наприклад: *doceo*, *docui*, *doctum*, *docere*, можуть у словниках скорочуватися, наприклад: *doceo*, *cui*, *ctum*, *ere*, 2 — навчати. Цифра вказує на дієвідміну.

§ 11. PRAESENS INDICATIVI ACTIVI ТЕПЕРІШНІЙ ЧАС ДІЙСНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ

Щоб провідміняти дієслово в *praesens indicativi activi* необхідно до основи інфекта приєднати особові закінчення:

Особа	Singularis	Pluralis
1	-o	-mus
2	-s	-tis
3	-t	-nt

У дієслів I і II дієвідміни ці закінчення приєднуються до основи інфекта. У III дієвідміні між основою і закінченням у другій і третій особі *singularis* та в першій і другій особі *pluralis* з'являється сполучний голосний **-i**, а в третій особі *pluralis* — **-u**. У першій особі *singularis* у дієслів I дієвідміни голосний основи **-a**, зливаючись з особовим закінченням **-o**, переходить в **-o**.

При відмінюванні дієслів у латинській мові особові займенники не вживаються.

Зразки відмінювання:

I. *condemna- re* — засуджувати:

Особа	Singularis	Pluralis
1	condemno — я засуджую	condemnamus — ми засуджуємо
2	condemnas — ти засуджуєш	condemnatīs — ви засуджуєте
3	condemnat — він (вона, воно) засуджує	condemnant — вони засуджують

II. *responde- re* — відповідати:

Особа	Singularis	Pluralis
1	respondeo — я відповідаю	respondemus — ми відповідаємо
2	respondes — ти відповідаєш	respondetis — ви відповідаєте
3	respondet — він (вона, воно) відповідає	respondent — вони відповідають

III. absolv- ěre — виправдовувати:

Особа	Singularis	Pluralis
1	absolvo — я виправдовую	absolvimus — ми виправдовуємо
2	absolvis — ти виправдовуєш	absolvitis — ви виправдовуєте
3	absolvit — він (вона, воно) виправдовує	absolvunt — вони виправдовують

IV. audi- re — слухати:

Особа	Singularis	Pluralis
1	audio — я слухаю	audimus — ми слухаємо
2	audis — ти слухаєш	auditis — ви слухаєте
3	audit — він (вона, воно) слухає	audiunt — вони слухають

§ 12. IMPERATIVUS НАКАЗОВИЙ СПОСІБ

Наказовий спосіб у латинській мові має дві форми: другу особу однини і множини.

У латинській мові у дієслів усіх чотирьох дієвідмін *imperativus* утворюється однаково: *singularis* — шляхом відкидання закінчення **-re** від інфінітива, *pluralis* — шляхом приєднання закінчення **-te** до форми *imperativus singularis*. (У III дієвідміні основа інфекта з'єднується із закінченням **-te** за допомогою голосної **-ĭ-**.)

Утворення форм наказового способу

Дієвідміна	Infinitivus	Imperativus singularis	Imperativus pluralis
I	condemnare — засуджувати	Condemna! — Засуджуй!	Condemnate! — Засуджуйте!
II	docere — учити, навчати	Docere! — Навчай!	Docete! — Навчайте!
III	defendĕre — захищати	Defende! — Захищай!	Defendite! — Захищайте!
IV	punire — карати	Puni! — Карай!	Punite! — Карайте!

Для утворення заперечної форми наказового способу необхідно узяти форму *imperativus* дієслова *nolle* — не бажати й інфінітив смислового дієслова.

Наприклад: *nocere* — шкодити:

Singularis	Pluralis
Noli nocere!	Nolite nocere!
Не нашкодь!	Не нашкодьте!

Дієслова *dicere* — говорити, *ducere* — вести, *facere* — робити, *ferre* — нести утворюють *imperativus* без кінцевого -e:

Singularis	Pluralis
dic — говори	dicite — говоріть
fac — роби	facite — робіть
duc — веди	ducite — ведіть
fer — неси	ferre — несіть

Дієслово *esse* — бути має такі форми наказового способу:

Singularis	Pluralis
Es (esto) — Будь!	Este (estote) — Будьте!

Вправи

I. Визначте дієвідміну дієслів:

dicere, punire, habere, appellare, debere, scribere, mutare, agere, consentire, cavere.

II. Провідмініайте дієслова в *praesens indicativi activi*:

esse, vetare, credere, audire, habere.

III. Перекладіть такі дієслівні форми:

veniunt, amamus, vive, scribo, advocamus, sum, noli timere, punis, salvete, audi, nolite sperare, dic.

IV. Перекладіть речення:

1. *Respondere, cavere, agere.* 2. *Dum spiro spero.* 3. *Cum tacent clamant.* 4. *Pecunia non olet.* 5. *Charta non erubescit.* 6. *Si vales, bene est, ego valeo.* 7. *Qui tacet, consentit.* 8. *Tantum scimus, quantum memoria tenemus.* 9. *Ignorantia non excusat.* 10. *Vivere est militare.* 11. *Dicere non est facere.* 12. *Cogito ergo sum.* 13. *Divide et impera.* 14. *Qui quaerit, reperit.* 15. *Ave, Maria!* 16. *Lex prospicit, non respicit.* 17. *Unde venis et quo vadis? (Vulg.).* 18. *Non scholae, sed vitae discimus (Sen.).*

1. **respondeo, spondi, sponsum, ere** — відповідати, давати відповідь; **caveo, cavi, cautum, ere** — передбачати, вживати запобіжних заходів, складати документи; **ago, egi, actum, ěre** — діяти, подавати позов, судитися.
2. **dum** — поки; **spiro, avi, atum, are** — дихати; **spero, avi, atum, are** — сподіватися.
3. **cum** — коли; **taceo, cui, cĭtum, ere** — мовчати; **clamo, avi, atum, are** — кричати.
4. **pecunia, ae f** — гроші; **oleo, ui, -, ere** — пахнути.
5. **charta, ae f** — папір; **erubescio, rubui, -, ěre** — червоніти.
6. **si** — якщо; **valeo, lui, litum, ere** — бути здоровим.
7. **qui** — хто; **consentio, sensi, sensum, ire** — погоджуватися.
8. **tantum** — стільки; **scio, ivi, itum, ire** — знати; **quantum** — скільки; **memoria, ae f** — пам'ять; **teneo, tenui, tentum, ere** — тримати.
9. **ignorantia, ae f** — незнання; **excuso, avi, atum, are** — вибачати.
10. **vivo, vixi, victum, ěre** — жити; **millto, avi, atum, are** — боротися, воювати.
11. **dico, dixi, dictum, ěre** — говорити.
12. **cogĭto, avi, atum, are** — мислити; **ergo** — отже.
13. **divĭdo, visi, visum, ěre** — розділяти; **impĕro, avi, atum, are** — панувати.
14. **quaero, quaesivi, quaesitum, ire** — шукати; **reperio, repĕri, repertum, ire** — знаходити.
15. **aveo, -, -, ere** — бути здоровим.
16. **lex, legis f** — закон; **prospicio, spexi, spectrum, ěre** — дивитися вперед, піклуватися; **respicio, spexi, spectrum, ěre** — дивитися назад, оглядатися (тобто санкції закону не можуть бути застосовані щодо випадків, які мали місце до його видання).
17. **unde** — відкіля; **venio, veni, ventum, ire** — приходити, йти; **quo** — куди; **vado, (vasi), -, ěre** — йти, направлятися.
18. **non** — не; **schola, ae f** — школа; **sed** — але; **disco, didĭci, -, ěre** — учитися, навчатися.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Iustinianus

Юстиніан (482–565 рр.)

З 527 по 565 р. — візантійський імператор (Східна Римська імперія).

Головна заслуга Юстиніана полягає в тому, що за його наказом була розроблена кодифікація права в 529–535 рр., тексти якої

відомі як *Corpus iuris civilis* (Звід цивільного права). За Юстиніана латинська мова стала офіційною.

За часів його правління держава була розширена й укріплена. Ідея відновлення елліністичної і християнської Римської імперії була майже реалізована, але послідовникам не вдалося зберегти велич і єдність Римської імперії, створеної Юстиніаном. Відомості про життя Юстиніана суперечливі: сучасники то підносили його до лику святих, то малювали похмурими тонами.

Завдяки Юстиніану ми маємо точні і різнобічні відомості про римське право.

IUS ROMANUM

Digesta Iustiniani, або *Pandectae*, найбільш великий і важливий компонент СІС. Ця праця повинна була зберегти для майбутнього все багатство класичного права, але в той же час модернізувати його і пристосувати для використання в Східній Римській імперії. Це монументальна праця в 50 книгах (150 000 рядків).

Перша книга присвячена загальним питанням права, 2–46 — приватному праву, 47–48 — кримінальному праву, 49 — апеляціям, фіскальному і військовому праву, 50 — адміністративному праву, юридичним дефініціям і правилам. За винятком 30–32 книг, кожна книга підрозділяється на титули, титули — на фрагменти, у середньовіччя великі фрагменти були розбиті на параграфи.

Загальна структура *Digesta Iustiniani* відповідає преторському едикту. За обсягом переважають витяги з Ульпіана — третина усієї праці і Павла — шоста частина, усього в Дигестах представлено 39 юристів з II ст. до н. е. до кінця III ст.

Таким чином, у Дигестах майстерно представлена найбільш значна епоха римської науки права. Юстиніан узаконив цю працю, увів її в дію з 30 грудня 533 р. і суворо заборонив будь-які коментарі до нього, що мають полемічний або критичний характер.

ARS

Колізей, I ст. н. е. У 75 р. за Веспасіана¹ був закладений і за Тіта у 80 р. закінчений амфітеатр Флавіїв — видатна пам'ятка Римської імперії. Подібних споруд небагато в історії світової

¹ *Vespasianus Titus Flavius* — римський імператор 69–79 рр. н. е. Його сини: *Titus Flavius*, римський імператор (79–81 рр. н. е.), *Domitianus Flavius*, римський імператор 81–96 рр. н. е.).

архітектури. Частіше його називають Колізеєм (від лат. *colosseus* — колосальний). Однак вважають, що його ім'я пов'язане з колосальною статуєю Нерона, що стояла неподалік. виправдовуючи свою назву, амфітеатр Флавіїв вражає розмірами. Його овальна еліптичної форми арена має осі довжиною 54 і 86 м, довжина загальних осей будинку — 156 і 188 м, висота зовнішньої стіни — 48,5 м. Вистави в Колізеї дивилися одночасно до 50 тисяч глядачів, які мали змогу через 80 входів і виходів швидко заповнювати і звільняти місце.

У спекотливі або дощові дні над ареною натягався тент, котрий кріпився на високих щоглах, вставлених у консолі четвертого ярусу. Арена мала дерев'яну, рухливу підлогу, що звичайно засипалася піском, яка могла опускатися і підніматися. Іноді вона заповнювалася водою за допомогою рукава акведука, що підходив до будинку, і тоді в Колізеї влаштовувалися морські бої.

§ 13. DECLINATIO SECUNDA ДРУГА ВІДМІНА

До II відміни належать іменники і прикметники (§ 17) чоловічого і середнього роду, що узгоджені з ними та мають закінчення **-us, -er** — чоловічого роду і **-um** — середнього роду в *Nominativus singularis*; у *Genetivus singularis* вони закінчуються на **-i**. У другій відміні в іменниках чоловічого роду в латинській мові існує розбіжність закінчень *Nominativus* і *Vocativus*. У *Nominativus singularis* **-us** в *Vocativus singularis* **-e**, наприклад: *amicus* — *amice*. Власні імена на **-us** і слова *filius* (син), *meus* (*мій*) мають в *Vocativus* закінчення **-i**. Наприклад: *Tullius* — *Tulli!* *Meus filius*. (*Мій син!*) — *Mi fili!* (*Сину мій!*).

Зразок відмінювання:

<i>masculinum</i>		
Відмінок	Singularis	Pluralis
Nom.	ager privatus — приватна земля	agri privati — приватні землі
Gen.	agri privati	agrorum privatorum
Dat.	agro privato	agris privatis
Acc.	agrum privatum	agros privatos
Abl.	agro privato	agris privatis
Voc.	ager private	agri privati
<i>neutrum</i>		
Відмінок	Singularis	Pluralis
Nom.	iudicium publicum — народний суд	iudicia publica — народні суди
Gen.	iudicii publici	iudiciorum publicorum
Dat.	iudicio publico	iudiciis publicis
Acc.	iudicium publicum	iudicia publica
Abl.	iudicio publico	iudiciis publicis

§ 14. PRAEPOSITIONES ПРИЙМЕННИКИ

У латинській мові прийменники можуть вживатися тільки з двома відмінками: *Ablativus* і *Accusativus*.

Прийменники, які вживаються з *Ablativus*:

a (ab, abs) — від; **sine** — без; **pro** — за, замість; **de** — від, з, про; **cum** — з; **ex** — із; **prae** — перед.

Прийменники **in** — у, на, **sub** — під вживаються з *Accusativus*, якщо вирази з прийменниками відповідають на питання *куди?*, і з *Ablativus*, якщо відповідають на запитання *де?*

Інші прийменники вживаються з *Accusativus*. Деякі з них:

ad — до; **ante** — до; **apud** — у; **contra** — проти; **inter** — між, серед; **per** — через, за допомогою; **post** — після; **propter** — внаслідок і ін.

Вправи

I. Провідмініняйте словосполучення:

edictum praetorium — преторський едикт; *arbiter bonus* — гарний суддя; *servus miser* — нещасний раб.

II. Прочитайте і перекладіть:

1. *Otium post negotium*. 2. *Curriculum vitae*. 3. *Periculum est in mora* (Liv.). 4. *Sine ira et studio* (Tacitus). 5. *De facto*. 6. *Fugit hora, fugiunt anni*. 7. *A. Agerius et N. Negidius adversarii sunt*. 8. *Magna neglegentia culpa est, magna culpa dolus est* (Paul). 9. *Ignorantia non est argumentum*. 10. *Inter dominum et servum nulla amicitia est*. 11. *Dolus malus*. 12. *Iustitia — fundamentum regni*. 13. *Locus delicti*. 14. *Arbitri reos aut condemnant aut absolvunt*. 15. *O amice, salve!* 16. *Corvus oculum corvi non eruit*. 17. *Errare humanum est*. 18. *Aliena vitia in oculis habemus, a tergo nostra sunt*. 19. *In dubio pro reo*. 20. *Testamentum fac!* 21. *Via antiqua est via tuta*. 22. *Alter ego*. 23. *Incertus animus dimidium est sapientiae*. 24. *Furtum manifestum*. 25. *Pro et contra*. 26. *Natura nihil sine causa gignit* (Plin.).

Словник

- otium, i n** — відпочинок; **post** (з *acc.*) — після; **negotium, i n** — заняття, справа, праця.
- curriculum, i n** — біг; шлях.
- periculum, i n** — небезпека; **mora, ae f** — зволікання.
- et** — і; **studium, i n** — пристрасть.
- de** (з *abl.*) — тут: на підставі; **factum, i n** — факт.
- fugio, fugi, fugiturus, ěre**, — бігти; **hora, ae f** — година; **annus, i m** — рік.
- adversarius, i m** — супротивник.

8. **magnus, a, um** — великий; **dolus, i m** — обман, намір, хитрощі; **neglegentia, ae f** — недбалість.
9. **ignorantia, ae f** — незнання; **argumentum, i n** — доказ.
10. **inter** (з *acc.*) — між; **dominus, i m** — хазяїн; **servus, i m** — раб; **nullus, a, um** — ніякий; **amicitia, ae f** — дружба.
11. **malus, a, um** — злий.
12. **iustitia, ae f** — правосуддя; **fundamentum, i n** — основа; **regnum, i n** — держава.
13. **locus, i m** — місце; **delictum, i n** — злочин.
14. **arbiter, tri m** — суддя; **reus, i m** — підсудний, винний; **aut** — чи; **condemno, avi, atum, are,** — засуджувати; **absolvo, solvi, solutum, ěre,** — виправдовувати.
15. **amicus, i m** — друг; **salveo, -, -, ere** — бути здоровим.
16. **corvus, i m** — ворон; **oculus, i m** — око; **eruo, rui, rūtum, ěre** — виривати.
17. **erro, avi, atum, are** — помилятися; **humanus, a, um** — людський.
18. **alienus, a, um** — чужий; **vitium, i n** — вада; **habeo, ui, ĩtum, ere** — мати; **a** (з *abl.*) — від, з; **tergum, i n** — спина; **noster, tra, trum** — наш.
19. **dubium, i n** — сумнів; **pro** (з *abl.*) — на користь, за.
20. **testamentum, i n** — заповіт; **facio, feci, factum, ěre** — робити.
21. **via, ae f** — дорога; **antiquus, a, um** — стародавній; **tutus, a, um** — безпечний.
22. **alter, ěra, ěrum** — інший; **ego** — я.
23. **incertus, a, um** — невизначений; тут: неупереджений; **anĭmus, i m** — дух, душа, розум; **dimidium, ii, n** — половина, середина; **sapientia, ae f** — розумність, мудрість.
24. **furtum, i n** — крадіжка; **manifestus, a, um** — явний.
26. **natura, ae f** — природа; **nihil** — ніщо, нічого; **sine** (з *abl.*) — без; **causa, ae f** — причина; **gignit** — породжує (*gigno, genui, genĭtum, ěre* — народжувати).

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

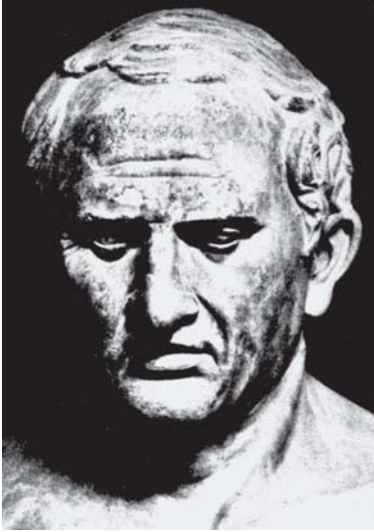
Marcus Tullius Cicĕro

Марк Туллій Цицерон (106–43 pp. до н. е.)

М. Tullius Cicĕro — видатний римський оратор, політичний діяч, філософ, письменник, адвокат. Його твори, що дійшли до нас, є неоціненним джерелом відомостей про римське право 2–3 ст. до н. е. Плутарх писав про нього: «Людина ця краще за усіх

зуміла показати римлянам скільки привабливості може додати справедливій справі красномовство; він показав, що правда непереборна, якщо її висловлюють вправно, і що доброму державному діячеві слід на ділі завжди віддавати перевагу праву над бажанням юрби, а мовою скрашувати гіркоту корисного». Народився Цицерон в Арпині на південний схід від Риму, за походженням був вершником із роду Тулієв. Навчався в Римі, потім в Афінах і одержав прекрасну освіту з права, риторики і філософії. У 25 років Цицерон виступив уже у суді як адвокат. Маючи добрі організаторські здібності, прекрасну освіту, Цицерон досягає найвищих державних посад. У 75 році до н. е. був призначений квестором на Сицилію, домагається осуду намісника Верреса, який був викритий ним у 70 р. за розкрадання, хабарництво і несправедливість. У 69 р. Марк Туллій Цицерон уже курульний едил, у 66 р. — претор, у 63 р. — консул, він і з усією жорстокістю придушує збройний виступ Луція Сергія Катіліни. Цицерону присвоєно почесний титул — *pater patriae* (батько Вітчизни). У Цицерона зростає і кількість ворогів. За вимогою народного трибуна Клодія (при першому тріумвіраті — Крас, Помпей, Цезар) у 58 р. Цицерона на рік відправляють у заслання з конфіскацією майна до Греції. Під час громадянської війни Юлія Цезаря з Помпеєм Цицерон стає на бік Помпея. Підтримує сенатську партію при диктатурі Цезаря, Октавіана Августа, обвинувачуючи Антонія в зраді республіці. Написані ним «Філіппіки» — 14 промов проти Антонія (мають таку назву, тому що були наслідуюванням Демосфена — грецького оратора, що виступив з промовами проти македонського царя Філіппа). За ці промови Цицерон був внесений до проскрипційного списку і 7 грудня 43 р. до н. е. був убитий прихильниками Антонія. Твори Цицерона — 58 промов, політичних і судових, листи (867), 7 трактатів з риторики, філософські твори, численні спогади про нього служать прекрасним джерелом для вивчення біографії Цицерона, історії Риму, римської риторики, римського права. Ораторський геній Цицерона сягнув недосяжної висоти, у його промовах велична урочистість поєднувалася з уїдлигим глузуванням, струнка логіка з високим національним напруженням, краса порівнянь зі звуковою ритмікою фрази. Його літературна мова визнавалася зразком латинської прози. Життя Цицерона, його діяльність, творчість — це символ римської свідомості, літератури і культури.

ARS

Портрет відомого політичного діяча, оратора і письменника Цицерона, I ст. до н. е. (Рим, Ватикан).

IUS ROMANUM

Pandectae — [грец. *pan dechesthai*, охоплювати, містити все] назва збірних юридичних творів — *Modestinus, Ulpianus*, синонім — *Digesta Iustiniani*.

Пандектна наука, пандектистика, процвітала в XIX ст. у Німеччині, намагалася створити на базі римського права замкнуту, досконалу систему, що дозволяла б вирішувати юридичний випадок шляхом логічних міркувань. Зробила значний внесок у науку права, але зрештою виродилася в так звану понятійну юриспруденцію і правовий позитивізм. Відповідно пандектним правом називають німецьке приватне право, розроблене пандектистикою на основі римського права.

§ 15. DECLINATIO TERTIA ТРЕТЯ ВІДМІНА ІМЕННИКІВ

До III відміни належать іменники всіх трьох родів, які мають у *Genetivus singularis* закінчення **-is**. У *Nominativus singularis* вони мають різні закінчення: чоловічій рід: **-or, -os, -er, -ex, -es, -o**; жіночій рід: **-as, -us, -is, -es, -s, -x, -do, -go, -io**; середній рід: **-en, -ur, -us, -e, -al, -ar, -ma, -te, -c, -l**. При знайомстві зі словниковою формою іменників говорилося про важливість закінчень *Genetivus singularis*, за якими визначається належність до відміни. За формою іменника в *Genetivus singularis* визначається також і основа для відмінювання. Про це слід пам'ятати, маючи справу з іменниками III відміни, тому що тут існує група **нерівноскладових іменників**, тобто тих, що мають різну кількість складів у *Nominativus singularis* і *Genetivus singularis*. У словниковій формі в таких іменників поряд із закінченнями *Genetivus singularis* вказується і *додатковий склад*, що з'являється: heres, **edis**, *m* — спадкоємець; civitas, civitatis *f* — держава; tempus, **ōris** *n* — час. Основа для відмінювання відповідає: **hered-**, **civitat-**, **tempor-**.

§ 16. ТРИ ТИПИ ВІДМІНЮВАННЯ

I. Приголосний тип

До цього типу належать нерівноскладові іменники всіх трьох родів, основа яких закінчується на один приголосний. Наприклад: heres, **edis** *m*; civitas, civitatis *f*; tempus, **ōris** *n*.

Зразок відмінювання іменників приголосного типу:
lex, legis *f* — закон

	Singularis	Pluralis
Nom.	lex	leges
Gen.	legis	legum
Dat.	legi	legibus
Acc.	legem	leges
Abl.	lege	legibus

crimen, criminis *n* — злочин, обвинувачення

	Singularis	Pluralis
Nom.	crimen	crimina
Gen.	criminis	criminum
Dat.	crimini	criminibus
Acc.	crimen	crimina
Abl.	crimine	criminibus

II. Мішаний тип

До цього типу належать :

а) нерівноскладові іменники, основа яких закінчується на два або більше приголосних, наприклад: *pars*, *partis f* — частина; *mens*, *mentis m* — розум;

б) рівноскладові іменники, тобто ті, які у *Nominativus singularis* і *Genetivus singularis* мають однакову кількість складів, наприклад: *testis*, *testis m, (f)* — свідок; *civis*, *civis, m (f)* — громадянин, громадянка.

Зразок відмінювання іменників мішаного типу:

civis, *civis m, (f)* — громадянин, громадянка:

	Singularis	Pluralis
Nom	civis	cives
Gen.	civis	civium
Dat.	civi	civibus
Acc.	civem	cives
Abl.	cive	civibus

pars, *partis f* — частина:

	Singularis	Pluralis
Nom.	pars	partes
Gen.	partis	partium
Dat.	parti	partibus
Acc.	partem	partes
Abl.	parte	partibus

III. Голосний тип

До цього типу належать іменники середнього роду, що мають у *Nominativus singularis* закінчення **-e**, **-al**, **-ar**.

Зразок відмінювання іменників голосного типу:

animal, *alis n* — тварина:

	Singularis	Pluralis
Nom.	animal	animalia
Gen.	animalis	animalium
Dat.	animali	animalibus
Acc.	animal	animalia
Abl.	animali	animalibus

При відмінюванні різниця полягає в такому: іменники голосного і мішаного типу мають закінчення в *Genetivus pluralis* **-ium**, приголосного типу **-um**. У *Nominativus pluralis* в іменниках серед-

нього роду голосного типу перед закінченням **-а** з'являється літера **-і (-іа)**. Щоб легше запам'ятати, що іменники латинської мови середнього роду мають закінчення **-а** в *Nominativus pluralis*, можна провести аналогію з іменниками середнього роду української мови, які так само у множині закінчуються на **-а**: право — права, вікно — вікна. Зверніть також увагу на те, що закінчення *Nominativus pluralis* і *Accusativus pluralis* іменників середнього роду латинської мови збігаються. Можна говорити про правило середнього роду: *усі іменники середнього роду мають закінчення -а в Nominativus і Accusativus pluralis.*

Вправи

I. Провідмінійте:

exemplar bonum — гарний приклад; civis Romanus — римський громадянин; homo, ĩnis *m* — людина; ars, artis *f* — мистецтво; vectĭgal, alis *n* — податок; mare, is *n* — море.

II. Перекладіть:

1. *Dura lex, sed lex.* 2. *Salus popŭli suprema lex.* 3. *Pugna pro pace!* 4. *Fur furum, lupus lupum cognoscit.* 5. *O tempĕra, o mores!* 6. *Nomĭna sunt odiosa.* 7. *Alma mater.* 8. *Labor omnia vincit.* 9. *Mens sana in corpĕre sano.* 10. *Ius est ars boni et aequi.* 11. *Silent leges inter arma.* 12. *Non rex est lex, sed lex est rex.* 13. *Amor omnia vincit.* 14. *Nullum crimen, nulla poena sine lege.* 15. *Lege artis.* 16. *De iure.* 17. *Aurea mediocrĭtas.* 18. *Civis ius sacrum est.* 19. *Simplicĭtas est legĭbus amica.* 20. *Nulla potentia supra leges debet esse.* 21. *Repetitio est mater studiorum.* 22. *Scio me nihil scire.* 23. *Praesumptio iuris.* 24. *Manifestum non eget probatione.* 25. *Ius gentium.* 26. *Instans est finis unius tempĕris et principium alterius.*

Словник

---

1. **durus, a, um** — суворий, жорстокий; **lex, legis f** — закон.
2. **salus, salutis f** — благополуччя, порятунок, безпека; **popŭlus, ĩ m** — народ; **supremus, a, um** — найвищий.
3. **pugno, avi, atum, are** — боротися; **pax, pacis f** — мир.
4. **fur, furis m** — злодій; **lupus, ĩ m** — вовк; **cognosco, novi, nĭtum, ĕre** — пізнавати.
5. **mos, moris n** — вдача, звичай.

6. **nomen, nomīnis** *n* — ім'я; **odiosus, a, um** — ненависний, неприємний; йдеться про те, що називати імена неприємно, тобто не будемо торкатися осіб.
7. **alma** — від **alo, alui, alŕtum, ěre** — харчувати; **mater, matris** *f* — досл: мати-годувальниця; **alma mater** — навчальний заклад.
8. **labor, oris** *m* — праця; **omnis, e** — весь; **vinco, vici, victum, ěre** — перемагати.
9. **mens, mentis** *f* — розум, дух; **sanus, a, um** — здоровий; **corpus, ěris** *n* — тіло.
10. **ius, iuris** *n* — право; **ars, artis** *f* — мистецтво, уміння користуватися; **bonum, i** *n* — добро, благо; **aequum, i** *n* — справедливість.
11. **sileo, ui, -, ere** — мовчати; **arma, orum** *n, pl* — зброя.
12. **rex, regis** *m* — цар.
13. **amor, oris** *m* — любов.
14. **nullus, a, um** — ніякий; **crimen, ĩnis** *n* — провина, злочин, обвинувачення.
15. **lege artis** — за всіма правилами мистецтва.
17. **aureus, a, um** — золотий (від **aurum, i** *n* — золото); **mediocrĭtas, tatis** *f* — посередність, тут: середина.
18. **sacer, cra, crum** — священний.
19. **simplicĭtas, atis** *f* — простота, чесність.
20. **supra** (з *acc.*) — вище, над, понад; **debeo, bui, bĭtum, ere** — бути забов'язаним, мусити.
21. **repetitio, onis** *f* — повторення; **studium, i** *m* — навчання, заняття, наука.
22. **scio, ivi, itum, ire** — знати, уміти; **nihil** — ніщо, нічого.
23. **praesumptio, onis** *f* — припущення, презумпція; **praesumptio iuris** — припущення, що діють аж до доказу противного; припущення, що спростовує.
24. **manifestus, a, um** — очевидний; **egeo, ui, -, ere** — бідувати (у чому-небудь); **probatio, onis** *f* — схвалення, тут: доказ.
25. **gens, ntis** *f* — рід, плем'я, народ.
26. **instans, ntis** — теперішній, поточний; **finis, is** *m* — кінець, межа, кордон, завершення; **unius** — *gen. sing.* до *unus, a, um* — один; **principium, i** *n* — початок; **alterius** — *gen. sing.* до *alter, altĕra, altĕrum* — другий, інший.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Gaius

Гай (117/138- 180/192 рр. до н. е.)

Видатний римський юрист. Точних біографічних даних про нього не збереглося, невідомо навіть його повне ім'я, дійшли відомості, що Гай був вчителем і письменником.

Institutiones (Інституції) прославили його ім'я. Вони містили шкільні лекції, були не лише ідеальним підручником з права, але одержали також силу закону, на них посилалися в судах. Хоча класичні юристи його не цитують, з V ст. Гай стає одним з найбільш шанованих авторів. Пізніші Institutiones Iustiniani складаються на основі Інституцій Гая.

Для навчальних цілей Гай написав елементарний посібник Res cottidianae (Справи повсякденні), чи Auroga (Аврора), коментарі Ad Q. Mucium (До праць К. Муція), Ad legem XII tabularum (До Закону XII таблиць), Ad edictum praetoris urbani (До едикта міського претора), Ad edictum provinciale (До провінційного едикта) та інші. Усього приблизно крім Інституцій ним було написано 32 книги.

IUS ROMANUM

Iudex — суддя в римському праві — це приватна особа, якій магістрат доручає винести рішення по тій чи іншій справі. Крім того, судді найчастіше не були професійними юристами і повинні були при винесенні рішення керуватися тільки своїми моральними і громадянськими переконаннями, а також приписами магістрату і доказами, які сторони наводили в процесі слухань. Суддею міг бути будь-який повнолітній римський громадянин, чия репутація не викликала сумнівів (найчастіше суддями були сенатори, іноді — вершники).

Pontifex (мн. **pontifices**) — понтифік, жрець. Колегія жерців — collegium pontificum — складалася спочатку з чотирьох, потім з восьми та, нарешті, з п'ятнадцяти осіб, з верховним жерцем (pontifex maximus) на чолі. Вона відала всіма питаннями культу.

У стародавні часи тільки понтифіки мали хоч якусь освіту, тому вони знали право; вони брали активну участь у тлумаченні та застосуванні права: складали судовий календар, тлумачили Закони XII таблиць, знали судові формули та допомагали сторонам починати і вести суперечку. Завдяки своїй широкій діяльності в галузі права понтифіки зробили значний внесок у його розвиток і стали основоположниками римської правової науки.

ARS

Римлянин з портретом предків (Рим, палаццо Барберіні, I ст. до н. е., може бути копія епохи імперії). Портретні статуї в Давньому Римі нерідко сприймалися як свого роду офіційні документи, що свідчать про родовитість, знатність.

**§ 17. ADIECTIVA DECLINATIONIS PRIMAE
ET SECUNDAE
ПРИКМЕТНИКИ ПЕРШОЇ ТА ДРУГОЇ ВІДМІНИ**

У латинській мові відмінкові форми прикметників не відрізняються від відповідних відмінкових форм іменників.

Прикметники, що мають в *Nominativus singularis* закінчення **-a** відмінюються за I відміною; **-us, -er, -um** — за II відміною.

У словнику прикметники записуються за родами: повна форма чоловічого роду і закінчення жіночого і середнього роду, наприклад: *legitimus, a, um* — законний; *liber, ega, eum* — вільний; *sacer, tra, tum* — священний, святий.

Зразок відмінювання прикметників I–II відміни:

	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Singularis			
Nom.	legitimus	legitima	legitimum
Gen.	legitimi	legitimae	legitimi
Dat.	legitimo	legitimae	legitimo
Acc.	legitimum	legitimam	legitimum
Abl.	legitimo	legitima	legitimo
Pluralis			
Nom.	legitimi	legitimae	legitima
Gen.	legitimatorum	legitimarum	legitimatorum
Dat.	legitimis	legitimis	legitimis
Acc.	legitimos	legitimas	legitima
Abl.	legitimis	legitimis	legitimis

Прикметники узгоджуються з іменниками в роді, числі і відмінку. Якщо іменник і узгоджений з ним прикметник належать до тієї самої відміни, то і закінчення у них збігаються. Якщо ж вони належать до різних відмін, то кожне слово матиме закінчення своєї відміни.

**§ 18. PRONOMINA POSSESSIVA
ПРИСВІЙНІ ЗАЙМЕННИКИ**

Присвійні займенники відмінюються як прикметники I і II відміни. У словнику присвійні займенники записуються за родовою ознакою:

Рід	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Відміна	II	I	II
Приклагоди	meus мій	mea моя	meum моє
	tuus твій	tua твоя	tuum твоє
	suus свій	sua своя	suum своє
	noster наш	nostra наша	nostrum наше
	vester ваш	vestra ваша	vestrum ваше

Присвійні займенники відповідають особі підмета, наприклад:
singularis:

(1 особа) nego culpram **meam** — я заперечую свою провину;

(2 особа) negas culpram **tuam** — ти заперечуєш свою провину;

(3 особа) negat culpram **suam** — він (вона) заперечує свою провину;

pluralis:

(1 особа) negamus culpram **nostram** — ми заперечуємо свою провину;

(2 особа) negatis culpram **vestram** — ви заперечуєте свою провину;

(3 особа) negant culpram **suam** — вони заперечують свою провину.

§ 19. PRONOMINA PERSONALIA ET PRONOMEN REFLEXIVUM ОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ І ЗВОРТНИЙ ЗАЙМЕННИК

Відмінювання особових і зворотного займенника

Число	Відмінок	1 особа	2 особа	Зворотний займенник
Singularis	Nom.	ego — я	tu — ти	—
	Gen.	mei — мене	tui — тебе	sui — себе
	Dat.	mihi — мені	tibi — тобі	sibi — собі
	Acc.	me — мене	te — тебе	se — себе
	Abl.	me — мною	te — тобою	se — собою
Pluralis	Nom.	nos — ми	vos — ви	—
	Gen.	nostrī — нас nostrum — із нас	vestri — вас vestrum — із вас	sui — себе
	Dat.	nobis — нам	vobis — вам	sibi — собі
	Acc.	nos — нас	vos — вас	se — себе
	Abl.	nobis — нами	vobis — вами	se — собою

У латинській мові немає особового займенника 3 особи, його функцію виконують вказівні займенники (§ 36). Зворотний займенник, який так само, як і в українській мові, не має форми *Nominativus singularis* і *pluralis*, вживається для 3 особи однини та множини.

Іноді службові частини мови в латинській мові вживаються у вигляді постпозитивної (що стоїть наприкінці слова) частки і пишуться разом зі словом:

- прийменник **cum** (з) у сполученні з *Ablativus* особових і зворотного займенників, наприклад: **mecum** — зі мною, **tecum** — з тобою, **secum** — з ним, з нею, з ними, **nobiscum** — з нами, **vobiscum** — з вами;

- сполучник **que** (і), наприклад: *leges XII tabularum «fons emnis publici privati**que** iuris» sunt.* — Закони XII таблиць — джерело цього публічного та приватного права.

- сполучник **ve** (чи, або), наприклад: *Hostem latronem**ve** quis decipit, dolo malo non agit.* — Не діє зі злим наміром той, хто вводить в оману ворога чи розбійника.

Вправи

I. Провідмініяйте словосполучення:

furtum manifestum — явна крадіжка, *incōla liber* — вільний житель, *culpa mea* — моя провина, *ager privatus* — приватна земля.

II. Перекладіть:

1. *Arbiter noster Marcus Tullius est vir laboriosus et iustus.* 2. *Omnia mea tecum porto.* 3. *Sibi bene facit, qui bene facit amico.* 4. *Pax vobiscum.* 5. *Reus culpam suam negat.* 6. *Defendunt patriam suam.* 7. *Vade tecum.* 8. *Cognosce te ipsum.* 9. *Non mihi solum vivo, sed etiam patriae.* 10. *Culpa tua lata est.* 11. *Si amicus meus es, tui amici mei sunt.* 12. *De tuo facto cavere debes.* 13. *Ego tibi, tu mihi.* 14. *Scientia nobis lucet sicut stella in via.* 15. *Qui non est nobiscum, adversus nos est.* 16. *Suum cuique.* 17. *Socii mei socius, meus socius non est.* 18. *Noli me tangere.* 19. *Meus filius servit tibi et tuus filius mihi.* 20. *Si vos valetis, bene est, ego valeo.* 21. *Habent sua fata libelli.* 22. *Marcus servus meus liber esto.*

1. **arbiter, tri** *m* — суддя; **vir, viri** *m* — чоловік; **laboriosus, a, um** — працьовитий; **iustus, a, um** — справедливий.
2. **omnis, e** — весь, усякий; **porto, avi, atum, are** — носити.
3. **bene** — добре; **facio, feci, factum, facere** — робити; **amicus, i** *m* — друг.
4. **pax, pacis** *f* — мир, світ.
5. **nego, avi, atum, are** — заперечувати.
6. **defendo, defendi, defensum, ere** — захищати; **patria, ae** *f* — батьківщина.
7. **vado, -ere** — направлятися.
8. **ipse, ipsa, ipsum** — сам, сама, саме.
9. **solum** — тільки; **vivo, vixi, victum, ere** — жити.
10. **latus, a, um** — широкий, великий.
12. **factum, i** *n* — справа, дія, вчинок; **caveo, cavi, cautum, ere** — передбачати, складати документи, пильнувати; **debeo, debui, debitum, ere** — бути зобов'язаним.
14. **scientia, ae** *f* — знання; **luceo, luxi, -ere** — світити; **sicut** — як; **stella, ae** *f* — зірка.
15. **qui** — хто; **adversus** (з *acc.*) — проти.
16. **cuique = et qui** тут: кожному.
17. **socius, i** *m* — товариш, спільник, партнер.
18. **tango, tetigi, tactum, ere** — торкати, стосуватися.
19. **filius, i** *m* — син; **servio, ivi, itum, ire** — служити.
20. **si** — якщо; **valeo, lui, litum, ere** — бути здоровим.
21. **fatum, i** *n* — доля; **libellus, i** *m* — книжка.
22. **liber, era, erum** — вільний; **servus, i** *m* — раб.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Papinianus Aemilius

Папініан Емілій (?—212 рр. н. е., страчений за наказом імператора Каракалли)

Один з найзначніших римських юристів, Папініан мав аналітичний склад розуму, що забезпечував йому глибоке розуміння життя. За законом про цитування 426 р. до н. е. з будь-якого правового питання пріоритет надавався судженню Папініана.

Основна спадщина Папініана складається з 19 книг *Quaestiones* (багато питань з них перенесені в *Digesta* і *Responsa*). У школах права весь третій рік навчання був присвячений їхньому аналізу (звичайно третьокурсників називали *papiniastae* — папініанцями). Стиль його письма був зразком стислості і точності.

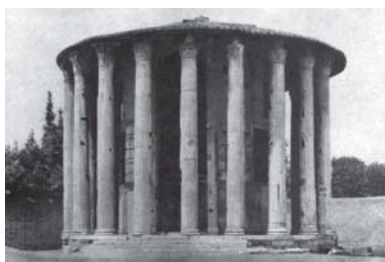
Німецький цивіліст Рудольф Зом писав, що Папініан «поєднував етичну силу морально розвинутої особистості з грецькою добірністю і римською глибиною та гостротою думки».

IUS ROMANUM

Mancipatio (manus+capere) — формальне, абстрактне і довільне надбання квіритського права. Квіритське право (ius Quiritium) — найдавніше, суто формалістичне ядро римського права, яке було доступне виключно римським громадянам (Quirites — найдавніше позначення римлян), норми й інститути, що відповідають умовам примітивного землеробського суспільства власників або аналогічній владі над визначеними особами чи речами. Спочатку mancipatio була продажем за готівку (за мідь), який в історичний період перетворився на уявний продаж (imaginaria venditio): у присутності п'ятох свідків, а також особливої особи — вагаря (libripens), набувач брав переданий предмет, вимовляючи урочисту формулу («Я стверджую, що цей предмет мій за квіритським правом, він куплений за цю мідь, зважену на цих вагах»), ударяв шматком необробленої міді (randuscūlum) по вагах і передавав мідь відчувачу, який брав її (gestum per aes et libram).

ARS

На березі Тібру на Бичачому форумі стоїть **Круглий храм**, споруджений у I ст. до н. е. Якийсь час його називали «храм Вести». Храм оточують двадцять коринфських колон. Стрункі, вони здаються занадто тонкими, тому що їх висота в одинадцять разів більше діаметра.

Веста була богинею домашнього вогнища і сімейного життя. Значення її святилища і культури було дуже велике, тому що вона вважалася заступницею державного життя і міцності держави. У храмі не було статуї богині, її символом був священний вогонь, який горить постійно і підтримується жрицями-весталками. Згідно з віруваннями римлян, вогонь, який згас, пророкував нещастя Риму. У храмі Вести служили шість жриць, включаючи старшу жрицю — Virgo Vestalis Maxima. Весталками обиралися дівчата віком від шести до десяти років, вони повинні були служити богині впродовж тридцяти років.

§ 20. ADIECTIVA DECLINATIONIS TERTIAE ПРИКМЕТНИКИ ТРЕТЬОЇ ВІДМІНИ

Прикметники III відміни поділяються на три групи:

1. Прикметники трьох закінчень, тобто мають для кожного роду своє закінчення (**-er** — *m*, **-is** — *f*, **-e** — *n*), наприклад: **celer** (швидкий), **celēris** (швидка), **celēre** (швидке).

2. Прикметники двох закінчень, тобто однакове закінчення чоловічого і жіночого роду і окремо для середнього роду (**-is** — *m, f*, **-e** — *n*), наприклад: **fortis** (сильний, сильна), **forte** (сильне).

3. Прикметники одного закінчення (**-r, -x, -s** або **-ns**) — мають одну форму закінчення для всіх трьох родів.

У словниковій формі на другому місці подається форма прикметника в *Genetivus singularis* для знаходження основи. Наприклад: **par** (*m, f, n*), **paris** (*gen. sing.*) — рівний; **felix** (*m, f, n*), **felicis** (*gen. sing.*) — щасливий; **ingens** (*m, f, n*), **ingentis** (*gen. sing.*) — величезний.

Прикметники III відміни змінюються за голосним типом відмінювання іменників, наприклад:

Число	Відмінок	<i>fortis m, f</i>	<i>forte n</i>
Singularis	Nom.	fortis	forte
	Gen.	fortis	fortis
	Dat.	forti	forti
	Acc.	fortem	forte
	Abl.	forti	forti
Pluralis	Nom.	fortes	fortia
	Gen.	fortium	fortium
	Dat.	fortibus	fortibus
	Acc.	fortes	fortia
	Abl.	fortibus	fortibus

§ 21. PARTICIPIUM PRAESENTIS ACTIVI ДІСПРИКМЕТНИК ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ АКТИВНОГО СТАНУ

Participium praesentis activi утворюється від основи інфекта шляхом приєднання суфікса:

-nt- — для дієслів I–II дієвідміни;

-ent- — для дієслів III–IV дієвідміни.

Дієприкметники відмінюються як прикметники III відміни одного закінчення. У *Nominativus singularis* перед закінченням **-s** звук [t] за загальним правилом асимілюється і спрощується, наприклад: *nom. sing.* — *accusant + s = accusans*.

Словникова форма *participium praesentis activi* ідентична словникової формі прикметників одного закінчення, наприклад: **accusans** (*m, f, n — nom. sing.*), **accusantis** (*gen. sing.*) — що звинувачує.

Зразок відмінювання *participium praesentis activi*:

Число	Відмінок	condemnans (<i>m, f</i>)	condemnans (<i>n</i>)
Singularis	Nom.	condemnans	condemnans
	Gen.	condemnantis	condemnantis
	Dat.	condemnanti	condemnanti
	Acc.	condemnantem	condemnans
	Abl.	condemnante	condemnante
Pluralis	Nom.	condemnantes	condemnantia
	Gen.	condemnantium	condemnantium
	Dat.	condemnantibus	condemnantibus
	Acc.	condemnantes	condemnantia
	Abl.	condemnantibus	condemnantibus

При відмінюванні *participium praesentis activi* може демонструвати ознаки будь-якого різновиду III відміни. У *Genetivus singularis* у більшості випадків зустрічається закінчення **-ium**, але іноді в цій формі можна бачити закінчення **-um**. В *Ablativus singularis* дієприкметник частіше має закінчення **-e**, але у випадках вживання як прикметника — **-i**, наприклад:

cum consule redeunte (з консулом, що повернувся);

trementi voce (тремтячим голосом).

У латинській мові від основи на **-nt** утворюються уже відомі іменники I відміни *scientia*, *potentia*. До української мови увійшли слова лаборант (що працює), окупант (що захоплює), сервант (що зберігає), агент (що діє), регент (що керує).

Вправи

I. Провідмініняйте:

celer, celēris — швидкий; *felix, felicis* — щасливий;
accusans, accusantis — що звинувачує.

II. Перекладіть:

1. *Ars longa, vita brevis est.*
2. *Lex specialis derogat generali.*
3. *Causa formalis.*
4. *Iudex est lex loquens.*
5. *Homo est animal sociale.*
5. *Servus est instrumentum vocale.*
6. *Sapienti sat.*
7. *Fac simile.*
8. *Iniuria realis.*
9. *Iniuria verbalis.*
9. *Ira furor brevis est.*
10. *Omnis ars naturae imitatio est.*
11. *Volens — nolens.*
12. *Sero venientibus ossa.*
13. *Corpore senex, animo iuvenis.*
14. *Quod licet Iovi, non licet bovi.*
15. *Par in parem non habet iurisdictionem.*
16. *Omnis definitio in iure civili periculosa est.*
17. *Fortuna fortes metuit, ignavos premit.*
18. *Vox emissa volat; littera scripta manet.*
19. *Non liberat diadema capitis dolore.*
20. *Simulatio latens.*
21. *Sapiens omnia facit cum consilio.*
22. *Ratio est formalis causa consuetudinis.*
23. *Reputatio est vulgaris opinio ubi non est veritas.*
24. *Probatio concludens debet esse.*
25. *Negatio duplex est affirmatio.*
26. *Quod vanum et inutile est, lex non requirit.*
27. *Iniuria ex affectu facientis consistit.*
28. *Error scribentis nocere non debet.*

Словник

1. **ars, artis** *f* — мистецтво; **longus, a, um** — довгий, довгий; **brevis, e** — короткий.
3. **formalis, e** — формальний.
4. **iudex, iudicis** *m* — суддя; **loquor, locutus sum, loqui** — говорити.
6. **sapiens, entis** — розумний, той, що знає, від **sapio, ii (ivi), -, ěre** — бути мудрим; слідувати розуму; **sat** — досить.
7. **fac** — *imperativus sing.* від **facio, feci, factum, facere** — робити, здійснювати; **similis, e** — подібний.
11. **volens** — *part. praes. act.* від **volo, volui, -, velle** — хотіти, виражати волю; **nolens** — *part. praes. act.* від **nolo, nolui, -, nolle** — не хотіти.
12. **venio, veni, ventum, ire** — приходити; **os, ossis** *n* — кістка.
14. **licet, licuit (licitum est), ere** — дозволено, дозволяється; **Jovi** від **Juppiter, Jovis** *m* — Юпітер; **bos, bovis** *m* — бик.
17. **fortis, e** — хоробрий, сильний; **metuo, ui, utum, ěre** — побоюватися, боятися; **ignavus, a, um** — ледачий, бездіяльний; **premo, pressi, pressum, ěre** — давити, зневажати, топтати.
18. **vox, vocis** *f* — мова, голос; **emitto, misi, missum, ěre** — посылати, висилати, випускати; **volo, avi, atum, are** — літати; **littera, ae** *f* — літера; **scribo, scripsi, scriptum, ěre** — писати; **maneo, mansi, mansum, ere** — залишатися.

19. **diadema, atis n; diadema, ae f** (грец.) — діадема; синя з білим пов'язка на тіарі перських царів; **capītis dolore** — головний біль.
20. **latens, ntis** — *part. praes. act.* від **lateo, ui, -, ere** — ховатися; **simulatio latens** — удавана хвороба.
21. **consilium, i n** — тут: обачність.
22. **ratio, onis f** — розум; **consuetudo, dñis f** — звичка.
23. **reputatio, onis f** — репутація; **vulgaris, e** — загальний.
24. **probatio, onis f** — доказ; **concludens, ntis** — завершений *part. praes. act.* від **concludo, clusi, clusum, ěre** — укладати, завершувати.
25. **negatio, onis f** — заперечення; **duplex, ĩcis** — подвійний; **affirmatio, onis f** — твердження.
26. **vanus, a, um** — порожній, даремний; **inutĭlis, e** — марний; **requiro, quisivi, quisitum, ěre** — тут: вимагати.
27. **iniuria, ae f** — тут: образа; **affectus, us, m** — душевний стан; **faciens, ntis** — що робить (перекласти: того, хто ображає) *part. praes. act.* від **facio, feci, factum, ěre** — робити; надходити; **consisto, stĭti, -, ěre** — полягати, міститися, коренитися.
28. **error, oris, m** — помилка; **noceo, cui, cĭtum, ere** — шкодити.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Augustus Gaius Iulius Caesar Octavianus

Август Гай Юлій Цезар Октавіан (63 р. до н. е. — 14 р. н. е.)

Засновник принципату, що зовні примиряв республіканців із прибічниками єдиноначальності, одна з найзначніших фігур в історії Риму. Здійснив багато реформ у галузі права — *lex Iulia* 19–41.

Законодавча діяльність Октавіана Августа була спрямована на удосконалення державної і судової системи, на зміцнення римської родини і моральних засад римського суспільства.

Час правління Августа — час розквіту мистецтв: у ці роки творили поети Вергілій, Гораций, Проперцій, історик Тит Лівій. При Августі в Римі були зведені Вівтар Світу, форум Августа, мавзолей на Марсовому полі.

ARS

Статуя **Августа з вілли Лівії в Прима Порта**. Перша половина I ст. н. е. Як полководець, що виступає з промовою перед військом, Август представлений у ватиканській статуї з Прима Порта. Рельєфи на панцирі представляють його перемоги. У верхній частині панцира видно бога сонця Геліуса, Аполлона і Артеміду, що охороняли Августа.

За словами римського письменника Светонія, імператор не відрізнявся міцним здоров'ям, «...ледве переносив і холод, і спеку. Взимку він надягав не лише чотири туніки і товсту тогу, але і сорочку, і вовняний нагрудник, і обмотки на стегна і гомілки». (Светоній, Божественний Август, 81–82 рр.). Але в статуї він подібний могутньому атлету. У ніг Августа символ Афродіти — амур на дельфіні. Він указує на божественність роду принцепса — *princeps* (*primus + capio*) — імператор.

IUS ROMANUM

Peditatus — піхота. Римська піхота поділялася на легіони.

Legio — легіон нараховував при Ромулі 3 000 чоловік піхоти і 300 вершників, пізніше 6 000 солдат. Був розділений на 10 когорт.

Cohors — когорта складалася з трьох маніпулів по 200 чоловік.

Manipulus — маніпул поділявся на 2 центурії (**centum** — сто) по сто чоловік. На чолі центурії стояв центуріон (**centurio**).

Equitatus — кіннота, флангове прикриття.

Ala — крило, фланг при легіоні складався з 300 чоловік, поділявся на 10 турм.

Turma — турма, підрозділ з 30 вершників ($\frac{1}{10}$ римського *ala*), який поділявся на три загони по 10 чоловік, що називалися декуріями (**decuria** від *decem* — десять).

Signum — прапор. *Signum legionis* — довге ратище, зверху на яке кріпилося зображення орла (*aquila*) з розпростертими крилами.

Signum manipuli нагорі мало витягнуту долоню (*manus* — рука, долоня, загін).

До ратищ іноді прикріплювалися зображення полководців, маленькі круглі щити або інші символи.

Vexillum — прапор кінноти, шматок ганчірки, що прикріплювався до ратища на поперечній перекладині.

SPQR (*senatus populusque Romanus*) — ці літери часто зображувалися на прапорах як символ римської держави.

§ 22. IMPERFECTUM INDICATIVI ACTIVI МИНУЛИЙ НЕДОКОНАНОГО ВИДУ ДІЙСНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ

Imperfectum виражає незакінчену дію в приєднування по відношенню до минулого, відповідає дієсловам недоконаного виду. Утворюється шляхом приєднування суфікса **-ba-** для дієслів I і II дієвідміни; **-eba** — для дієслів III і IV дієвідміни до основи інфекта і особових закінчень, що відрізняються від закінчень *Praesens indicativi activi* тільки закінченням першої особи однини: **-m**.

Зразок відмінювання дієслів у *Imperfectum*:

Число	Особа	I дієвідміна condemnare засуджувати	II дієвідміна docere навчати	III дієвідміна defendēre захищати	IV дієвідміна punire карати
Singularis	1	condemna-ba-m я засуджував	doce-ba-m я навчав	defend-eba-m я захищав	puni-eba-m я карав
	2	condemna-ba-s	doce-ba-s	defend-eba-s	puni-eba-s
	3	condemna-ba-t	doce-ba-t	defend-eba-t	puni-eba-t
Pluralis	1	condemna-ba-mus ми засуджували	doce-ba-mus ми навчали	defend-eba-mus ми захищали	puni-eba-mus ми карали
	2	condemna-ba-tis	doce-ba-tis	defend-eba-tis	puni-eba-tis
	3	condemna-ba-nt	doce-ba-nt	defend-eba-nt	puni-eba-nt

Imperfectum indicativi activi дієслова *esse*

Особа	Singularis	Pluralis
1	eram	eramus
2	eras	eratis
3	erat	erant

§ 23. FUTURUM I (PRIMUM) INDICATIVI ACTIVI МАЙБУТНІЙ ЧАС (ПЕРШИЙ) ДІЙСНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ

Майбутній перший відповідає в українській мові майбутньому часу доконаного і недоконаного виду: *accusabo* — я звинувачу, я звинувачуватиму, я буду звинувачувати.

Futurum I утворюється у такий спосіб:

для дієслів I і II дієвідміни необхідно до основи інфекта приєднати суфікс **-b-**, у другій і третій особі однини й у першій і другій особі множини сполучну голосну **-i-**, у третій особі множини сполучну голосну **-u-** і особові закінчення: для *singularis* — **-o**, **-s**, **-t**, для *pluralis* — **-mus**, **-tis**, **-nt**;

у дієслів III і IV дієвідмін до основи інфекта приєднується суфікс **-e-**, у першій особі однини — **-a-** й особові закінчення: для *singularis* — **-m**, **-s**, **-t**, для *pluralis* — **-mus**, **-tis**, **-nt**.

Зразок відмінювання дієслів у *Futurum I*:

Число	Особа	I дієвідміна condemnare засуджувати	II дієвідміна docere навчати	III дієвідміна defendere захищати	IV дієвідміна punire карати
Singularis	1	condemna-b-o я буду засуджувати, я засуджуватиму	doce-b-o я буду навчати я навчатиму	defend-a-m я буду захищати я захищатиму	puni-a-m я буду карати я каратиму
	2	condemna-bi-s	doce-bi-s	defend-e-s	puni-e-s
	3	condemna-bi-t	doce-bi-t	defend-e-t	puni-e-t
Pluralis	1	condemna-bi-mus ми будемо засуджувати, ми засуджуватимемо	doce-bi-mus ми будемо навчати, ми навчатимемо	defend-e-mus ми будемо захищати, ми захищатимемо	puni-e-mus ми будемо карати, ми каратимемо
	2	condemna-bi-tis	doce-bi-tis	defend-e-tis	puni-e-tis
	3	condemna-bu-nt	doce-bu-nt	defend-e-nt	puni-e-nt

Futurum I indicativi activi дієслова *esse*

Особа	Singularis	Pluralis
1	ero	erimus
2	eris	eritis
3	erit	erunt

Вправи

I. Провідмініяйте в *Praesens*, *Imperfecum*, *Futurum I* дієслова: *cogitare* — мислити, *videre* — бачити, *defendere* — захищати, *audire* — слухати.

II. Перекладіть:

1. *Servorum numerus magnus erat.* 2. *Graeci Troiam debebant.* 3. *Qui seminat mala, metet mala.* 4. *Servorum*

officia varia erant: alii terram colebant, alii domi ministrabant, alii in agris laborabant, alii pueros et puellas docebant. 5. Advocatus in foro causam dicebat. 6. In principio erat Verbum et verbum erat Deum, et Deus erat Verbum. 7. Ait praetor: «Si non habebunt advocatum, ego dabo». 8. Quod hodie est, id cras erit. 9. Romani antiqui multos deos colebant: Neptunum, Mercurium, Proserpina, Vestam. 10. Reus culpam suam negabat. 11. Ego semper sperabo. 12. Dicam, quid sentiam. 13. *Qui quaerit, reperit*. 14. Sine iustitia nihil valebit prudentia. 15. Servi vitam molestam et miseram agebant. 16. Et longa vita erat et periculosa. 17. Celtas Romani lingua sua Gallos appellabant. 18. O rus! Quando ego te aspiciam? 19. Tempus tibi consilium dabit.

Словник

1. **numerus, i m** — число; **magnus, a, um** — великий.
2. **Graecus, i m** — грек; **Troia, ae f** — Троя; **deleo, levi, letum, ere** — знищувати.
3. **semino, avi, atum, are** — сіяти; **malus, a, um** — поганий; **meto, (messui), messum, ere** — косити, жати, збирати.
4. **officium, i n** — службовий обов'язок; **varius, a, um** — різний, різноманітний; **alius, a, ud** — інший (з багатьох); **terra, ae f** — земля; **colo, colui, cultum, ere** — обробляти, шанувати; **domus, us f** — будинок; **ministro, avi, atum, are** — служити; **ager, agri m** — поле; **laboro, avi, atum, are** — працювати; **puer, eri m** — хлопчик; **puella, ae f** — дівчинка; **doceo, docui, doctum, ere** — учити, навчати.
5. **forum, i n** — ринкова площа, суд; **causam dicere** — оголошувати рішення; **apud** (з *acc.*) — у, у присутності.
6. **verbum, i n** — слово; **Deus, Dei m** — Бог.
7. **aio, ait** — стверджувати, говорити.
8. **quod** — що; **hodie** (*adv.*) — сьогодні, зараз; **cras** (*adv.*) — завтра.
9. **Romanus, i m** — римлянин; **multus, a, um** — багато, численний; **Neptunus, i m** — Нептун (у греків Посейдон), бог морів і усіх водойм; **Mercurius, i m** — Меркурій (отожнювався з грецьк. Гермесом), вісник богів; **Proserpina, ae f** — Прозерпіна, богиня підземного царства; **Vesta, ae f** — Веста, богиня домашнього вогнища, домовитості і чистоти сімейного життя (її храм знаходився в південній частині Римського форуму).
10. **nego, avi, atum, are** — заперечувати.
11. **semper** — завжди.

12. **dico, dixi, dictum, ěre** — говорити; **sentio, sensi, sensum, ire** — думати, відчувати.
13. **quaero, quaesivi, quaesitum, ěre** — запитувати, шукати; **reperio, repperi, repertum, ire** — знаходити.
14. **nihil** — ніщо, нічого; **prudētia, ae f** — наука, знання; **iurisprudētia, ae f** — правознавство; **valeo, lui, lītum, ere** — бути здоровим, бути дійсним; мати силу.
15. **molestus, a, um** — важкий, сумний; **miser, sĕra, sĕrum** — жалюгідний, нещасний; **ago, egi, actum, agĕre** — тут: вести.
16. **periculosus, a, um** — небезпечний.
17. **Celae, arum m** — кельти; **Gallus, i m** — галл; **appello, avi, atum, are** — називати.
18. **rus, ruris n** — село; **quando** — коли; **aspicio, spexi, spectrum, ěre** — бачити, споглядати.
19. **tempus, ěris n** — час; **consilium, i n** — рада; **do, dedi, datum, dare** — давати.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Pomponius, Sextus

Помпоній Секст (II ст. н. е.), сучасник Юліана (див.: *Personalia, lectio X*), найплідніший автор серед юристів II ст., займався виключно викладацькою і літературною діяльністю в галузі приватного права. Може вважатися одним з перших істориків римського права. Помпоній багато в чому залежить від своїх попередників і навіть прагне узагальнити найважливіші результати їхньої творчості. Про це свідчать його твори *Ex Sabino* (З творів Сабіна), *Ad Q. Mucium* (коментарі до творів К. Муція), *Ex Plautio*, а також найбільший серед відомих коментарів *Ad edictum*, що, можливо, склався з 150 книг. Казуїстиці було присвячено *Variae lectiones* (Різноманітні читання), *Epistulae* (Листи); крім того, він написав *Senatusconsulta* (Сенатусконсульти — постанови сенату), *Fideicomissa* (Фідеікоміси — неформальні заповітні відмови), *Regulae, De stipulationibus* (Про стипуляції). Дуже важлива, як єдине у своєму роді джерело, невелика робота *Enchiridium* (Посібник) — історичний огляд науки римського права до Юліана (включно).

Помпоній був дуже працьовитим, в одному зі своїх листів (який був викладений у *Дигестах*) він каже: «На 78 році життя вивчення є єдиною підставою життя, і хоч би я стояв однією ногою в могилі, але хотів би вивчити ще що-небудь».

IUS ROMANUM

Codex (дощечка) — зв'язані у вигляді книги дерев'яні навощені дощечки або сувої папірусу чи пергаменту.

Codex Euricianus — комплекс вестготського права, який був узаконений приблизно в 475 р. за короля Евриха; був покладений в основу пізніших вестготських кодексів, його вплив виявлявся ще в німецькому праві раннього середньовіччя.

Codex Gregorianus — найстаріший приватний збірник імператорських конституцій від Адріана до Діоклетіана, який був укладений Грегором (але не Грегоріаном, як часто кажуть) наприкінці III ст.; його продовженням став **codex Hermogenianus** (римський юрист – тезка юриста післякласичного періоду Гермогеніана, який написав *Iuris epitomae* (витяги з творів попередніх юристів), хоча автора могли звати і Гермоген), який містить у собі конституції за кілька наступних років.

Codex Iustinianus — перша частина кодексу СІС, видана 7 квітня 529 р.

Codex Theodosianus — перший з пізньоримських кодексів, який був виданий за часів східно-римського імператора Феодосія II, був чинний з 1 січня 439 р. для всієї Римської імперії. Феодосіїв кодекс був лише зібранням конституцій, що були видані, починаючи з Костянтина (IV ст.) і є доповненням до Грегорієва та Гермогеніанова кодексів. Кодекс складається з 16 книг, книги поділяються на титули; всього в кодексі 3 000 конституцій скорочених, а місцями і змінених.

ARS

У бронзовій статуетці оратора Авла Метелла, I ст. до н. е. (Флоренція, Археологічний музей), виконаній, напевно, етруським майстром, тому що ім'я зображеного етрусською нанесено на край одягу, відбилася улюблена римлянами точність у передачі портретних рис.

§ 24. DECLINATIO QUARTA ЧЕТВЕРТА ВІДМІНА ІМЕННИКІВ

До IV відміни належать іменники чоловічого і середнього роду, що мають у *Genetivus singularis* закінчення **-us**. У *Nominativus singularis* іменники чоловічого роду закінчуються на **-us**, середнього — на **-u**.

Зразок відмінювання іменників:

Число	Відмінок	fructus, us, <i>m</i> плід	cornu, us, <i>n</i> пір
Singularis	Nom.	fructus	cornu
	Gen.	fructus	cornus
	Dat.	fructui	cornu
	Acc.	fructum	cornu
	Abl.	fructu	cornu
Pluralis	Nom.	fructus	cornua
	Gen.	fructuum	cornuum
	Dat.	fructibus	cornibus
	Acc.	fructus	cornua
	Abl.	fructibus	cornibus

Кілька іменників IV відміни належать до жіночого роду, з яких найчастіше вживаються:

domus, us f — дом;

manus, us f — рука.

Іменник *domus* може вживатися у прислівниковій функції: *domi* — вдома; *domo* — з дому; *domum* — додому. Іменник *domus* у деяких відмінках має поряд із закінченнями IV відміни закінчення II відміни, наприклад:

Число	Відмінок	IV відміна	II відміна
Singularis	Nom.	domus	—
	Gen.	domus	domi
	Dat.	domui	domo
	Acc.	domum	—
	Abl.	domu	domo
Pluralis	Nom.	domus	—
	Gen.	domuum	domorum
	Dat.	domibus	—
	Acc.	domus	domos
	Abl.	domibus	—

§ 25. DECLINATIO QUINTA П'ЯТА ВІДМІНА ІМЕННИКІВ

До V відміни належать іменники жіночого роду, що мають закінчення в *Genetivus singularis* **-ei**, у *Nominativus singularis* — **-es**. Іменників V відміни небагато, в основному вони позначають абстрактні поняття. У множині вони або не вживаються, або мають форми *Nominativus et Accusativus*. В усіх відмінках і числах відмінюються тільки два іменники: *res* і *dies*.

Зразок відмінювання:

Число	Відмінок	<i>res, ei f</i> річ, справа	<i>dies, ei f, m</i> день, термін
Singularis	Nom.	res	dies
	Gen.	rei	diei
	Dat.	rei	diei
	Acc.	rem	diem
	Abl.	re	die
Pluralis	Nom.	res	dies
	Gen.	rerum	dierum
	Dat.	rebus	diebus
	Acc.	res	dies
	Abl.	rebus	diebus

§ 26. ДІЄСЛОВА III ДІЄВІДМІНИ НА -ІО

Дієслова III дієвідміни, що мають закінчення першої особи однини в *praesens indicativi activi* **-io** (*capio* – беру, *facio* – роблю, *fugio* – біжу, *iacio* – кидаю, *gario* – викрадаю й ін.), у часах системи інфекта відмінюються за IV дієвідміною, наприклад:

Число Особа	<i>Praesens</i>	<i>Imperfectum</i>	<i>Futurum I</i>
Singularis	1 capio я беру	capiebam я брав	capiam я братиму (візьму)
	2 capis	capiebas	capies
	3 capit	capiebat	capiet
Pluralis	1 capimus ми беремо	capiebamus ми брали	capiemus ми братимемо (візьмемо)
	2 capitis	capiebatis	capietis
	3 capiunt	capiebant	capient

I. Провідмініяйте:

fructus dulcis — солодкий плід; res publica — суспільна справа, держава; bona fides — добросовісність, сумлінність.

II. Перекладіть:

1. *Tacito consensu.* 2. *Manus manum lavat.* 3. *Litterarum radices amarae, fructus dulces.* 4. *Actio in rem. Actio in personam.* 5. *Libertas inaestimabilis res est.* 6. *Omnium rerum initium difficile est.* 7. «*Est res publica res populi*», — sic Cicero docet in libro: «*De re publica*». 8. *Dies diem docet.* 9. *Nulla dies sine linea.* 10. *Populus Romanus descriptus est in tribus, exercitus in centurias.* 11. *Edicta sunt praecepta magistratum populi Romani.* 12. *Salus rei publicae nostrae suprema lex.* 13. *Fundamentum est iustitiae fides.* 14. *Philosophia est scientia rerum humanarum et rerum naturae.* 15. *Usus-fructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia.* 16. *Usus est unus legum corrector.* 17. *Status quo.* 18. *Casus belli.* 19. *Consensus gentium.* 20. *Cursus curiae est lex curiae.* 21. *De die claro.* 22. *De die in diem.* 23. *Dies Dominicus non est iuridicus.* 24. *Ex consensu.* 25. *Forma dat esse rei.* 26. *Fortuitos casus nullum humanum consilium providere potest.* 27. *Status in statu.* 28. *Iurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia; iusti atque iniusti scientia.*

Словник

---

1. **tacitus, a, um** — мовчазний, безмовний; **consensus, us m** — згода, угода.
2. **manus, us f** — рука; **lavo, avi, atum, are** — мити.
3. **litterae, arum f, pl** — наука; **radix, icis f** — корінь; **amarus, a, um** — гіркий; **fructus, us m** — плід; **dulcis, e** — солодкий, приемний.
4. **actio, onis f** — позов; **res, ei f** — річ, справа; **actio in rem** — речовий позов; **actio in personam** — зобов'язувальний позов.
5. **libertas, atis f** — воля; **inaestimabilis, e** — неоціненний, безцінний.
6. **difficilis, e** — складний, важкий.
7. **publicus, a, um** — суспільний; **sic** — так; **liber, bri m** — книга.
9. **nullus, a, um** — ніякий; **sine** (з *abl.*) — без; **linea, a f** — рядок.
10. **descriptus, a, um** — упорядкований, організований; **tribus, us f** — триба; **exercitus, a, um** — випробуваний, навчений; **centuria, ae f** — центурія (загін з 60–100 солдат).

11. **edictum, i n** — едикт (загальне розпорядження); **praeceptum, i n** — правило розпорядження; **magistratus, us m** — магістрат, посадова особа.
12. **salus, utis f** — здоров'я.
13. **fundamentum, i n** — основа, підстава; **fides, ei f** — віра, вірність, сумлінність, довіра.
14. **humanus, a, um** — людський; **natura, ae f** — природа.
15. **usus-fructus, us m** — узуфрукт; **alienus, a, um** — чужий; **utendi fruendi** — право користування чужою річчю та її плодами зі збереженням її сутності; **salvus, a, um** — цілий, непошкоджений; **substantia, ae f** — сутність.
16. **usus, us m** — тут: практика; **corrector, oris m** — коректор, наставник.
17. **status, us m** — становище, стан; **status quo** — існуюче становище.
20. **cursus, us m** — біг, напрямок, курс; тут: практика.
23. **dominicus, i m** — неділя; **iuridicus, a, um** — судовий, присутній (йдеться про те, що в неділю і дні релігійних свят судочинство не має сили).
25. **do, dedi, datum, are** — давати.
26. **fortuitus, a, um** — випадковий; **casus, us m** — випадок, юр. випадкова дія; **consilium, i n** — рада, тут: передбачливість; **provideo, vidi, visum, ere** — передбачати, перекласти відгородити; **possum, potui, -, posse** — могли.
27. **status, us m** — держава.
28. **divinus, a, um** — божественний; **notitia, ae f** — знання; **iustus, a, um** — справедливий; **iniustus, a, um** — несправедливий, неправедний.

DE SERVIS ROMANORUM

In civitate Romana magna erat multitudo servorum. In numēro servorum erant Graeci et barbāri captivi. Servorum officia varia erant: alii terram colebant, alii in agris latifundiorum laborabant, alii urbi et domi ministrabant. Multi servorum Graecorum erant docti, in numēro servorum scribae, medīci et magistri puerorum erant. Servi rustīci vitam molestam et misēram agebant. Domīni in eos vitae necisque potestatem habebant et omnia exempla suplicii edebant.

Divītes et nobīles Romani eos appellabant instrumenta vocalia et res mancipi, velut domus et boves. Servos hostium loco habebant. Unde proverbium: «Quot servi, tot hostes».

servus, i m — раб;
Romanus, a, um — римський;
magnus, a, um — великий;
multitudo, Inis m — безліч;
numĕrus, i m — число;
Graecus, i m — грек;
barbĕrus, a, um — чужоземний;
captivus, a, um — захоплений у полон, військовополонений;
officium, i n — обов'язок;
varius, a, um — різний, різноманітний;
alius, a, um — інший;
colo, colui, cultum, ĕre — доглядати, обробляти;
ager, gri m — поле;
latifundium, i n — латифундія, велике землеволодіння;
laboro, avi, atum, are — працювати;
urbs, urbis f — місто;
domus, us f — будинок;
ministro, avi, atum, are — служити;
multus, a, um — численний;
doctus, a, um — учений;
scriba, ae m — переписувач;
medĭcus, i m — лікар;
magister, tri m — учитель, наставник;
puer, ĕri, m — хлопчик, дитина;
rustĭcus, a, um — сільський;
vĭta, ae f — життя;
molestus, a, um — важкий, гнітючий;
miser, sĕra, sĕrum — жалюгідний, нещасний;
ago, egi, actum, agĕre — вести;
domĭnus, i m — тут: хазяїн;
is, ea, id (eos — acc pl) — той, та, те, він, вона, воно;
vĭtae necisque potestatem — право життя і смерті;
habeo, habui, habĭtum, ere — мати;
omnis, e — весь, усякий;
exemplum, i n — приклад, прецедент, застереження, показове пока-
 рання;
supplicium, i n — кара, покарання, страта;
edo, edi, esus, edĕre — здійснювати;
dives, divĭtis — багатий;
nobĭlis, e — знатний;
appello, avi, atum, are — називати;
instrumentum, i n — інструмент;
vocalis, e — що говорити;
res mancipi — манципована річ; річ, передача якої у власність відбу-
 валася через спеціальний обряд манципації (передача в руки);
velut — як;

bos, bovis *m, f* — бик, корова;
hostis, is *m* — ворог;
locus, i *m* — місце;
unde — звідки, звідкіля;
proverbium, i *n* — прислів'я;
quot ... tot — скільки ... стільки.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Marcellus Ulpius

Марцелл Ульпій (II ст. н. е.).

Радник Антоніна Пія (римський імператор 138–161pp.) і Марка Аврелія (римський імператор 168–180pp.), видатний юрист, проникливий аналітик. Був першим, хто критикував деякі судження Юліана. На його «Дигести» (31 книга) та інші твори, що були дуже популярні, посилалися Павл, Ульпіан, Модестін, Марціан, Трифонін. Квінт Цервідій Сцевола склав до Дигест Марцелла коментарі.

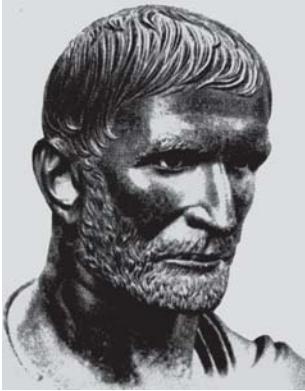
IUS ROMANUM

Digesta — назва численних і різних юридичних творів, у яких розглядалися складні випадки цивільного і преторського права.

Edictum — публічне оголошення найрізноманітнішого змісту, з яким *magistratus maiores* (республіканські органи вищої влади та управління) на основі *ius edicendi* (право будь-якого магістрата, який має владу робити у межах своєї компетенції публічні оголошення, спочатку усні, потім і письмові) звертали до всього населення. Залишалося у силі до кінця року, у якому магістрат знаходився при владі.

Edictum praetorium, edictum praetoris urbani — преторський едикт; публікувався перед вступом на посаду, містив програму діяльності претора на весь його службовий термін (*edictum perpetuum*). Його основу складало все те, що претор перейняв у свого попередника. Крім цього, кожен претор мав право додавати нові положення; у виняткових випадках, якщо виникали несподівані та настійні приводи, претор доповнював свій едикт і протягом «свого» року.

Consul — консул, глава Римської республіки (щорічно центуріатними коміціями обиралися на один рік два консули — до 367 р. до н. е. тільки з патриціїв, а потім також і з плебеїв).

ARS

До витворів республіканського періоду належить бронзовий портрет так званого першого консула **БРУТА** II ст. до н. е. (Рим, палац консерваторів). Справжнє ім'я зображеної людини невідоме, але створений образ свідчить, що це була неабияка особистість, яка, можливо, відіграла значну роль в історії Риму.

§ 27. PASSIVUM TEMPORUM SYSTEMATIS INFECTI ПАСИВНИЙ СТАН ЧАСІВ СИСТЕМИ ІНФЕКТА

Дієслова в пасивному стані відмінюються так само, як і дієслова в активному стані.

Утворення *passivum* (пасивний стан) відрізняється від утворення *activum* (активний стан) тільки особовими закінченнями.

Особові закінчення пасивного стану

Особа	Singularis	Pluralis
1	-or(-r)	-mur
2	-ris	-mīni
3	-tur	-ntur

Закінчення **-r** у першій особі однини приєднується до дієслів тих часів, у яких в активному стані перша особа однини має закінчення **-m**.

Зразок відмінювання дієслів у пасивному стані часів системи інфекта:

Praesens indicativi passivi

Число	Особа	I дієвідміна condemnare засуджувати	II дієвідміна docere навчати	III дієвідміна defendēre захищати	IV дієвідміна punire карати
		Singularis	1	condemnor я засуджуюся, мене засуджують	doceor я навчаюся, мене навчають
2	condemnaris		doceris	defendēris ¹	puniris
3	condemnatur		docetur	defenditur	punitur
Pluralis	1	condemnamur ми засуджуємося, нас засуджують	docemur ми навчаємося, нас навчають	defendimur ми захищаємося, нас захищають	punimur ми караємося, нас карають
	2	condemnamini	docemini	defendimini	punimini
	3	condemnantur	docentur	defenduntur	puniuntur

¹ У другій особі однини відбувається зміна сполучної голосної **-i-** на **-e-** перед закінченням **-ris**.

Imperfectum indicativi passivi

Число Особа	I дієвідміна condemnare засуджувати	II дієвідміна docere навчати	III дієвідміна defendēre захищати	IV дієвідміна punire карати
Singularis	1 condemnabar я засуджувався, мене засуджували	docebar я навчався, мене навчали	defendebamur я захищався, мене захищали	puniebar я карався, мене карали
	2 condemnabaris	docebaris	defendebaris	puniebaris
	3 condemnabatur	docebatur	defendebatur	puniebatur
Pluralis	1 condemnabamur ми засуджувалися, нас засуджували	docebamur ми навчалися, нас навчали	defendebamur ми захищалися, нас захищали	pniebamur ми каралися, нас карали
	2 condemnabamīni	docebamīni	defendebamīni	puniebamīni
	3 condemnabantur	docebantur	defendebantur	puniebantur

Futurum I indicativi passivi

Число Особа	I дієвідміна condemnare засуджувати	II дієвідміна docere навчати	III дієвідміна defendēre захищати	IV дієвідміна punire карати
Singularis	1 condemnabor я буду засуджуватися, мене засуджуватимуть	docebor я буду навчатися, мене навчать	defendar я буду захищатися, мене захистять	puniar я буду каратися, мене покарають
	2 condemnabēris	docebēris	defenderis	punieris
	3 condemnabītur	docebītur	defendetur	punietur
Pluralis	1 condemnabīmur ми будемо засуджуватися, нас засуджуватимуть	docebīmur ми будемо навчатися, нас навчатимуть	defendemur ми будемо захищатися, нас захищатимуть	puniemur ми будемо каратися, нас каратимуть
	2 condemnabimīni	docebimīni	defendemīni	puniemīni
	3 condemnabuntur	docebuntur	defendentur	punientur

§ 28. INFINITIVUS PRAESENTIS PASSIVI НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ ПАСИВНОГО СТАНУ

Infinitivus praesentis passivi утворюється шляхом приєднування до основи інфекта закінчення **-ri** у дієсловах I, II, IV дієвідміни, **-i** у дієсловах III дієвідміни, наприклад:

Дієвідміна	Infinitivus praesentis activi	Infinitivus praesentis passivi
I	condemnare засуджувати	condemnari бути засуджуваним, засуджуватися
II	docere навчати	doceri бути тим, кого навчають, навчатися
III	defendēre захищати	defendi бути тим, кого захищають, захищатися
IV	punire карати	puniri бути покараним, каратися

Вправи

I. За зразком переробити активні звороти в пасивні:

Activum. Cicero Catilinam accusat. — Цицерон звинувачує Катіліну.

Passivum. Catilina a Cicerone accusatur. — Катіліна звинувачується Цицероном.

1. Romani hostes vincunt. — Римляни перемагають ворогів.

2. Advocatus reum defendit. — Адвокат захищає підсудного.

II. Від дієслів утворить *infinitivus praesentis passivi* і перекладіть: veto, 1; deleo, 2; absolvo, 3; venio, 4.

III. Перекладіть:

1. *Contra factum non datur argumentum.* 2. *Patria in periculis a viris defendi debet.* 3. *Ut salutas, ita salutabĕris.*

4. *Tertium non datur.* 5. *Nemo debet bis puniri pro uno delicto.* 6. *Si necessarium erit pro patria nostra pugnare, ad arma vocabĕmur et nullum inimicum timebĕmus.* 7. *Petronius a Romanis arbĭter elegantiarum nominabatur.*

8. *Servi pro nullis habentur.* 9. *Nunquam periculum sine periculo vincitur.* 10. *Discipuli a magistris docebantur.*

11. *De te fabula narratur.* 12. *Clavus clavo pellitur.* 13. «*Noli me tangere!*» — sic nonnullae plantae nominantur.

14. *Tempora mutantur et nos mutamur.* 15. *Dormiunt quandoque leges, nunquam moriuntur.* 16. *Memento mori.*

17. Actio a praetore datur. 18. Numerantur sententiae, non ponderantur. 19. Fraus merītur fraudem. 20. Fraus et dolus nemīni patrocinarī debent. 21. Furiosus furore solo punitur. 22. Imperitia pro culpa habetur. 23. Iudicium semper pro veritate accipitur. 24. Quod non legitur, non creditur.

Словник

1. **contra** (з *acc.*) — проти; **datur** — див.: *do*; **argumentum, i n** — доказ.
2. **pericūlum (periculum), i n** — небезпека.
3. **ut ... ita** — як ... так.
4. **tertius, a, um** — третій.
5. **nemo** — ніхто; **bis** — двічі; **unus, a, um** — один.
6. **necessarius, a, um** — необхідний, змушений; **erit** — див.: **sum, fui, esse; pugno, avi, atum, are** — боротися; **voco, avi, atum, are** — звати; **inimīcus, i m** — ворог, супротивник; **timeo, mui, -, ere** — боятися.
7. **Petronius, i m** — Петроній, **Petronius Arbiter** — суддя Петроній, наблизений Нерона, помер у 66 р. н. е.; **Romanus, i m** — римлянин; **elegantia, ae f** — красномовство.
9. **nunquam** — ніколи.
10. **discipūlus, i m** — учень.
11. **fabūla, ae f** — поголоска, казка, байка; **narro, avi, atum, are** — говорити, оповідати.
12. **clavis, is f** — ключ; **clavus, i m** — цвях; **pello, pepuli, pulsum, ěre** — бити, виганяти (*відповід.* — клин клином вибивається).
13. **noli** — *imperativus praesentis* від дієслова **nolo, nolui, -, nolle; nonnullus, a, um** — якийсь; **planta, ae f** — рослина.
14. **muto, avi, atum, are** — змінювати.
15. **dormio, ivi, itum, ire** — спати; **quandoque** — іноді; **nunquam** — ніколи.
16. **memīni, meminisse** — пам'ятати (*memento — imperativus singularis*); **moriōr, mortuus sum, mori** — умирати.
18. **numĕro, avi, atum, are** — вважати; **sententia, ae f** — судження, рішення; **pondĕro, avi, atum, are** — зважувати, судити, розглядати.
19. **fraus, fraudis f** — обман, неправда; **mereo, rui, rītum, ere** — заслужувати, тут: породжувати.
20. **dolus, i m** — тут: неправда; **patrocīnor, atus sum, ari** — захищати.
21. **furiosus, a, um** — несамовитий; **furor, oris m** — божевілля (зміст виразу: через своє божевілля не підлягає покаранню).
22. **imperitia, ae f** — незнання.
23. **iudicium, i, n** — судове рішення; **veritas, atis, f** — істина, правдивість, справедливість; **accipio, cepi, ceptum, ěre** — приймати, вважати, розуміти.

24. **lego, lexi, lectum, ěre** — читати; **credo, credĭdi, credĭtum, ěre** — вĭрити.

RES MANCIPI ET NEC MANCIPI

Omnes res aut mancipi sunt aut nec mancipi. Mancipi res sunt omnia praedia in Italico solo, tam rustica — qualis est fundus, quam urbana — qualis est domus, item iura praediorum rusticorum (servitutes), velut via, iter, actus, aquaeductus, item servi et quadrupedes, velut boves, muli, equi, asini. Ceterae res nec mancipi sunt (*Ulp.*).

Magna autem differentia est rerum mancipi et nec mancipi. Nam res nec mancipi ipsa traditione pleno iure alterius fiunt, si corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. Itaque si tibi vestem vel aurum vel argentum trado sive ex venditionis causa sive ex donationis sive alia ex causa, statim tua fit ea res (*Gai.*).

omnis, e — весь;

aut — або;

praedium, i n — маєток, володіння;

solum, i n — ґрунт, земля;

tam ... quam — як ... так;

rustica, urbana — узгоджено зі словом praedia;

fundus, i, m — земля, ділянка;

qualis, e — який, якийсь;

item — також;

velut — як, наприклад;

bos, bovis m, f — бик, корова;

ipse, ipsa, ipsum — сам, сама, саме;

nam — тому що; адже, бо;

traditio, onis f — передача;

ipsa traditione — *abl. causae*¹;

plenus, a, um — повний;

pleno iure — *abl. modi*;

alterius — *gen. possessivus*;

fit, factum sum, fieri — робитися, ставати, виникати, відбуватися;

modus, i m — образ, спосіб, міра;

corporalis, e — матеріальний, тілесний;

ob (з *acc.*) — перед, внаслідок, в обмін на, у результаті;

is, ea, id — той, він;

recipio, cepi, ceptum, ěre — знову знаходити; приймати;

itaque — отже, у такий спосіб;

vestis, is f — одяг, плаття; **sive** — або, дорівнює якщо;

ex (з *abl.*) — з, на підставі, від;

donatio, onis f — подарунок;

statim — негайно.

---

¹ Див.: Допоможні ґраматичні матеріали: I. Основні функції латинських відмінків.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Iulianus L Octavius Cornelius Aemilianus

Юліан Луцій Октавій Корнелій Еміліан (близько 100 р. н. е.—?)

Юліан був одним з найвидатніших юристів за всю історію римського права. Народився у Північній Африці в Гадруметі. Його вчителем був Яволен Приск, після якого він став останнім головою школи сабініанців. Юліан обіймав високі державні посади: намісник у Німеччині, Іспанії й Африці, у 148 р. консул, радник імператорів Адріана, Антонія Пія, Марка Аврелія і Луція Віра.

Юліан мав виняткові здібності та знання в галузі права, авторитет і особливу довіру Адріана, за дорученням якого розробив *Edictum perpetuum* (едикт, котрий містив програму претора на весь його службовий термін), де систематизувалися й уніфікувалися положення римського права.

Головний його твір *Digesta* складається з 90 книг. Це найзначніший твір класичного правознавства, що містить його *Responsa* усіх видів і з усіх галузей римського права. Особлива увага приділяється преторському праву.

IUS ROMANUM

Magistratus — посада, посадова особа.

Magistratus populi Romani — республіканські органи вищої державної влади і управління, що поряд з народними зборами були основами держави.

Magistratus maiores — вищі посадові особи, до них належали:

quaestores — квестори, які відповідали за державну скарбницю і займалися фінансовими справами;

aediles — едили, які стежили за порядком і безпекою в місті, а також доглядали за будівництвом і санітарним станом міста;

aedilis curulis — курульний едил, посадова особа, що мала право розпорядження (*ius edicendi*), відала постачанням міста й армії продовольством, наглядала за громадським порядком у місті, у тому числі за проведенням видовищних заходів; також в обов'язок курульних едилів входив контроль за протипожежною безпекою міських будівель і за станом доріг;

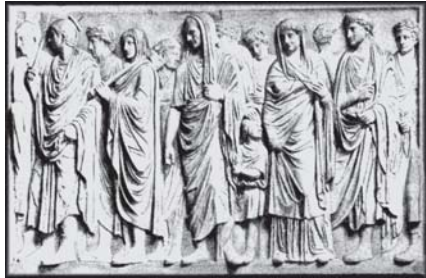
tribuni plebis — народні трибуни, представляли інтереси плебеїв;

praetor — претор, судовий чиновник, первісний титул римських консулів і диктаторів;

dictator — в історичні часи екстраординарний магістрат, якого за згодою із сенатом призначав на термін не більше шести місяців консул або консулярний трибун (військовий трибун з консульською владою) у разі найбільшої небезпеки для держави як зовнішньої, так і внутрішньої.

ARS

Процесія. Рельєф Вівтаря Миру. 13–9 рр. до н. е. Вівтар Миру був споруджений на честь Августа як миротворця на Марсовому полі.

§ 29. TEMPORA SYSTEMATIS PERFECTI ЧАСИ СИСТЕМИ ПЕРФЕКТА

Систему перфекта складають три часові форми:

- **perfectum** — минулий доконаного виду;
- **plusquamperfectum** — давноминулий доконаного виду;
- **futurum II (secundum)** — майбутній другий доконаного

виду (вживається переважно у підрядних реченнях, коли дія буде відбуватися раніше іншої майбутньої дії, вираженої у головному реченні, тобто *futurum I*).

Активний стан цих часів дієслова утворюється від основи перфекта (для визначення основи перфекта необхідно від другої словникової форми дієслова відкинути закінчення **-i**). Наприклад: **accusav-i** — я звинуватив; **respond-i** — я відповів; **scrips-i** — я написав; **audiv-i** — я почув.

§ 30. PERFECTUM INDICATIVI ACTIVI МИНУЛИЙ ЧАС ДОКОНАНОГО ВИДУ ДІЙСНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ

Perfectum indicativi activi утворюється шляхом приєднування до основи перфекта особових закінчень:

Особа	Singularis	Pluralis
1	-i	-imus
2	-isti	-istis
3	-it	-erunt

Зразок відмінювання дієслів у *perfectum indicativi activi*:

Число Особа	I дієвідміна condemnare засуджувати	II дієвідміна docere навчати	III дієвідміна defendēre захистити	IV дієвідміна punire карати
Singularis	1 condemnavi я засудив	docui я навчив	defendi я захистив	punivi я покарав
	2 condemnavisti	docuisti	defendisti	punivisti
	3 condemnavit	docuit	defendit	punivit
Pluralis	1 condemnavimus ми засудили	docuimus ми навчили	defendimus ми захистили	punivimus ми покарали
	2 condemnavistis	docuistis	defendistis	punivistis
	3 condemnaverunt	docuerunt	defenderunt	puniverunt

**§ 31. PLUSQUAMPERFECTUM
INDICATIVI ACTIVI
ДАВНОМИНУЛИЙ ЧАС ДІЙСНОГО СПОСОБУ
АКТИВНОГО СТАНУ**

Plusquamperfectum indicativi activi означає дію, що відбулася раніше іншої дії в минулому. Вживається в основному в підрядних реченнях. Утворюється шляхом приєднання до основи перфекта суфікса **-ēra-** і особових закінчень активного стану (виняток: перша особа однини має закінчення **-m**): для *singularis* — **-m, -s, -t**; для *pluralis* — **-mus, -tis, -nt**.

Зразок відмінювання дієслів у *plusquamperfectum indicativi activi*:

Число Особа	I дієвідміна condemnare засуджувати	II дієвідміна docere навчати	III дієвідміна defendere захистити	IV дієвідміна punire карати
Singularis	1 condemnavēram я засудив раніше	docuēram я навчив раніше	defendēram я захистив раніше	punivēram я покарав раніше
	2 condemnavēras	docuēras	defendēras	punivēras
	3 condemnavērat	docuērat	defendērat	punivērat
Pluralis	1 condemnaveramus ми засудили раніше	docueramus ми навчили раніше	defenderamus ми захистили раніше	puniveramus ми покарали раніше
	2 condemnaveratis	docueratis	defenderatis	puniveratis
	3 condemnavērant	docuērant	defendērant	punivērant

**§ 32. FUTURUM II (SECUNDUM)
INDICATIVI ACTIVI
МАЙБУТНІЙ ЧАС ДОКОНАНОГО
ВИДУ ДІЙСНОГО СПОСОБУ
АКТИВНОГО СТАНУ**

Futurum II означає дію, що відбудеться в майбутньому раніше за іншу, виражену *futurum I*. Вживається в основному в підрядних реченнях. Утворюється шляхом приєднання до основи перфекта суфікса **-er-** для першої особи однини, **-erī-** — для інших осіб і особових закінчень активного стану: для *singularis* — **-o, -s, -t**; для *pluralis* — **-mus, -tis, -nt**.

Зразок відмінювання дієслів у Futurum II indicativi activi:

Число Особа	I дієвідміна condemnae засуджувати	II дієвідміна docere навчати	III дієвідміна defendēre захищати	IV дієвідміна punire карати
Singularis	1 condemnavĕro я засуджу раніше	docuĕro я навчу раніше	defendĕro я захищу раніше	punivĕro я покараю раніше
	2 condemnavĕris	docuĕris	defendĕris	punivĕris
	3 condemnavĕrit	docuĕrit	defendĕrit	punivĕrit
Pluralis	1 condemnaverĭmus ми засудимо раніше	docuerĭmus ми навчимо раніше	defenderĭmus ми захистимо раніше	puniverĭmus ми покараємо раніше
	2 condemnaverĭtis	docuerĭtis	defenderĭtis	puniverĭtis
	3 condemnavĕrint	docuĕrint	defendĕrint	punivĕrint

Відмінювання неправильного дієслова esse
у часах системи перфекта

Число Особа	Perfectum	Plusquamperfectum	futurum II
Singularis	1 fui я був	fuĕram я був раніше	fuĕro я буду раніше
	2 fuisti	fuĕras	fuĕris
	3 fuit	fuĕrat	fuĕrit
Pluralis	1 fuĭmus ми були	fuĕramus ми були раніше	fuĕrĭmus ми будемо раніше
	2 fuistis	fuĕratis	fuĕritis
	3 fuerunt	fuĕrant	fuĕrint

Вправи

I. Провідмініняйте в *perfectum indicativi activi* дієслово *vinco*; у *plusquamperfectum indicativi activi* дієслово *habeo*; у *futurum II indicativi activi* дієслово *scio*.

II. Визначте дієслівні форми:

expugnabĭtis — expugnaverĭtis; eris — fuĕris; audio — audivi.

III. Перекладіть:

1. *Dixi et anīmam levavi.* 2. Caesar, postquam a Pharnāce, rege Pontīco, victoriam reportavit, ad amicum suum scripsit: «*Veni, vidi, vici.*» 3. Feci, quod potui. 4. Philippus, Macedōnum rex, Lacaedemoniis scripsit: «*Si in Laconīcam venēro, finībus vos exturbabo.*» Lacaedemonii rescripserunt: «*Si.*» 5. Tarquinius Superbus fuit ultīmus rex Romanorum. 6. Fuit Troia, fuīmus Troiani. 7. Exegi monumentum. 8. *Ut sementem fecēris, ita metes.* 9. Promisisti ad me venire, sed non venisti. 10. Senatores Romani Ciceronem patrem patriae nominaverunt. 11. *Gallina scripsit.* 12. *Si vis amari, ama.* 13. Donec eris felix, multos numerabis amicos: tempōra si fuerint nubīla, solus eris! 14. Graecii loco, quo hostem superavērant, tropaea statuebant. 15. Non credam, nisi vidēro. 16. Urbem Romam a principio reges habuerunt. 17. Romani Gallos, qui in Italia irrupērant, ceciderunt. 18. Si quaesivēris, invenies. 19. Bias, unus e septem sapientībus, dixit: «*Omnia mea tecum porto.*» 20. Cum finitis fuērit ususfructus, revertitur ad proprietatem. 21. Levis est fortuna: cito repossit quod dedit (Publ. Syr.). 22. Romūlus et Numa Pompilius binos quaestores haberunt (Ulp.).

Словник

---

1. **anīma, ae f** — душа; **levo, avi, atum, are** — полегшувати.
2. **rex, regis m** — цар; **Pharnāces, is m** — Фарнак, понтийський цар (63–47 рр. до н. е.); **pontīcus, a, um** — понтийський; **victoriam reportare** (*a* (*ab* (*ex, de*) з *abl.*) — здобувати перемогу (над).
3. **facio, feci, factum, ēre** — робити; **possum, potui, –, posse** — могли.
4. **Macēdo, ōnis m** — македонянин (македоняни населяли країну Македонія (*Macedonia, ae f*), розташовану між Епіром і Фракією, від Олімпу до ріки Стримона); **Lacedaemonius, i m** — спартанець; **Laconīca, ae f = Laconia, ae f** — Лаконія (столиця Лаконії — Спарта (*Sparta, ae f*); **exturbo, avi, atum, are** — виганяти, вигонити; **rescribo, scripsi, scriptum, ēre** — писати відповідь.
5. **superbus, a, um** — гордовитий, гордий, грізний.
7. **exīgo, exegi, actum, ēre** — установлювати.
8. **sementis, is f** — сіяння, сівба, посів.
9. **promitto, misi, missum, ēre** — обіщати.
12. **vis** друга особа *sing. praes. ind. act.* від *volo, volui, –, velle* — хотіти.

13. **donec** — поки, поки не; **nubilus, a, um** — сумний, неясний, несприятливий.
14. **supĕro, avi, atum, are** — перемагати; **tropaeum, i n** (грец.) — пам'ятник перемоги; **statuo, tui, tutum, ěre** — споруджувати, установлювати.
16. **a principio** — спочатку.
17. **irrumpo, irrupi, ruptum, ěre** — проникати, уриватися; **ceciderunt** від *cado, cecĭdi, casurum, ěre* — падати, загинути.
18. **quaero, quaesivi, quaesitum, ěre** — шукати; **invenio, veni, ventum, ire** — знаходити.
20. **finitus, a, um** від *finio, ivi, itum, ire* — кінчати, завершувати; **revertor, versus sum, verti** — повертатися; **proprietas, atis, f** — власність.
21. **levis, e** — вітряний, непостійний, примхливий; **reposco, -, -, ěre** — вимагати назад; **dedit** — див. *do*
22. **Romŭlus, i m** — Ромул (легендарний засновник Рима); **Numa Pompilius** — Нума Помпілій (за переказом, другий, за Ромулом, цар Рима, засновник багатьох законів і релігійних установлень, що розділив міста на триби); **bini, ae, a** — по два.

MANCIPATIO

1. Mancipatio est imaginaria quaedam venditio, quod ad ipsum ius proprium civium Romanorum est. Eaque res ita agitur: coram non minus quam quinque testibus civibus Romanis puberibus et praeterea alio eiusdem conditionis qui libram aeneam teneat, qui appellatur librĭpens, is qui mancipio accĭpit, aes tenet et ita dicit: **Hunc ego homĭnem iure Quiritium meum esse aio¹, is que mihi emptus esto hoc aere aeneaque libra.** Deinde aere percŭtit, libram idque aes dat ei, a quo mancipium accĭpit, quasi pretii loco (*Gai.*).

2. Ideo autem aes et libra adhibetur, quia olim aereis tantum nummis utebantur, nec ullus aureus vel argenteus in usu erat, sicut ex lege Duodĕcim tabularum intellegĕre possumus. Eorumque numerorum vis et potestas non in numĕro erat, sed in pondĕre (*Gai.*).

3. Mancipatio locum habet inter cives Romanos eosque peregrinos, quibus commercium datum est (*Ulp.*).

imaginarius, a, um — фіктивний, символічний;

quidam, quaedam, quoddam — деякий, якийсь;

venditio, onis, f — продаж;

venditio imaginaria = mancipatio;

[**mancipatio manus + capio, capĕre**];

---

¹ Курсивом позначено інфінітивний зворот *Accusativus cum infinitivo* см.: § 56

is, ea, id — той;
ita — так, у такий спосіб;
que — і; **ago, egi, actum, agere** — робити, діяти, укладати угоду;
pubes, pubēris — повнолітній, зрілий;
coram — особисто, на очах в усіх;
praeterea — крім того;
ullus, a, um — який-небудь;
eius *Gen. sing.* до *is, ea, id*;
dem див.: *do*;
condicio, onis *f* — умова;
aereus, a, um — мідний;
accipio, cepi, ceptum, ěre — приймати, одержувати;
deinde — потім;
aes, aeris *n* — мідь;
percutio, cussi, cussum, ěre — бити, ударяти;
libra, ae *f* — ваги;
ei *Dat. sing.* до *is, ea, id*;
pretium, i *n* — ціна, вартість;
ideo — тому що;
adhibeo, hibui, hibĭtum, ere — застосовувати;
quia — так, як;
olim — колись;
nummus, i *m* — монета;
utor, usus sum, ěre — користуватися;
ullus, a, um — якийсь;
intellĕgo, lexi, lectum, ěre — розуміти, визнавати;
eorum — *Gen. pl.* до *is, ea, id*;
vis *f* — сила;
potestas, atis *f* — влада, могутність;
pondĕro, avi, atum, are — зважувати;
eos — *Acc. pl.* до *is, ea, id*;
quibus — *Abl. pl.* до *qui, quae, quod*;
datum див.: *do*

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Modestinus Herennius

Модестін Геренній (точні дати народження і смерті невідомі)
 Учень Ульпіана Модестін був останнім представником школи класичного права. Можливо, грек за походженням. У 226–244 рр. обіймав у Римі посаду префекта пожежної команди (*praefectus vigĭlum*). Після префекта гвардії ця посада була другою за значенням. *Vigĭles* — це пожежна команда, у нічний час здійснювала також поліцейські функції. У 426 р. Модестін (ра-

зом з Папініаном, Павлом, Ульпіаном і Гаєм) законом був включений до числа авторів, на твори яких дозволялося посила- тися в суді. Його праці, що охоплюють всі галузі права, в основ- ному були пов'язані з навчанням і юридичною практикою: *Pandectae*, *Regūlae*, *Responsa*, монографії *De excusationibus* (Про виправдовування — єдиний твір римських класичних юристів, написаний грецькою мовою), *De praescriptionibus* (Про приписи) та інші.

IUS ROMANUM

Plebs (недиференційована безліч людей) — народ, юрба, плебеї (*plebei*), пізніше назва соціального прошарку, що виник у резуль- таті внутрішньої диференціації ще за часів доримського ро- дового ладу й у римського суспільства. Його антиподом були *patricii*.

Plebiscitum — постанова плебейських зборів (*consilium plebis*), що безпосередньо зобов'язувала тільки плебеїв; однак вони могли домагатися реалізації плебісциту непрямо. Зростан- ня політичної ваги плебеїв вело до прагнення ширше застосову- вати плебісцит. У 287 р. до н. е. *plebiscitum* набули сили закону, після чого їх повинен був дотримуватися кожен громадянин — і плебей, і патрицій. Більше того, з 250 р. до н. е. *plebiscitum* стали основною формою римського законодавства.

Patricii — патриції, пізніше назва для стану, який ще в до- римському родовому ладі піднявся над його рядовими членами (*plebs*) і привласнив собі різні привілеї, насамперед провідні по- літичні позиції.

ARS

Портрет Лівії — дружини Ав- густа. I ст. н. е. (Санкт-Петербург, Ермітаж).

§ 33. SUPINUM СУПІН

Супін — це віддієслівний іменник зі значенням мети, який має закінчення **-um**. Самостійно вживається рідко. Служить для утворення дієслівних форм (*participium perfecti passivi, participium futuri activi, infinitivus futuri activi i passivi*, аналітичні форми системи перфекта пасиву), наприклад: *accusatum* — щоб звинуватити, *scriptum* — щоб написати, *dictum* — щоб сказати, *visum* — щоб побачити.

§ 34. PARTICIPIUM ДІЄПРИКМЕТНИК

У латинській мові існує три види дієприкметників:

I. Participium praesentis activi — дієприкметник теперішнього часу активного стану. Наприклад: *accusans, accusantis* — що звинувачує. (Більш докладно про *participium praesentis activi* див. § 21).

II. Participium perfecti passivi — дієприкметник минулого часу пасивного стану. Утворюється шляхом додавання до основи супіна (для її знаходження необхідно від словникової форми супіна відокремити закінчення **-um**) родових закінчень: для чоловічого роду **-us**, для жіночого **-a**, середнього **-um** (відмінюється за зразком прикметників I, II відміни), наприклад:

condemnatu, *a, um* — засуджений;

doctus, a, um — навчений;

defensus, a, um — захищений;

punitus, a, um — покараний.

III. Participium futuri activi — дієприкметник майбутнього часу активного стану. Утворюється шляхом додавання до основи супіна суфікса **-ur-** і родових закінчень **-us** (*m*), **-a** (*f*), **-um** (*n*), наприклад:

condemnaturus, a, um — той, що має намір звинуватити;

docturus, a, um — той, що має намір навчити;

defensurus, a, um — той, що має намір захистити;

puniturus, a, um — той, що має намір покарати.

Participium futuri activi означає намір, готовність що-небудь здійснити. Він відмінюється як прикметники I, II відміни.

Participium futuri activi звичайно виступає іменною частиною присудка і входить до складу *Coniugatio periphrastica activa*¹.

Coniugatio periphrastica activa утворюється з *participium futuri activi* і форм дієслова *esse* у будь-якому часі і означає бажання, намір, задум, готовність щось виконати, наприклад: *Caesar Galliam expugnaturus erat*. — Цезар мав намір завоювати Галлію; Цезар задумав завоювати Галлію.

§ 35. PASSIVUM TEMPORUM SYSTEMATIS PERFECTI ПАСИВНИЙ СТАН ЧАСІВ СИСТЕМИ ПЕРФЕКТА

Perfectum, plusquamperfectum, futurum II indicativi passivi утворюються з *participium perfecti passivi* відмінюваного дієслова в *Nominativus singularis* у відповідному роді та числі і допоміжного дієслова *esse* в одному з часів системи інфекта — для *perfectum indicativi passivi* у *praesens*, для *plusquamperfectum indicativi passivi* в *imperfectum*, для *futurum II indicativi passivi* у *futurum I*.

Зразок відмінювання дієслів за часами системи перфекта пасивного стану:

Число	Особа	I дієвідміна condemnare засуджувати	II дієвідміна docere навчати	III дієвідміна defendere захищати	IV дієвідміна punire карати
Perfectum indicativi passivi					
Singularis	1	condemnatus , а, um sum я є засуджений	doctus , а, um sum я є навчений	defensus , а, um sum я є захищений	punitus , а, um sum я є покараний
	2	condemnatus , а, um es	doctus , а, um es	defensus , а, um es	punitus , а, um es
	3	condemnatus , а, um est	doctus , а, um est	defensus , а, um est	punitus , а, um est
Pluralis	1	condemnati , ае, а sumus ми є засудженими	docti , ае, а sumus ми є навченими	defensi , ае, а sumus ми є захищеними	puniti , ае, а sumus ми є покараними
	2	condemnati , ае, а estis	docti , ае, а estis	defensi , ае, а estis	puniti , ае, а estis
	3	condemnati , ае, а sunt	docti , ае, а sunt	defensi , ае, а sunt	puniti , ае, а sunt

¹ *Coniugatio periphrastica passiva* (описова дієвідміна пасивного стану) див. § 59.

Plusquamperfectum indicativi passivi					
Singularis	1	condemnatus , a, um eram я був засуджений	doctus , a, um eram я був навчений	defensus , a, um eram я був захищений	punitus , a, um eram я був покараний
	2	condemnatus , a, um eras	doctus , a, um eras	defensus , a, um eras	punitus , a, um eras
	3	condemnatus , a, um erat	doctus , a, um erat	defensus , a, um erat	punitus , a, um erat
Pluralis	1	condemnati , ae, a eramus ми були засудженими	docti , ae, a eramus ми були навченими	defensi , ae, a eramus ми були захищеними	puniti , ae, a eramus ми були покараними
	2	condemnati , ae, a eratis	docti , ae, a eratis	defensi , ae, a eratis	puniti , ae, a eratis
	3	condemnati , ae, a erant	docti , ae, a erant	defensi , ae, a erant	puniti , ae, a erant
Futurum II indicativi passivi					
Singularis	1	condemnatus , a, um ero мене засудять, я буду засуджений	doctus , a, um ero мене навчать, я буду навчений	defensus , a, um ero мене захистять, я буду захищений	punitus , a, um ero мене покарають, я буду покараний
	2	condemnatus , a, um eris	doctus , a, um eris	defensus , a, um eris	punitus , a, um eris
	3	condemnatus , a, um erit	doctus , a, um erit	defensus , a, um erit	punitus , a, um erit
Pluralis	1	condemnati , ae, a erimus нас засудять, ми будемо засудженими	docti , ae, a erimus нас навчать, ми будемо навченими	defensi , ae, a erimus нас захистять, ми будемо захищеними	puniti , ae, a erimus нас покарають, ми будемо покараними
	2	condemnati , ae, a eritis	docti , ae, a eritis	defensi , ae, a eritis	puniti , ae, a eritis
	3	condemnati , ae, a erunt	docti , ae, a erunt	defensi , ae, a erunt	puniti , ae, a erunt

Вправи

I. Визначте форму дієслів і перекладіть:

accusatus est, accusata eram, accusatum erit; rei absoluti sunt, infantes educatae sunt.

II. Провідмініайте дієслова за часами системи перфекта пасивного стану:

vinco, vinci, victum, ěre — перемагати;
deleo, delevi, deletum, ere — руйнувати;

accuso, avi, atum, are — звинувачувати;

audio, ivi, itum ire — слухати.

III. Перекладіть:

1. Troia a Graecis deleta est. 2. *Alea iacta est.* 3. Fortibus viris est data fortuna. 4. Accepi omnes epistulas, quae a fratre meo missae erant. 5. Romulus et Remus in iis locis, ubi flumine Tiberi expositi et a pastore educati erant, urbem condere statuerunt. 6. Tres legiones a Caesare in Galliam missae erant. 7. In testamento, a Lucio Titio facto, ita scriptum erat: Maevius, filius meus primogenitus, heres esto. 8. *Dictum — factum.* 9. Gallia est omnis divisa in partes tres. 10. Multa bella a Romanis terra marique gesta sunt. 11. Multorum aures veritati clausae sunt. 12. *Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria.* 13. Qui capitali crimine damnatus est, non debet pro alio postulare (Ulp.). 14. Plebiscitum sine auctoritate patrum est constitutum (Pomponius). 15. Sanctum est, quod ab iniuria hominum defensum atque munitum est. 16. Inter fratrem et sororem prohibitaе sunt nuptiae (Gai.). 17. Dolo malo ait praetor pactum se non servaturum esse (Ulp.). 18. Testamentum lex statim post mortem testatoris aperiri voluit (Paul). 19. Trecentesimo anno post Romam conditam tabulae compositae scriptaeque sunt (Gell.). 20. Caritate te et benevolentia civium saeptum oportet esse non armis (Cicero).

Словник

---

2. **alea**, *ae f* — жереб; **iacio**, **ieci**, **iactum**, **ĕre** — кидати.
3. **fors**, **fortis** — сміливий, хоробрий.
4. **missae** від *mitto*, *misi*, *missum*, *ĕre* — посилати.
5. **iis** — *abl. pl. (is, ea, id — той)*; **flumen**, **inis n** — ріка; **Tiberis**, **is m** — Тибр, ріка в середній Італії, що впадає в Тирренське море в Остії; **expono**, **posui**, **positum**, **ĕre** — викидати, підкинути; **pastor**, **oris m** — пастух; **educio**, **avi**, **atum**, **are** — виховувати; **urbs**, **urbis f** — місто; **condo**, **didi**, **dĕtum**, **ĕre** — споруджувати, зводити, будувати.
6. **legio**, **onis f** — легіон.
7. **scriptum** — від *scribo*; **primogenitus**, **a**, **um** — первородний, первісток.
9. **divido**, **visi**, **visum**, **ĕre** — поділяти.
10. **mare**, **is n** — море; **gesta** від *gero*, *gessi*, *gestum*, *ĕre* — вести.
11. **clausae** від *claudio*, *si*, *sum*, *ere* — замикати, закривати.

12. **melior, ius** — кращий; **tutior** — *gradus comparativus* від *tutus, a, um* — безпечний, надійний; **pax, pacis f** — мир; **speratus** від *spero, avi, atum, are* — сподіватися.
13. **capitalis, e** — кримінальний, дуже небезпечний; **crimen, īnis n** — злочин; **damno, avi, atum, are** — засуджувати, присудити; **postūlo, avi, atum, are** — вимагати, висувати вимоги; **alio** від *alius, a, um* — інший.
14. **plebiscitum, i n** — плебісцит, постанова зборів плебеїв (*consilium plebis*) (**plebs, is f** — народ, юрба, плебеї).
15. **sanctus, a, um** — святий, священний; **defensum** від *defendo*; **munitum** від *munio, ivi, itum, ire* — зміцнювати, обороняти.
16. **prohibeo, bui, bītum, ere** — забороняти; **nuptiae, arum f** — шлюб.
17. **dolo** (*abl. modi*) **malo** (*abl. modi*).
18. **aperiri inf. praes. pass.** від *aperio, perui, pertum, ire* — відкривати, розкривати, робити доступним; **volo, volui, -, velle** — хотіти, виражати волю.
20. **carītas, atis f** — милість, прихильність; любов; **benevolentia, ae f** — доброзичливість; **saepio, saepsi, saeptum, ire** — оточувати, захищати, охороняти; **oportet, uit, -, ere** (безособове дієслово) — впливає, слід, повинне.

DE MAGISTRATIBUS ROMANORUM

Principatus magistratuum Romae in manibus consulum erat. Consules erant magistratus annui; consulibus erant imperium et potestas vitae necisque; praeterea consul erat iudex et pontifex maximus. Item ordinarii magistratus alii erant. Praetor urbanus ius inter cives dicebat. Quaestores aerarum curabant. Censor censum agebat. Postea autem officium censoris erat etiam peccata civium contra bonos mores notare atque senatum legere. Aediles curam aedium, postea curam ludorum denique curam annonae habebant. Extraordinarii magistratus Romae erant dictator, magister equitum, decemviri, tribuni militum consulari potestate.

principatus, us m — принципат, влада, керуюча роль, верховенство, панування;

magistratus, us m — магістрат, посадова особа;

manus, us f — рука, влада;

annuus, a, um — річний (*tempus magistratus*);

consulibus erant imperium et potestas — у консулів була вища влада і сила;

pontifex maximus — понтифік, верховний жрець;

magister equitum — начальник кінноти, він же помічник диктатора;

decemvir, i m (звичайно в *pluralis*, писали переважно *Xvir, Xviri*) — децемвір, член центрального адміністративного чи законодавчого органу з десяти чоловік, член колегії десяти;

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Quintus Mucius Scaevola

Квінт Муцій Сцевола (близько 140–82 рр. до н. е.). Був представником найвідомішої династії римських правознавців, консул (95 р.), великий понтифік (з 84 р.), блискучий юрист, державний діяч і оратор. Його *Ius civile* (Цивільне право), у якому він уперше зробив спробу побудувати діалектичним методом повну систему цивільного права, стало не лише найбільшим витвором правознавства, але й наріжним каменем усієї західноєвропейської науки права. Воно залишило глибокий слід у творчості всіх його послідовників, але коментували його тільки юристи II ст. (Гай, Помпоній). Муцій виголосив і написав безліч судових промов, був чудовим педагогом і респондентом.

IUS ROMANUM

Barbāri — чужоземці; в очах римлян — усі неримляни, пізніше переважно вороги Риму; у часи Імперії — представники інших народностей.

Peregrini («із-за поля» (per+ager), чужоземці) — вільні громадяни іншої держави, праву якої вони підкоряються (особистісний принцип іншої народності). У Римі спочатку були позбавлені правового захисту. Згодом, якщо їхня держава уклала міжнародний договір з Римом, вони, щоправда, були виключені з цивільного права (*ius civile*), але при контактах з римлянами або перегрінами з іншої держави на них поширювалося міжнародне право (*ius gentium*).

Piratae (грец.) — пірати, морські розбійники, після піймання негайно страчувалися. У II-I ст. до н. е. пірати стали могутньою силою, що панувала на всьому Середземному морі, доки Помпей не ліквідував їх за допомогою енергійних заходів.

ARS

Пантеон, II ст. н. е. У Римі зберігся чудовий пам'ятник епохи Адріана — храм усіх богів Пантеон. Глядач, що увійшов до храму, виявляється всередині грандіозного підкупольного простору. Гігантські розміри спо-

руди (висота храму — 42,7 м, внутрішній діаметр купола — 43,5 м) у поєднанні з гармонійними пропорціями і шляхетною красою архітектурних форм справляють неабие враження. Внутрішній простір храму не ізольовано від зовнішнього світу: крізь великий (діаметром у 9 м) круглий отвір у центрі купола — єдине джерело освітлення храму — видно блакитне небо; через цей же отвір до храму проникають сонячні промені, що утворюють сніп світла, який переміщується відповідно до руху сонця. Таким чином, грандіозна купольна споруда, яка відбиває ідею небосхилу, що панує над землею, немов пов'язується з рухом небесного світила.

LECTIO XIII (TERTIA DECIMA)

§ 36. PRONOMINA DEMONSTRATIVA ВКАЗІВНІ ЗАЙМЕННИКИ

До вказівних займенників належать:

● **hic, haec, hoc** — цей, ця, це (вказує на найближчий предмет або особу до того, хто говорить);

● **iste, ista, istud** — цей, ця, це (вказує на предмет або особу, яка належить до адресата мови);

● **ille, illa, illud** — той, та, те (вказує на найбільш віддалений предмет від того, хто говорить);

● **is, ea, id** — той, та, те, він, вона, воно.

На судових процесах адвокат вживає вказівний займенник **hic**, говорячи про свого підзахисного, і **iste**, говорячи про противника (який також знаходиться в суді).

Відмінювання вказівних займенників

	Singularis			Pluralis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	hic	haec	hoc	hi	hae	haec
Gen.		huius		horum	harum	horum
Dat.		huic			his	
Acc.	hunc	hanc	hoc	hos	has	haec
Abl.	hoc	hac	hoc	his		
Nom.	iste	ista	istud	isti	istae	ista
Gen.		istius		istorum	istarum	istorum
Dat.		isti			istis	
Acc.	istum	istam	istud	istos	istas	ista
Abl.	isto	ista	isto		istis	
Nom.	is	ea	id	ei (ii)	eae	ea
Gen.		eius		eorum	earum	eorum
Dat.		ei			eis (iis)	
Acc.	eum	eam	id	eos	eas	ea
Abl.	eo	ea	eo		eis (iis)	

Займенник **ille, illa, illud** відмінюється як займенник **iste, ista, istud**.

§ 37. PRONOMINA DETERMINATIVA ОЗНАЧАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ

До вказівних займенників за значенням близькі означальні, до яких належать:

- **ipse, ipsa, ipsum** — сам, сама, саме;
- **idem, eādem, idem** — той самий, та сама, те саме.

Відмінювання означальних займенників

	Singularis			Pluralis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	ipse	ipsa	ipsum	ipsi	ipsae	ipsa
Gen.		ipsius		ipsorum	ipsarum	ipsorum
Dat.		ipsi			ipsis	
Acc.	ipsum	ipsam	ipsum	ipsos	ipsas	ipsa
Abl.	ipso	ipsa	ipso		ipsis	
Nom.	idem	eādem	idem	eidem	eaedem	eādem
Gen.		eiusdem		(idem)	eorundem	eorundem
Dat.		eidem			eisdem (iisdem)	
Acc.	eundem	eandem	idem	eosdem	easdem	eādem
Abl.	eodem	eadem	eodem		eisdem (iisdem)	

§ 38. PRONOMEN RELATIVUM ВІДНОСНИЙ ЗАЙМЕННИК

Відносний займенник **qui, quae, quod** — який, яка, яке; котрий, котра, котре; хто, що з прийменником **cum** у *Ablativus* пишеться разом (як з особовим, так і з зворотним займенником), наприклад: *quocum* — з яким, *quacum* — з якою, *quibuscum* — з якими.

Відмінювання відносного займенника

	Singularis			Pluralis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	qui	quae	quod	qui	quae	quae
Gen.		cuius		quorum	quarum	quorum
Dat.		cui			quibus	
Acc.	quem	quam	quod	quos	quas	quae
Abl.	quo	qua	quo		quibus	

§ 39. PRONOMINA INTERROGATIVA ПИТАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ

Займенники **quis? quid?** — хто? що? вживаються тільки в однині.

Відмінювання питальних займенників

		Singularis	
Nom.		quis хто	quid що
Gen.		cuius	
Dat.		cui	
Acc.		quem	quid
Abl.		quo	

Питальні займенники відмінюються так само, як відносний.

§ 40. PRONOMINA INDEFINITA НЕОЗНАЧЕНІ ЗАЙМЕННИКИ

Неозначені займенники утворюються шляхом приєднання різних часток до відносних та питальних займенників *quis?, quid?*; *qui, quae, quod*. Частка *ali-* пишеться перед займенником, інші після (*-dam, -que, -quam, -piam, -libet, -vis*).

- **aliquis, aliquid** — хто-небудь, що-небудь;
- **aliqui, aliqua, aliquid** — який-небудь, яка-небудь, яке-небудь;
- **quidam, quaedam, quiddam** — хтось, щось;
- **quidam, quaedam, quoddam** — деякий, деяка, деяке; якийсь, якась, якась;
- **quidlibet quaelibet, quidlibet, quodlibet** — хто-небудь, будь-хто.

При відмінюванні частки залишаються без зміни, відмінюються тільки займенники.

Іноді неозначені займенники утворюються шляхом подвоєння питальних: **quisquis, quidquid** «хто б ні, що б ні».

Відмінювання неозначених займенників

	Singularis			Pluralis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	aliquis	aliqua	aliquid	aliqui	aliquae	aliquae
Gen.	aliqui	alicuius	aliquod	aliquorum	aliquarum	aliquorum
Dat.		alicui			aliquibus	
Acc.	aliquem	aliquam	aliquid	aliquos	aliquas	aliquae
Abl.	aliquo	aliqua	aliquo		aliquibus	
Nom.	quidam	quaedam	quiddam	quidam	quaedam	quaedam
Gen.		cuiusdam	quoddam	quorundam	quarundam	quorundam
Dat.		cuidam			quibusdam	
Acc.	quendam	quandam	quiddam	quosdam	quasdam	quaedam
Abl.	quodam	quadam	quodam		quibusdam	

§ 41. PRONOMINA NEGATIVA ЗАПЕРЕЧНІ ЗАЙМЕННИКИ

До заперечних займенників належать **nemo** — ніхто, **nihil** — ніщо, які вживаються тільки в однині. Для утворення непрямих відмінків займенника *nihil* вживається сполучення *nulla res* (ніяка річ).

Відмінювання заперечних займенників

	Singularis	
Nom.	nemo	nihil
Gen.	nemīnis	nullius rei
Dat.	nemīni	nulli rei
Acc.	nemīnem	nihil
Abl.	nemīne	nulla re

§ 42. ADIECTIVA PRONOMINALIA ЗАЙМЕННИКОВІ ПРИКМЕТНИКИ

До займенникових прикметників належать:

- **unus, a, um** — один (з багатьох);
- **solus, a, um** — лише один, єдиний;
- **totus, a, um** — весь, цілий;
- **alius, a, ud** — інший (з багатьох);
- **alter, ěra, ěrum** — другий (із двох);
- **ullus, a, um** — який-небудь;
- **uter, utra, utrum** — котрий із двох;
- **neuter, tra, trum** — ні той, ні інший;
- **nullus, a, um** — ніякий.

Займенникові прикметники відмінюються за I та II відміною, але в *Genetivus singularis* вони мають закінчення **-ius**, *Dativus singularis* **-i**.

	Singularis			Pluralis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	ullus	ulla	ullum	ulli	ullae	ulla
Gen.		ullius		ullorum	ullarum	ullorum
Dat.		ulli			ullis	
Acc.	ullum	ullam	ullum	ullos	ullas	ulla
Abl.	ullo	ulla	ullo		ullis	

Перекладіть:

1. Lex nemīni operatur iniqua, nemīni facit iniuriam. 2. Ea, quae dixisti, vera sunt. 3. *Ubi tu Gaius, ibi ego Gaia.*
4. Quod non habet principium, non habet finem. 5. *Iustitia est constans et perpetua voluntas, ius suum cuique tribuēre.*
6. *Temp̄ra mutantur et nos mutamur in illis.* 7. *Nosce te ipsum.* 8. Bonis nocet, qui malis parcit. 9. Quid est amicus? Alter ego. 10. Saepe nihil inimicus est homīni, quam ipse sibi (Cic.). 11. Legis virtus haec est: imperare, vetare, promittēre. 12. Sapiens ipse fungit fortunam suam sibi. (Plautus). 13. *Qui pro quo.* 14. *Cui prodest?* 15. *Cui bono?* 16. *Veritas se ipsa defendit.* 17. *Quis, quid, ubi, quibus, auxiliis, cur, quomādo, quando* (Cic.). 18. *Nemo est iudex in propria causa.* 19. Omnes nos in eis linguis, quas non intellegimus, quae sunt innumerabiles, surdi sumus. 20. Bene facite, quod facitis. 21. Quod hodie non est, id cras ert. 22. *Qui tacet, consentit.* 23. Non est bonus is, qui laborem fugit. 24. *Sine amico homo, hoc est sine anima corpus.* 25. Suam cuique sponsam, mihi meam, suum cuique amorem, mihi meum. 26. Res loquitur ipsa (Cic.). 27. Status quo (status in quo res est); status quo ante bellum (res erat). 28. *Conditio sine qua non.* 29. Nemo nostrum non peccat, homīni sumus, non Dei.

Словник

---

1. **nemo, īnis** — *subst. m, f* — ніхто; **op̄ror, atus sum, ari** — діяти, робити; **iniquus, a, um** — шкідливий, недобррозичливий.
2. **ea** — див. *is*; **dixisti** див. *dico*.
3. **ubi** — де; **ibi** — там.
5. **constans, antis** — постійний; **perpetuus, a, um** — вічний; **voluntas, atis f** — воля, бажання; **suum cuique** — кожному своє; **tribuo, bui, butum, ěre** — надавати, наділяти.
6. **illis, -, abl. pl.** до *ille*.
7. **(cog)nosco, novi, notum, ěre** — пізнавати, вивчати; **ipse, ipsa, ipsum** — сам.
8. **noceo, cui, c̄tum, ere** — шкодити; **parco, peperci, -, ěre** — потурати.
11. **virtus, virtutis f** — відмінні властивості, достоїнства; **hic, haec, hoc** — цей, нижченаведений, такий.

12. **fungor, functus sum, fungi** — здійснювати, виконувати.
13. **qui pro quo** — одне замість другого; хтось замість когось.
14. **prodest** — 3 особа *sing. praes.* до *prosum, profui, prodesse* — бути корисним, приносити користь.
19. **innumerabilis, e** — незлічимий, численний; **surdus, a, um** — глухий, несприйнятливий.
21. **hodie** — сьогодні; **cras** — завтра.
22. **taceo, cui, cŭtum, ere** — мовчати; **consentio, sensi, sensum, ire** — погоджуватися.
23. **fugio, fugi, fugiturus, ěre** — бігти, тікати.
24. **corpus, oris n** — тіло.
25. **sponsa, ae f** — наречена; **amor, oris m** — любов.
27. **status quo** — існуюче становище.
28. **sine qua non** — необхідна умова.
29. **pecco, avi, atum, are** — грішити, помилятися.

CODICILLUS

Lucius Titius Seium et Maevium libertos suos aequis partĭbus heredes scripsit. Deinde codicillis ita cavit: Lucius Titius Seio heredi suo salutem Maevium, libertum meum, quem in testamento pro parte dimidia heredem institui, eam partem hereditatis veto accipĕre; in eius locum et partem Publium Sempronium heredem esse iubeo.

codicillus, i m — кодицил (додаткове розпорядження до заповіту);

libertus, i m — вільновідпущеник;

suus, a, um — свій;

aequus, a, um — рівний;

pars, partis f — частина;

heres, heredis m — спадкоємець;

scribo, scripsi, scriptum, ěre — писати;

deinde — потім;

ita — так;

caveo, cavi, cautum, ere — застерігати, передбачати;

saluto, avi, atum, are — вітати;

quem (*acc. sing.*) від *qui* — який, котрий;

testamentum, i n — заповіт;

dimidius, a, um (*dis + medius*) — половинний;

instituo, stitui, stitutum, ěre — встановлювати, призначати;

eam (*acc. sing.*) від *ea* — та, вона;

veto, vetui, vetitum, are — забороняти;

accipio, cepi, ceptum, ěre — одержувати;

eius (*gen. sing.*) від *is* — він;

locus, i m — місце;

iubeo, iussi, iussum, ere — наказувати.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Labeo Marcus Antistius

Лабеон Марко Антистій (близько 45 р. до н. е. — 10/21 р. н. е.)

Найвидатніший юрист часів Августа, мав допитливий розум, був оригінальним мислителем і новатором. Крім юриспруденції вивчав логіку, філософію і граматику. Перекоаний республіканець, він не приховував свою ворожість до принципату. Імператор Август поважав його особистий і науковий авторитет. Усі великі юристи цитували його твори, на жаль, до нас дійшли лише незначні уривки (усього ним було написано близько 400 книг).

Лабеон досяг претури, але відмовився від політичної кар'єри, він консультував, викладав право і писав книги. Півроку мешкав у Римі і навчав право, півроку писав свої твори у селі. Його перу належать: коментарі *Ad legem XII tabularum* (До Закону XII таблиць), *Ad edictum* (До едикту), *De iure pontificio* (Про право понтифіка), *Epistulae*, *Responsa* та інші.

IUS ROMANUM

Senatus — збори родових старійшин, згодом патриціанський консультативний орган при царі. За часів Республіки сенат як єдиний конституційний орган прибрав надзвичайну владу і став оплотом політичної могутності патриціїв, а пізніше — нобілітету.

Число членів сенату (*senatores*), що спочатку складався лише з патриціїв (*patres*), не перевищувало 30 осіб, за часів Сули (діктатура Сули 82–79 рр. до н. е.) — 600, за Цезаря доходило до 1 000, за Августа — знову тільки 600. Їх призначали консули, потім цензори, згідно з законом Овінія (*lex Ovinia*), який, крім того, відкрив доступ до сенату плебеям. Згодом членами сенату практично ставали колишні магістрати.

Senatusconsultum — порада, сенатська постанова, відповідь на питання головуючого магістрату; її текст віддавався до храму Церери, а згодом до Храму Сатурна (*aerarium Saturni*). З кінця II ст. до н. е. *senatusconsultum* почала створювати у цій формі юридичні правила з більш широкою сферою дії, що втілювалися в життя магістратами.

Aerarium Saturni — державна скарбниця при храмі Сатурна, де знаходився також державний архів.

ARS

Статуя Клавдія, I ст. н. е.

Імператори часу розквіту імперії часто споруджували собі статуї величезних розмірів. Пози, у яких вони зображуються скульпторами, вирізняються театральністю і підкресленою урочистістю. У статуй Клавдія (Рим, Ватикан) імператор з'являється перед народом уже не як Август у статуй з Прима Порта. Його образ не величний, а претензійний. У жести — відкритий заклик до поклоніння. Клавдій зображений подібним до бога Юпітера. Пишна мішура всіляких атрибутів і прикрас не може сховати лиховісного погляду Клавдія, що очікує почесей.

§ 43. GRADUS COMPARATIONIS ADIECTIVORUM СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

У латинській мові розрізняють три ступені порівняння:

- **gradus positivus** (звичайний ступінь);
- **gradus comparativus** (вищий ступінь);
- **gradus superlativus** (найвищий ступінь).

Вищий ступінь утворюється шляхом приєднання до основи прикметника (основа знаходиться за формою прикметника чоловічого роду в *Genetivus singularis* шляхом відкидання закінчень у II відміні **-i**, у III відміні — **-is**) суфіксів **-ior-** для чоловічого і жіночого роду, **-ius-** для середнього роду, наприклад: *altus, a, um* — високий; *altior* — вищий, вища; *altius* — вище.

Відмінюються прикметники вищого ступеня за III відміною приголосним типом іменників.

Найвищий ступінь більшості прикметників утворюється шляхом приєднання до основи прикметника суфікса **-issim-** і родових закінчень **-us, -a, -um**, наприклад: *altissimus, a, um* — найвищий.

До прикметників, що мають у звичайному ступені у *Nominativus singularis* чоловічого роду закінчення **-er**, у найвищому ступені приєднується суфікс **-rim-**, наприклад: *pulcher, chra, chrum* — красивий; *pulcherrimus, a, um* — найкрасивіший.

Шість прикметників III відміни на **-ilis** у *Nominativus singularis* чоловічого і жіночого роду утворюють найвищий ступінь за допомогою суфікса **-lim-** і родових закінчень **-us, -a, -um**. Це такі прикметники: *facilis* — легкий, *difficilis* — важкий, *similis* — схожий, *dissimilis* — несхожий, *gracilis* — стрункий, *humilis* — низький, наприклад: *difficillimus, a, um* — найважчий.

Утворення ступенів порівняння прикметників

Gradus positivus	Gradus comparativus	Gradus superlativus
iustus, a, um справедливий	iust-ior, iust-ius справедливіший	iust-issim-us, a, um найсправедливіший
felix, felicitis щасливий	felic-ior, felic-ius щасливіший	facil-lim-us, a, um найщасливіший
celer, celēris, celēre швидкий	celer-ior, celer-ius швидший	celer-rim-us, a, um найшвидший
facilis, e легкий	facil-ior, facil-ius легший	facil-lim-us, a, um найлегший

§ 44. СУПЛЕТИВНІ СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ

Кілька латинських прикметників при утворенні вищого та найвищого ступенів порівняння повністю або частково змінюють свою основу. Такі ступені порівняння називаються суплетивними (від дієслова *suppleo* — поповнюю, заповнюю).

Утворення суплетивних ступенів порівняння

Gradus positivus	Gradus comparativus		Gradus superlativus
bonus, a, um гарний, добрий	melior кращий, краща	melius краще	optimus, a, um найкращий
malus, a, um поганий, злий	peior гірший, гірша	peius гірше	peissimus, a, um найгірший
magnus, a, um великий	maior більший, більша	maius більше	maximus, a, um найбільший
parvus, a, um малий	minor менший, менша	minus менше	minimus, a, um найменший
multi, ae, a численні	plures, plura найчисельніші		plurimis, ac, a найчисленніші

§ 45. ADVERBIUM ПРИСЛІВНИК

У латинській мові існують дві категорії прислівників: самостійні (*saepe* — часто, *ubi* — де, *semper* — завжди та ін.) та утворені від прикметників шляхом приєднання суфікса **-e-** до основи прикметників I–II відміни (*altus, a, um* — високий, *alt- e* — високо), суфікса **-iter-** до основи прикметників III відміни (*fortis, e* — сильний, хоробрий, *fort- iter* — сильно, хоробро) і суфікса **-er-**, якщо основа прикметника закінчується на **nt** (*sapiens, sapientis* — мудрий, *sapient- er* — мудро).

Як прислівник може вживатися форма прикметника середнього роду, наприклад: *primum* — спочатку, уперше, *facile* — легко та ін., а також форма *Accusativus* або *Ablativus singularis* деяких іменників і прикметників, наприклад: *partim* — частиною, частково, *merito* — по заслугах, *casu* — випадково, *cito* — швидко, *brevi* — незабаром, *sero* — пізно, *falso* — помилково та ін.

§ 46. GRADUS COMPARATIONIS ADVERBIORUM СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

У формі вищого ступеня прислівників, утворених від прикметників, вживаються застигли форми середнього роду вищого ступеня прикметників: *altius* — вище, *sapientius* — мудріше.

Найвищий ступінь прислівників утворюється шляхом приєднання суфікса *-e-* до основи найвищого ступеня прикметника, наприклад: *altissime*, *sapientissime*.

Утворення ступенів порівняння прислівників

Gradus positivus	Gradus comparativus	Gradus superlativus
long- e довго	longius довше	longissim- e найдовше
fort- iter хоробро	fortius хоробріше	fortissim- e найхоробріше
sapient- er мудро	sapientius мудріше	sapientissim- e наймудріше

Вправи

I. Утворіть вищий і найвищий ступінь прикметників:

simplex, pulcher, latus, magnus, levis.

II. Утворіть від прикметників прислівники і їх ступені порівняння:

malus, constans, pulcher, utilis

III. Перекладіть:

1. *Lingua celēris est, mens celerior.* 2. *Sibi imperare maximum imperium est.* 3. *Optimus legum interpres consuetudo.* 4. *Poena gravissima.* 5. *Reformatio in peius.* 6. *Iniuria atrocissima.* 7. *Honores mutant mores, sed raro in meliores.* 8. *Usus optimus magister est.* 9. *Terra maior est luna, minor sole.* 10. *Aurum gravius est argento.* 11. *Aliena vitia melius vident homines, quam sua.* 12. *De mortuis aut bene, aut nihil.* 13. *Signa Olympiaca: citius, altius, fortius!* 14. *Aer levior est, quam aqua.* 15. *Omne initium difficilium est.* 16. *Via recta brevissima est.* 17. *Cicero omnium oratorum celerrimus est.* 18. *Facilius est dicere, quam agere.* 19. *Saepe initium difficillius est quam finis laboris.* 20. *Meliores, prudentiores, constantiores nos tempus facit.* 21. *Est res sanctissima civilis sapientia (Ulp.).*

22. Multae urbes Galliae, a Caesare occupatae, divitissimae erant. 23. De minimis non curat lex (praetor). 24. Lex est tutissima cassis; sub clypeo legis nemo decipitur. 25. Naturae vis maxima. 26. Optime; bene; mediocriter; male; pessime. 27. Pares cum paribus facillime congregantur (Cic). 28. *Posteriore testamento, quod iure factum est, superius rumpitur.*

Словник

2. **sibi** (*dat. sing.*) зворотний займенник **sui**; **maximus** — *superl.* до **magnus**; **optimus** — *superl.* до **bonus**.
3. **interpres**, **ĕtis m, f** — тлумач, тлумачка; **consuetudo**, **ĭnis f** — практика, звичка.
5. **reformatio**, **onis f** — зміна; **peior**, **peius** — *comparat.* до **malus**.
7. **honor**, **oris m** — почесть; нагорода, винагорода; **mos**, **moris m** — вдача; **melior**, **ius** — *comparat.* до **bonus**.
9. **maior**, **maius** — *comparat.* до **magnus**; **minor**, **minus** — *comparat.* до **parvus**; **sol**, **solis m** — сонце; **luna**, **ae f** — місяць.
10. **aurum**, **i n** — золото; **gravis**, **e** — важкий; **argentum**, **i n** — срібло.
11. **vitium**, **i n** — вада; **suus**, **a, um** — свій;
12. **mortuus**, **a, um** — мертвий; **aut** — чи, або; **bene** — добре; **nihil** — нічого.
13. **signum**, **i n** — знак, гасло; **Olympiĕcus**, **a, um** — олімпійський; **citus**, **a, um** — швидкий; **altus**, **a, um** — високий; **fortis**, **e** — сильний.
21. **sanctus**, **a, um** — святий, недоторканий; **sapientia**, **ae f** — розум, розважливність, мудрість, знання.
22. **multus**, **a, um** — численний; **urbs**, **urbis f** — місто; **Gallia**, **ae f** — Галлія, країна, розташована на території нинішньої Франції, Бельгії, Північної Італії, Люксембургу, півночі Нідерландів і Швейцарії; **Caesar**, **ĕris m** — Цезар, родове ім'я роду Юліїв (*gens Julia*), згодом титул принципсов, з часів Адріана також титул спадкоємців трону; **dives**, **divĭtis** — багатий.
23. **minĭmus**, **a, um** — *superl.* до **parvus**; **curo**, **avi, atum, are** піклуватися.
24. **tutus**, **a, um** — безпечний, надійний; **cassis**, **idis f** — шолом; **sub** (*з abl.*) — під; **clypeus** (**clipeus**), **i m** — щит, захист; **decipio**, **cepi, ceptum, ĕre** — вводити в оману, обманювати.
27. **par**, **paris** — рівний; **congrĕgo**, **avi, atum, are** — збирати, з'єднувати.
28. **posterior**, **ius** — пізніший, наступний; **testamentum**, **i, n** — тестамент (заповіт); **factum est** — *perf. ind. pas.* від **facio, feci, factum, erĕ** — робити; **superior**, **ins** — попередній; **rumpo**, **rupi, ruptum, ĕre** — рвати, розривати.

CAPITIS DEMINUTIO

Capitis deminutionis tria genera sunt: maxima, media, minima. Nam tria habemus: libertatem, civitatem, familiam. Si libertatem amittimus, maxima est capitis deminutio. Si libertatem retinemus, sed civitatem amittimus, media est capitis deminutio. Si et libertas et civitas retinentur, familia tantum mutatur, minima est capitis deminutio.

(*Digesta*)

caput, itis n — правоздатність;
deminutio, onis f — обмеження;
caput визначається трьома станами — **status, us m**;
status libertatis — стан волі — **libertas, atis f**;
status civitatis — стан громадянства — **civitas, atis f**;
status familiae — сімейний стан — **familia, ae f**; (позбавлення або зміна одного з цих станів (*caput deminutio*) спричиняло припинення або зміну обсягу чи змісту правоздатності);
genus, eris n — рід, категорія;
maximus, a um — найбільший;
medius, a, um — середній;
minimus, a, um — найменший;
amitto, misi, missum, ere — утрачати, позбуватися;
retineo, tinui, tentum, ere — утримувати, зберігати;
tantum — тільки.

DE EFFRACTURIS

Effracturae fiunt plerumque in insulis in horreisque, ubi homines pretiosissimam partem fortunarum suarum reponunt, cum vel cella effringitur, vel armarium, vel arca. Et custodes [tunc] plerumque puniuntur.

(*Paul.*)

effractura, ae f — злом, крадіжка зі зломом;
fio, factus sum, fieri — робитися, відбуватися;
plerumque — у більшості випадків, переважно;
insula, ae f — тут: помешкання;
horreum, i n — комора, склад;
ubi — де;
pretiosus, a, um — коштовний;
pars, partis f — частина;
fortuna, arum f — майно; стан;
suus, sua, suum — свій;
repono, posui, positum, ere — відкладати, зберігати, класти на збереження;
cum (*прийменник з abl.*) — з;
cum (*сполучник*) — тоді, тому що, оскільки;
vel — або, чи ... чи; як;
cella, ae f — кімнатка, комора;

effringo, fregi, fractum, ěre — виламувати, зламувати;
armarium, i n — шафа; **acra, aef** — скриня, шухляда, скринька;
custos, odis m (f) — сторож, доглядач;
tunc — тоді;
punio, ivi, itum, ire — наказувати, карати.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Lucius Annaeus Seneca Iunior

Луцій Анней Сенека Молодший (4 або 5 р. до н. е. — 65 р. н. е.)

Сенека народився в м. Кордуба (Кордова) в Іспанії в родині відомого ритора. Одержав прекрасну освіту в Римі. За участь у придворних інтригах імператором Клавдієм був засланий на острів Крит. У 49 р. Агрипіна, дружина померлого Клавдія, повертає Сенеку з заслання і доручає йому виховання свого сина Нерона. У 65 р. Сенека звинувачується у змові з Пізоном і за розпорядженням Нерона покінчив життя самогубством.

Сенека виявив себе блискучим оратором, ще за часів Каллігули виступав з промовами в сенаті. До нашого часу дійшли його літературні твори: трагедії, сатира, епіграми, листи, філософські та наукові праці. Якщо його драматичні твори не можна поставити в один ряд із кращими творами давньогрецької драматургії, то філософія була справжнім покликанням Сенеки.

У середні віки трагедії Сенеки мали велику популярність у зв'язку з близькістю його стоїчної етики до етики християнської (Сенека закликав усі сили людини зосереджувати на самовдосконаленні). Твори Сенеки вплинули на драматургів французького класицизму (Корнель «Едіп» і «Медея», Расін «Федра», Падон «Федра»).

IUS ROMANUM

Cognomen — родове ім'я, третя частина римського імені. Повне ім'я громадянина складалося спочатку з особистого імені, родового імені, прізвиська — *praenomen, nomen, cognomen*. Наприкінці Республіки і на початку імперії додавали ще по батькові (син такого-то) і назву триби, до якої належав — *filius, tribus*. Наприклад, повне ім'я Цицерона було: *Marcus (praenomen) Tullius (nomen) M[arci] f[filius] Cornelianus (tribus) Cicero (cognomen)*.

Особистих імен у римлян було небагато, і тому вони звичайно писалися скорочено:

А. — *Aulus* — Авл;

G. — Gaius — Гай;
Gn. — Gnaeus — Гней;
D. — Decimus — Децім;
L. — Lucius — Луцій;
M. — Marcus — Марк;
M'. — Manius — Маній;
N. — Numerius — Нумерій;
P. — Publius — Публій;
Q. — Quintus — Квінт;
S. або Sex. — Sextus — Секст;
Sp. — Spurius — Спурій;
Ti. або Tib. — Tiberius — Тиберій;
T. — Titus — Тіт.

Жінка в Давньому Римі не мала політичних прав, не мала й офіційного імені: їй надавали ім'я в побуті з приєднанням у родовому відмінку імені батька або чоловіка, під владою якого вона перебувала: дочка чи дружина такого-то.

ARS

Статуя капітолійської вовчиці

(Рим, палаццо Консерваторів, кінець VI — початок V ст. до н. е.) відлита, як вважають деякі вчені, відомим етруським майстром Вулкой. Вона була поставлена на Капітолійському пагорбі в ознаменування для Рима великої події — повалення етруських царів.

LECTIO XV (QUINTA DECIMA)

§ 47. VERBA ANOMALA НЕПРАВИЛЬНІ ДІЄСЛОВА

Неправильні дієслова — це дієслова, форми яких утворюються від різних основ і мають певні відхилення від загальних норм відмінювання дієслів. До неправильних дієслів належать (з похідними від них):

- **sum, fui, —, esse** — бути;
- **fero, tuli, latum, ferre** — нести;
- **volo, volui, —, velle** — бажати;
- **eo, ii, itum, ire** — йти;
- **edo, edi, esum, edere** (або **esse**) — їсти;
- **fiō, factus sum, fieri** — робитися, ставати, відбуватися.

Зразок відмінювання неправильних дієслів
у *praesens indicativi activi*:

Число	Особа	ire йти	fieri відбуватися	edere їсти	ferre нести
Singularis	1	eo	fiō	edo	fero
	2	is	fis	edis	fers
	3	it	fit	edit	fert
Pluralis	1	imus	—	edimus	ferimus
	2	itis	—	editis	feritis
	3	eunt	fiunt	edunt	ferunt

§ 48. ДІЄСЛОВА, СКЛАДНІ З ESSE

У латинській мові часто вживаються дієслова, утворені за допомогою префіксів та дієслова *sum, fui, —, esse*. Найуживаніші з них:

- **ab-sum, a-fui, —, ab-esse** — бути відсутнім, бути на відстані;
- **ad-sum, ad-fui (affui), —, ad-esse** — бути присутнім, допомагати;
- **de-sum, de-fui, —, de-esse** — бракувати, не вистачати;
- **inter-sum, inter-fui, —, inter-esse** — знаходитися серед чого-небудь, брати участь;
- **prae-sum, prae-fui, —, prae-esse** — бути попереду, бути на чолі;

● **pro-sum, pro-fui, –, pro-desse** — бути корисним, допомагати.

При відмінюванні цих дієслів змінюється тільки їхня дієслівна частина. Для прикладу провідніємо дієслово *absum* у *praesens*: **absum, abes, abest, absūmus, abestis, absunt.**

§ 49. ДІЄСЛОВО POSSUM, POTUI, — , POSSE

Дієслово *possum, potui, –, posse* — могли, бути спроможним належить до складних дієслів з *esse*, але, на відміну від дієслів, утворених шляхом префіксації, воно складається з основи *-pot-* (від невідмінюваного прикметника *potis* — могутній, потужний) і дієслова *esse*. Наведемо приклад відмінювання цього дієслова в дійсному способі.

Зразок відмінювання в часах системи інфекта і перфекта дійсного способу активного стану

Число Особа		Praesens	Imperfectum	Futurum I	Perfectum	Plusquamperfectum	Futurum II
Singularis	1	possum	potēram	potēro	potui	potuēram	potuēro
	2	potes	potēras	potēris	potuisti	potuēras	potuēris
	3	potest	potērat	potērit	potuit	potuērat	potuērit
Pluralis	1	possūmus	poteramus	poterimus	potuimus	potueramus	potuerimus
	2	potestis	poteratis	poteritis	potuistis	potueratis	potueritis
	3	possunt	potērant	potērunt	potuerunt	potuērant	potuērint

§ 50. ДІЄСЛОВА VOLO, NOLO, MALO У ТЕПЕРІШНЬОМУ ЧАСІ

Дієслова **volo, volui, –, velle** — хотіти, бажати і похідні від нього **nolo, nolui, –, nolle** — не хотіти; **malo, malui, –, malle** — воліти, віддавати перевагу є неправильними. Наведемо приклади відмінювання цих дієслів у *praesens indicativi activi*.

Зразок відмінювання у *praesens indicativi activi*

Число	Особа	velle хотіти	nolle не хотіти	malle віддавати перевагу
Singularis	1	volo	nolo	malo
	2	vis	non vis	mavis
	3	vult	non vult	mavult
Pluralis	1	volūmus	nolūmus	malūmus
	2	vultis	non vultis	mavultis
	3	volunt	nolunt	malunt

§ 51. VERBA DEPONENTIA ET SEMIDEPONENTIA ВІДКЛАДНІ І НАПІВВІДКЛАДНІ ДІЄСЛОВА

Відкладні дієслова — це дієслова, що мають усі форми пасивного стану, а значення активного стану, тобто значення ніби відкладається, відхиляється від пасивного змісту.

Відкладні дієслова у словнику записуються у трьох формах:

1. Перша особа однини *praesens indicativi activi*.
2. Перша особа однини *perfectum indicativi activi* (складається з *participium perfecti passivi* і дієслова *esse* у *praesens indicativi activi*).

3. *Infinitivus praesentis passivi*.

Наприклад:

- **patior, passus sum, pati** — терпіти, дозволяти;
- **utor, usus sum, uti** — користатися, користуватися;
- **arbitror, arbitratus sum, arbitrari** — думати;
- **loquor, locutus sum, loqui** — говорити;
- **nascor, natus sum, nasci** — народжуватися;
- **fateor, fassus sum, fateri** — визнавати.

Напіввідкладні дієслова в часах системи інфекта мають форми активного стану, а в часах системи перфекта — форми пасивного стану або навпаки, наприклад:

- **gaudeo, gavisus sum, gaudere** — радіти;
- **confido, confisus sum, confidēre** — довіряти;
- **diffido, diffisus sum, diffidēre** — не довіряти;
- **revertor, reverti, vertus sum, reverti** — повертатися;
- **audeo, ausus sum, audere** — наважуватися, насмілюватися.

У відкладних дієслів форма *imperativus praesentis singularis* утворюється, на відміну від загального правила, шляхом приєднання закінчення **-re** до основи інфекта, для утворення *imperativus praesentis pluralis* до основи інфекта приєднується закінчення **-mīni**, наприклад:

Arbitrare! — Думай! **Arbitramīni!** — Думайте!

Fatere! — Визнай! **Fatemīni!** — Визнайте!

§ 52. VERBA DEFECTIVA НЕДОСТАТНІ ДІЄСЛОВА

До недостатніх дієслів належать:

1. Дієслова, що мають тільки часи системи перфекта:
coepi, coeptum, coepisse — починати;

memīni, —, **meminisse** — пам'ятати;

odi, —, **odisse** — ненавидіти.

2. Дієслова **aiō** — стверджувати, говорити; **inquam** — говорити й інші, від яких вживаються тільки деякі форми.

Зразок відмінювання недостатніх дієслів:

Число	Особа	Perfectum		
Singularis	1	coepi я почав	memini я пам'ятаю	odi я ненавиджу
	2	coepisti	meministi	odisti
	3	coepit	meminit	odit
Pluralis	1	coepimus	meminimus	odimus
	2	coepistis	meministis	odistis
	3	coeperunt	meminerunt	oderunt

Зразок відмінювання дієслів:

Число	Особа	Praesens	
Singularis	1	aiō я говорю, стверджую	inquam я говорю
	2	ais	inquis
	3	ait	inquit
Pluralis	1	—	—
	2	—	—
	3	aiunt	inquiunt

Вправи

I. Визначте форму дієслів:

absunt, abest, praeerat, interfuit, deerunt, prodestis, possunt, potuerunt, victi erunt.

II. Перекладіть:

1. Facta loquuntur. 2. Actor et reus adsunt, sed testes absunt. 3. Dulce et decorum est pro patria mori. 4. Non progrēdi, est regrēdi. 5. Ut arbitratur, ita loquītur idem est, quod «ut putat, ita dicit». 6. *Nolo contendēre*. 7. Nemo fit casu bonus. 8. Aut fraude, aut vi fit iniurias. 9. *Si vis pacem, para bellum*. 10. Memīni mei amici. 11. Nunc aiunt, quod

tum negabant. 12 *Nemo in sua causa iudex esse potest.*
 13. *Felix qui potuit rerum cognoscere causas* (Verg.).
 14. *Audentes fortuna iuvat.* 15. *Amor, ut lacrima ab oculo oritur, in cor cadit.* 16. *Cum clara dies stella fugaverit, Aeneas socios suos advocavit et sua consilia his fatus est.*
 17. *Audire disce, si nescis loqui.* 18. *Aestate terra floribus, herbis et fronde arborum vestita est, hieme — tantum nive.*
 19. *Similis simili gaudet.* 20. *Ius publicum privatorum pactis mutari non potest.* 21. *Omnis obligatio vel ex contractu nascitur, vel ex delicto.* 22. *Cogitationis poenam nemo patitur.* 23. *Ius gentium est, quo gentes humanae utuntur* (Ulp.). 24. *Factum infectum fieri nequit.*

Словник

2. **actor, oris** *m* — позивач; **adsum, adfui, —, adesse** — бути присутнім, приходити; **absum, abfui, —, abesse** — бути відсутнім.
3. **dulcis, e** — солодкий, приємний; **decor, oris** *m* — пристойність; краса.
4. **progredior, gressus sum, gredi** — рухатися вперед; **regredior, gressus sum, gredi** — повертатися назад, відступати.
5. **ut** — як; **arbitror, arbitratus sum, arbitrari** — думати; **ita** — так; **idem** — той самий; **puto, avi, atum, are** — думати; **dico, dixi, dictum, ēre** — говорити.
6. **contendo, tendi, tentum, ēre** — заперечувати; **nemo** — ніхто.
7. **fio, factus sum, fieri** — ставати; **casus, us** *m* — випадок, мінливість.
8. **fraus, fraudis** *f* — обман, неправда; **vi** від *vis* *f* — сила, насильство.
9. **pacem** — *pax, pacis* *f* — мир.
10. **nunc** — зараз, тепер; **tum** — тоді; **nego, avi, atum, are** — заперечувати.
13. **felix, icis** — щасливий; **potuit** — див.: *possum*; **cognosco, novi, nitum, ēre** — пізнавати.
14. **audentes** (*nom. pl. part. praes. act.*) від *audeo, ausus sum, audere* — осмілюватися, наважуватися.
15. **lacrima, ae** *f* — сльоза; **oculus, i** *m* — око; **orior, ortus sum, iri** — з'являтися, починатися; **cor, cordis** *n* — серце; **cado, cecidi, casum, ēre** — падати.
16. **fugio, fugi, fugiturus, ēre** — бігти, тікати; **Aeneas, ae, m** — Еней; **socius, i** *m* — спільник, союзник; **advoco, avi, atum, are** — призивати; **fatus est** від *for, fatus sum, fari* — вішувати, передбачати, пророкувати.
17. **disco, didici, —, ēre** — вивчати, учитися; **nescio, scivi, scitum, ire** — не вміти, не знати.

18. **aestas, atis** *f* — літо; **flos, floris** *m* — квітка; **herba, ae** *f* — трава; **frons, frondis** *f* — листя, листи, зелень; **arbor, oris** *f* — дерево; **vestio, ivi, itum, ire** — покривати, вдягати; **hiems, hiemis** *f* — зима; **nix, nivis** *f* — сніг.
20. **privatorum pactis** — договором приватних осіб.
21. **nascor, natus sum, nasci** — народжуватися, відбуватися, виникати.
22. **cogitatio, onis** *f* — думка, намір; **patior, passus sum, pati** — тут: нести.
23. **utor, usus sum, uti** — користатися, використовувати.
24. **infectus, a, um** — незроблений, недосконалий; **nequeo, ivi (ii), itum, ire** — не мати змоги, не мати можливості.

DE IMPERIO ET IURISDICTIONE

Imperium aut merum aut mixtum est. Merum est imperium — habere gladii potestatem ad animadvertendum facinorosos homines, quod etiam potestas appellatur. Mixtum est imperium, cui etiam iurisdictio inest, quod in danda bonorum possessione consistit. Iurisdictio est etiam iudicis dandi licentia.

merus, a, um — чистий;

mixtus, a, um — змішаний;

potestas gladii — *букв.*: влада меча;

animadverto, verti, versum, ěre — звертати увагу, карати;

facinorosus, a, um — злочинний, схильний до злочину;

insum, infui, -, inesse — бути властивим (будь-чому), міститися;

licentia, ae *f* — можливість, право;

iudicem dare — призначати суддю.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Gaius Iulius Caesar

Гай Юлій Цезар (100–44 рр. до н. е.)

Видатний державний діяч, полководець, оратор, письменник, у галузі права здійснив важливі реформи — *lex Iulia* (закон Юлія). За допомогою воєнної диктатури намагався запобігти кризі рабовласницького суспільства. Будучи попередником Августа, підготував шлях принципату.

Цезар походив із давнього патриціанського роду Юліїв.

В 58–49 рр. завойовує Галлію. Після громадянської війни, у ході якої була знищена сенатська партія, встановлюється воєнна диктатура Цезаря. У 44 р. Цезар був убитий у сенаті прихильниками республіки на чолі з Брутом і Кассієм.

До нас повністю дійшли головні твори Цезаря «Нотатки про галльську війну» (*Commentarii de bello Gallico*) у семи книгах і «Нотатки про громадянську війну» (*Commentarii de bello civili*) у трьох книгах. Його твори написані простою, чіткою і лаконічною мовою.

Образ Цезаря привертав увагу західноєвропейських письменників (Шекспір, Вольтер).

IUS ROMANUM

Caesar — родове ім'я роду Юліїв (*gens Iulia*), згодом титул принцепсів, з часів Адріана — титул спадкоємців трону.

Gallia — Галлія, територія (в основному відповідає сучасній Франції) між Альпами, Піренеями, Атлантичним океаном і Рейном, розділена на чотири римські провінції: *G.Narbonensis*, *G.Lugdunensis*, *Aquitania*, *Belgica*.

Roma — Рим, синонім *urbs*, столиця римської держави до 330 р. н. е., потім називався *altēra urbs* (вічне місто), *vetus Roma* (старий Рим) на відміну від *Roma nova* (нового Риму) — *Constantinopolis* (Константинополь).

Aquila — орел; *avis Romana* — римський птах.

ARS

Гардський міст, II ст. н. е.

Чудовим інженерним й у той же час художнім пам'ятником II ст. н. е. є Гардський міст на півдні Франції, у багатій і квітучій римській провінції Галлії. Велична і гармонійна споруда є частиною Нимського акведука, що простягнувся на 50 км і має висоту близько 50 м. Побудований із золотистого каменю міст — прекрасний витвір людської думки, що поєднав інженерний розрахунок і вимоги естетичного смаку. «Вид цієї простої і шляхетної споруди, — пише Жан-Жак Руссо, — вразив мене ще сильніше, тому що вона знаходиться серед пустелі, де тиша і самотність роблять пам'ятник ще більш приголомшливим, а захоплення ним сильнішим».

§ 53. ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

У латинській мові є кількісні числівники (**numeralia cardinalia**), порядкові (**ordinalia**), розділові (**distributiva**), прислівникові числівники (**numeralia adverbialia**).

Порядкові числівники відмінюються як прикметники I та II відміни.

Кількісні числівники, що мають ознаку роду, теж змінюються за відмінками, наприклад:

- 1 — *unus, a, um* (за I та II відміною);
- 2 — *duo, duae, duo* (за I та II відміною);
- 3 — *tres, tria* (за III відміною).

Числівник *mille* (тисяча) відмінюється тільки в *pluralis*.

Зразок відмінювання кількісних числівників

	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>	<i>n</i>
Nom.	unus	-a	-um	duo	-ae	-o	tres	tria	milia
Gen.	unius			duorum	-arum	-orum	trium		milium
Dat.	uni			duobus	-abus	-obus	tribus		milibus
Acc.	unum	-am	-um	duos	-as	-o	tres	tria	milia
Abl.	uno	-a	-o	duobus	-abus	-obus	tribus		milibus

Розділові числівники і прислівникові числівники утворюються від відповідних кількісних, крім перших двох. Розділові числівники відмінюються як прикметники I та II відміни, але тільки в *pluralis*.

Розділові числівники:

- singŭli, ae, a** — по одному;
- bini, ae, a** — по два;
- terni, ae, a** — по три;
- quaterni, ae, a** — по чотири;
- quini, ae, a** — по п'ять;
- centeni, ae, a** — по сто;
- singŭla milia** — по одній тисячі.

Прислівникові числівники:

- semel** — один раз;
- bis** — двічі;
- ter** — тричі;

quater — чотири рази;
quinquies — п'ять разів;
centies — сто разів;
milies — тисяча разів.

Усі числівники, що змінюються за відмінками, узгоджуються з іменниками в роді, числі і відмінку.

Усі числівники, що утворюють складний порядковий числівник, є порядковими, на відміну від української мови, де порядковим є тільки останній; у тисяча дев'ятсот тридцять п'ятому році — **anno millesimo nongentesimo tricesimo quinto**. Порядкові числівники, кратні тисячі, утворюються шляхом приєднання до слова *millesimus* — тисячний відповідних прислівникових числівників, наприклад: *ter millesimus* — тритисячний.

§ 54. NUMERALIA CARDINALIA ET ORDINALIA КІЛЬКІСНІ І ПОРЯДКОВІ ЧИСЛІВНИКИ

Цифрове позначення		Cardinalia	Ordinalia
арабське	римське		
1	I	unus, a, um один, одна, одне	primus, a, um перший, перша, перше
2	II	duo, duae, duo два, дві, два	secundus, a, um (alter, a, um) другий, друга, друге
3	III	tres, tria	tertius, a, um
4	IV	quattuor	quartus
5	V	quinque	quintus
6	VI	sex	sextus
7	VII	septem	septimus
8	VIII	octo	octavus
9	IX	novem	nonus
10	X	decem	decimus
11	XI	undecim	undecimus
12	XII	duodecim	duodecimus
13	XIII	tredecim	tertius decimus
14	XIV	quattuordecim	quartus decimus
15	XV	quindecim	quintus decimus
16	XVI	sedecim	sextus decimus
17	XVII	septendecim	septimus decimus
18	XVIII	duodeviginti	duodevicesimus
19	XIX	undeviginti	undevicesimus
20	XX	viginti	vicesimus
21	XXI	unus et viginti (viginti unus) etc.	unus et vicesimus (vicesimus primus) etc.
28	XXVIII	duodetriginta	duodetricesimus
29	XXIX	undetriginta	undetricesimus
30	XXX	triginta	tricesimus
40	XL	quadraginta	quadragagesimus

Цифрове позначення		Cardinalia	Ordinalia
арабське	римське		
50	L	quingenta	quingentesimus
60	LX	sexaginta	sexagesimus
70	LXX	septuaginta	septuagesimus
80	LXXX	octoginta	octogesimus
90	XC	nonaginta	nonagesimus
100	C	centum	centesimus
200	CC	ducenti, ae, a	ducentesimus
300	CCC	trecenti, ae, a	tercentesimus
400	CD	quadringenti, ae, a	quadragesimus
500	D	quingenti, ae, a	quingentesimus
600	DC	sescenti, ae, a	sescentesimus
700	DCC	septingenti, ae, a	septingentesimus
800	DCCC	octingenti, ae, a	octingentesimus
900	CM	nongenti, ae, a	nongentesimus
1000	M	mille	millesimus
2000	MM	duo milia	bis millesimus

Вправи

I. Провідмініяйте:

tres partes, unus annus, duae puellae formosae.

II. Напишіть латинською мовою числівники:

54, 25, 133, 561, 988, 1917, у 1243 році, у 1978 році, у 2002 році.

III. Від яких латинських числівників утворені слова:

унія, дует, тріо, квартет, квінтет, секстет, октава, центурія, центнер, відсоток, тріумвірат, терція, сантиметр, дециметр.

IV. Перекладіть:

1. *Tres faciunt collegium.* 2. *Conscientia mille testes.*
 3. *Decem tribuni plebis, consules duo, decem et octo praetores, sex aediles in civitate ius reddebant.* (Pomponius). 4. *Primus inter pares.* 5. *Testis unus — testis nullus.* 6. *Intra quattuor parietes.* 7. *Duo litigant, tertius gaudet.* 8. *Bis dat, qui cito dat.* 9. *Tertium non datur.* 10. *Duo, cum faciunt idem, non est idem.* 11. *Quattuor sunt anni tempora: ver, aestas, autumnus, hiems.* 12. *Gallia est omnis divisa in partes tres.* 13. *Duas tantum res populus Romanus optat: panem et circenses.* 14. *Anno septingentesimo septuagesimo sexto ante aeram nostram in Graecii prima Olympia constituta sunt.* 15. *Alexander Magnus tredecim annos regnavit.* 16. *Res nullius cedit*

primo occupanti. 17. *Lepōres duos qui insequitur, is neutrum capit.* 18. *Nemo potest domīnis pariter servire duobus.*

Словник

---

1. **collegium, i n** — колегія.
2. **conscientia, ae f** — совість; **testis, is m** — свідок.
3. **tribunus plebis** — народний (плебейський) трибун; **ius reddere** — розбирати справи, вершити суд, судити.
6. **intra** (з *acc.*) — усередині; **paries, etis m** — стіна.
7. **litigo, avi, atum, are** — сперечатися, сваритися, судитися; **gaudeo, gavisus sum, gaudere** — радіти.
11. **ver, veris n** — весна; **autumnus, i m** — осінь.
13. **opto, avi, atum, are** — вибирати, жагуче бажати; **panis, is m** — хліб; **circenses, ium m** — видовище.
14. **aera, ae f** — ера; **Olympia, orum n** — Олімпійські ігри; **constituo, stitui, stitutum, ere** — засновувати.
16. **cedo, cessi, cessum, ere** — переходити у власність іншого, діставатися.
17. **lepus, lepōris m** — заєць; **capio, cepi, captum, ere** — брати, ловити, піймати.
18. **domīnus, i m** — хазяїн; **pariter** — рівною мірою.

RES CORPORALES ET INCORPORALES

Quaedam res corporales sunt, quaedam incorporales. Corporales hae sunt, quae tangi possunt, velut fundus, homo, vestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles.

Incorporales sunt quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, velut ius hereditatis, usus-fructus, obligationes.

Nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia.

Nam ipsum ius successionis et ipsum ius utendi-fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. Eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae etiam servitutes vocantur.

quidam, quaedam, quoddam — деякий;

res corporalis — річ матеріальна;

res incorporalis — річ нематеріальна;

hae (*nom. pl.*) від *hic, haec, hoc* — цей;

qui, quae, quod — який, котрий;

tangi — *infinitivus praes. pass.* від *tango, tetigi, tactum, ere* — торкати-ся, стосуватися, сприймати дотиком;

velut (veluti) — як, наприклад;
denique — нарешті;
innumerabilis, e — незліченний;
quails, e — який, якийсь;
is, ea, id — той, він;
quae in iure consistunt — які полягають у праві;
nec — не, і не;
nec pertinet — не має значення, не є важливим;
ad rem — до справи;
debetur — приєднується, впливає;
plerumque — велика частина, багато хто, більшість;
nam — тому що, адже; тому що;
ipse, ipsa, ipsum — сам;
successio, onis f — спадок, спадкоємство;
eodem numero — у тому числі (*abl. loci*);
etiam — також.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Traianus, imperator Caesar Nerva Augustus

Траян, Цезар Нерва Август (53–117 рр.)

Імператор. Своєю внутрішньою політикою обмежував нобілет (від *nobiles* — знать, аристократія) і висував вершників і провінційну знать, зміцнював імператорську владу і прагнув обґрунтувати її теоретично.

IUS ROMANUM

Toga (*tegere* — покривати, захищати) — звичайний (святковий) верхній одяг римського громадянина, а також посадових осіб: *toga purpurea* (пурпурна) — вбрання царів, *toga picta* (пурпурна, розшита золотом) — одяг полководця при тріумфі, *toga praetexta* (біла з червоною облямівкою) — одяг високих магістратів і жерців, *toga sordida* (темно-сіра) — жалобна тога, її вдягали також обвинувачені, *toga virilis* (звичайна біла тога) — юнаки мали право носити її тільки в 16–17 років.

As — римська грошова одиниця і монета, спочатку карбувалася з міді або бронзи і важила 1 римський фунт — 0,325 кг.

ARS

Один із найграндіозніших майданів Давнього Риму — **форум Траяна** — величний ансамбль, що вирізнявся стрункою і продуманою композицією, великою кількістю статуй, дорогоцінними матеріалами, вираженою розкішшю деталей. Вхід прикрашала, як

видно по зображеннях на монетах, Триумфальна арка (з одним прогоном). У центрі стояла бронзова позолочена статуя Траяна. Підлога і стіни форуму були облицьовані плитками кольорового мармуру. По краях широкої (120 м) площі тяглися колони.

У глибині форуму Траяна між двома бібліотеками — латинською і грецькою — розташовувалася Колона Траяна, II ст. до н. е. з довгою стрічкою рельєфів.

Колона Траяна — пам'ятник, що зберігся і до нині, — була поставлена близько 113 р. Вона прославляла перемоги імператора над даками. На складеному з величезних блоків п'єдесталі були висічені зображення трофеїв. Спочатку колону увінчував бронзовий орел, потім, після смерті Траяна, орла замінили статуєю імператора, а в XVI ст. на колоні поставили статую апостола Петра.

Поблизу форуму Траяна знаходилася величезна споруда — **Ринок**. Добре зберігся в його північно-західній частині великий зал торговельних угод. Розташування торговельного центра поруч з урочистою площею-форумом не було випадковим. У республіканський час ринок розташовувався зазвичай на форумі.

Монета часу Траяна з зображенням профілю Траяна і моста через Дунай. Перша половина II ст. н. е.

LECTIO XVII (SEPTIMA DECIMA)

§ 55. INFINITIVUS НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА ДІЄСЛОВА

У латинській мові існують три інфінітиви — теперішнього, минулого і майбутнього часу активного і пасивного стану.

Спосіб утворення інфінітивних форми

	Infinitivus praesentis	Infinitivus perfecti	Infinitivus futuri
Спосіб утворення	основа інфекта + <i>-re</i> (III дієвідміна <i>-ēre</i>)	основа перфекта + <i>-isse</i>	<i>participium futuri activi</i> + <i>esse</i>
Activum	condemnare docere defendēre audire	condemnasse docuisse defendisse audivisse	condemnatus, a, um esse docturus, a, um esse defensurus, a, um esse auditurus, a, um esse
Спосіб утворення	основа інфекта + <i>-ri</i> (<i>-i</i> III дієвідміна)	<i>participium perfecti passivi</i> + <i>esse</i>	<i>supinum</i> + <i>iri</i> (<i>inf. praes. pass. дієсл. ire — imu</i>)
Passivum	condemnari doceri defendi audiri	condemnatus, a, um esse doctus, a, um esse defensus, a, um esse auditus, a, um esse	condemnatum iri doctum iri defensum iri auditum iri

§ 56. ACCUSATIVUS CUM INFINITIVO ET NOMINATIVUS CUM INFINITIVO

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК З НЕОЗНАЧНОЮ ФОРМОЮ ДІЄСЛОВА І НАЗИВНИЙ ВІДМІНОК З НЕОЗНАЧНОЮ ФОРМОЮ ДІЄСЛОВА

У латинській мові існують два синтаксичних звороти: *nominativus cum infinitivo* і *accusativus cum infinitivo*, які українською мовою перекладаються підрядними реченнями. Зворот **Accusativus cum infinitivo** являє собою двоскладне речення: іменник або займенник в *Accusativus* і *Infinitivus* дієслова. Цей зворот у реченні є складним додатком, у якому іменник (або займенник) є логічним підметом¹, а *Infinitivus* дієслова — логічним присудком² звороту.

¹ Терміном «логічний підмет» позначається іменник (або займенник), який не стоїть в *Nominativus*, але за своїм значенням є суб'єктом дії в інфінітивному або дієприкметниковому звороті.

² Терміном «логічний присудок» позначається неособова форма дієслова (дієприкметник або інфінітив), яка є предикатом дієприкметникового або інфінітивного звороту.

Зворот *Nominativus cum infinitivo* складається з логічного підмета, вираженого іменником (субстантивованим прикметником чи займенником) у *Nominativus*, та логічного присудка, який виражається *infinitivus* дієслова.

Обидва звороти вживаються з дієсловами і висловами, що належать до духовної діяльності людини:

putare — думати, *arbitrari* — гадати, вважати, *credere* — вірити, *scire* — знати, *sperare* — сподіватися;

dicere, loqui — говорити, *promittere* — обіцяти, *respondere* — відповідати, *tradere* — передавати, *scribere* — писати;

sentire — почувати, *audire* — чути, *videre* — бачити;

velle (volo) — бажати, *nolle* — не бажати, *vetare* — забороняти, *iubere* — наказувати;

gaudere — радіти, *dolere* — засмучуватися;

з безособовими виразами: *notum est; constat est* — відомо, *oportet* — слід, треба, *necesse est* — необхідно, *interest* — важливо й ін.

Зворот *Nominativus cum infinitivo* є пасивною конструкцією стосовно звороту *Accusativus cum infinitivo*. Виходячи з цього, слід фіксувати увагу на тому, що за наявності звороту *Accusativus cum infinitivo* у головному реченні ці дієслова вживаються в активному стані, за наявності звороту *Nominativus cum infinitivo* — у пасивному, наприклад:

Accusativus cum infinitivo

Titium heredem esse iubeo. —

Я наказую, щоб Тіцій був спадкоємцем.

Paulus negat actionem in hoc casu a praetore dari. — Павел стверджує, що в цьому разі право на позов претором не дається.

Nominativus cum infinitivo

Sententia Iuliani vera esse videtur. —

Здається, що думка Юліана є правильною.

Hic homo prudentissimus esse dicitur. — Говорять, що це найрозсудливіша людина.

§ 57. ABLATIVUS ABSOLUTUS САМОСТІЙНИЙ АБО НЕЗАЛЕЖНИЙ АБЛАТИВ

Ablativus absolutus — особливий зворот латинської мови, що не має аналога в українській мові, являє собою сполучення іменника, субстантивованого прикметника або займенника в *Ablativus* (логічний підмет звороту) і дієприкметника (*participium perfecti passivi*) також в *Ablativus* (логічний присудок).

Зворот називається *Absolutus*, тому що іменник, з яким у роді, числі та відмінку узгоджується дієприкметник у цьому звороті, не залежить від жодного з членів речення.

Зворот відповідає на питання *коли? чому? яким способом? при якій умові?* Перекладається підрядним реченням часу, причини, способу дії, умови, допустовим; іменниками з прийменниками, а також дієприслівниковим зворотом, якщо в *Ablativus absolutus* входить *participium perfecti passivi*.

Приклади перекладу звороту *Ablativus absolutus*:

Cicerone et Antonio consulibus Catilinae coniuratio erupit. — *За часів консульства Цицерона і Антонія* була розкрита змова Катіліні. Коли Цицерон і Антоній були консулами була розкрита змова Катіліні.

Bello Gallico confecto, legati multarum civitatum ad Caesarem gratulatum venerunt. — *Коли закінчилася галльська війна* посла багатьох громад прийшли привітати Цезаря. *Після закінчення галльської війни* посла багатьох громад прийшли привітати Цезаря.

Troia capta, Graeci domum reverterunt. — *Після того як Троя була захоплена*, греки повернулися додому. *Після захоплення Трої* греки повернулися додому. *Захопивши Трою*, греки повернулися додому.

Вправи

I. Зробіть граматичний аналіз речень і перекладіть:

1. Reus videbatur damnatum iri.
2. Dico Romanos vincere, vicisse, victuros esse, sed nunquam victos esse et victum iri.
3. Legem brevem esse oportet.
4. Fur semper moram facere videtur.
5. Te esse felicem volo.
6. Vivere est cogitare.
7. Multum interest inter dare et accipere.
8. Scimus Ciceronem oratorem maximum fuisse.
9. Necessesse est civitatem ab optimus viris regi.
10. Iustum est sceleratos puniri.
11. Testator videtur non esse mentis.
12. Homerus dicitur caecus fuisse.
13. Prometheus hominibus ignem dedisse traditur.
14. Praetor ius reddere dicitur.
15. Debitor tuus in fraudem creditorum nihil facere videtur.
16. Iam ante Homerum poetae fuisse putantur.
17. Magister dixit discipulos bene legere.
18. Titium heredem esse iubeo.
19. Generali lege decernimus neminem sibi esse iudicem vel ius sibi dicere debere.

II. Знайдіть зворот *Ablativus absolutus* в реченнях та перекладіть їх:

1. Discipulis bene Latine scientibus, examen non longe durat.
2. Bello confecto, pax venit.
3. Nieme adveniente,

natura dormitat. 4. Romūlo regnante bellum cum Sabinis fuit. 5. Utroque consūle occiso dictator nominatus est. 6. Me absente, consilium finitum est. 7. Abiecto furto effūgit fur.

Словник

- I. 1. **damno, avi, atum, are** — засуджувати, визнавати винним.
3. **oportet, uit, -, ere** — потрібно, впливає, слід.
4. **moram facere** — прострочувати.
5. **felix, felicitas** — щасливий.
7. **intersum, fui, -, esse** — становити різницю, відрізнятись.
8. **fuisse** (*inf. perf. act.*) дієслово *sum, fui, esse*.
10. **sceleratus, a, um** — злочинний.
11. **testator, oris m** — заповідач; **mens, mentis f** — розум, розум; **sanus, a, um** — здоровий.
12. **Homerus, i m** — Гомер, найдавніший з відомих грецьких поетів, якому приписується авторство «Іліади» і «Одіссеї».
13. **Prometheus, i m** — Прометей (грец. міф.), син титана Япета і Клімени. Виліпивши із глини людину, він оживив її за допомогою вогню, який викрав у Юпітера, за що був прикутий до скелі Кавказу, де шуліка (орел) мучив його нутроші, доки Геркулес не звільнив Прометея; **ignis, is m** — вогонь; **homo, hominis m** — людина; **dedisse** від *do*.
14. **ius reddere** — вершити суд, судити.
15. **fraus, fraudis f** — обман; **in fraudem** — для обману.
18. **Titium, i n** — Тіцій; **heres, heredis m (f)** — спадкоємець; **iubeo, iussi, iussum, ere** — наказувати.
19. **decerno, crevi, cretum, ere** — вирішувати, постановляти; **dico, dixi, dictum, dicere** — говорити, тут: установлювати.

- II. 1. **duro, avi, atum, are** — тривати, продовжуватись;
2. **bellum, i n** — війна; **conficio, feci, fectum, ere** — закінчувати (робити, здійснювати);
3. **advenio, veni, ventum, ire** — приходити; **dormito, avi, atum, are** — засинати;
4. **Romulus, i n** — Ромул, син Реї Сильвії і Марса, брат-близнюк Рема, міфічний засновник Рима і перший цар Рима у 753–716 рр. до н. е.; **regno, avi, atum, are** — царювати; **Sabini, orum m, pl.** — сабіняни, плем'я в гористій області до північного сходу від Рима;
5. **utroque** — тут: обоє; **occisus, a, um** — *part. perf.* до *occido, cidi, cisum, ere* — гинути.
6. **me** див. *ego abl. sing.*
7. **abicio, ieci, iectum, ere** — кидати; **furtum, i n** — крадіжка; **effugio, fugi, fugiturus, ere** — тікати; **fur, furis m** — злодій.

INTERPRETATIO STRICTA

In testamento, a Lucio Titio facto, scriptum erat: Maevius, filius meus primogenitus, heres esto. Lanam, quae die mortis meae in aedibus meis inventa erit, heres meus Seiae, sorori suae, dare damnas (=obligatus) esto.

Questio ita proposita est: an vestis, ex lana facta, legato continetur. Item Sempronio legata est materia, ex materia autem navis aedificata erat ante mortem testatoris. An navem Sempronio dare obligatus est?

Quoniam ex contextu haud ambigua testatoris voluntas non apparet, locus est strictae interpretationi et exacta verborum significatio spectatur. Quid ergo est? Testamento videntur comprehensae lana et materia, non autem res artificio et opere confectae; navis igitur et vestis in bonis heredis permanebunt.

У даній статті мова йде про обмежувальне тлумачення (*interpretatio stricta*) заповідального розпорядження, що стосується окремих речей (легат, заповідальне відмовлення).

- primogenitus, a, um** — первородний, старший;
- lana, ae f** — вовна (сирець);
- die mortis** — у день смерті;
- aedes, is f** — (частіше *pl.*) будівля, храм, будинок;
- invenio, veni, ventum ire** — знаходити;
- an** — чи (питальна частка);
- legatum, i n** — заповідальне відмовлення, дарунок за заповітом;
- contineo, ui, —** містити;
- item** — (присл.) також;
- materia, ae f** — будівельний матеріал;
- lego, avi, atum, are** — заповідати, відмовляти (за заповітом);
- autem** — (сполучник) однак;
- aedifico, avi, atum, are** — будувати;
- quoniam** — (сполучник) тому, тому що;
- contextus, us m** — контекст, зміст;
- appareo, ui, ěre** — показуватися, з'являтися, виявлятися;
- significatio, onis f** — значення, зміст;
- exactus, a, um** — закінчений, точний;
- specto, avi, atum, are** — дивитися;
- comprehendo, ndi, nsum ěre** — охоплювати;
- ergo** — отже;
- videor, visus sum, videri** — здаватися.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

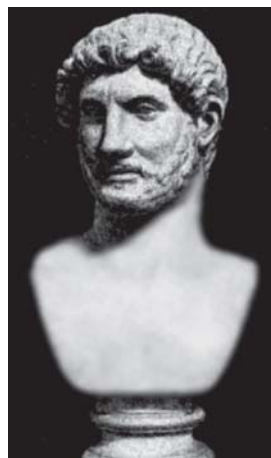
Hadrianus, imperator Caesar Traianus Augustus

Адріан — імператор Цезар Траян Август (76–138 рр.)

Римський імператор Адріан, родом з Південної Іспанії, відомий тим, що за його наказом був виданий остаточний варіант *Edictum perpetuum* (Постійний едикт), розроблений Юліаном. У *Edictum perpetuum* фіксуються й узгоджуються основні положення преторського права.

ARS

Портрет Адріана, II ст. н. е. У мармуровому погрудді з Ватикану Адріан представлений молодим і впевненим у собі. Різнобічно розвинута й освічена людина — поет, архітектор, аматор мистецтва — Адріан прагне в усьому слідувати еллінським звичаям. Він навіть відпускає бороду, наслідуючи грецьких мудреців. Скульптори зображують його з печаттю філософських роздумів на обличчі, зовні схожим, як і бажає того Адріан, на Арістотеля. І все-таки в його портретах виступає насамперед римський цезар, що гордовито демонструє владу.

IUS ROMANUM

Praesumptio (*praesumere* — припускати) — презумпція, правове припущення, відповідно до якого з урахуванням звичайного співвідношення фактів можна за правом судити на підставі визначеного факту про існування іншого факту, не доведеного, а тільки передбачуваного.

Sententia (думка) — вирок, остаточне судове рішення; точка зору римського юриста, виражена в його висновку або в юридичному творі.

Stipulatio (*stipulari* — виговорювати якусь умову, заручитися обіцянкою) — стипуляція, формальний, абстрактний, усний контракт, що встановлює зобов'язання; найважливіший вид договору в римському праві. Вплинув на подальшу (аж до нашого

часу) розробку теорії юридичних дій взагалі та зобов'язувального договору зокрема.

Stipulatio, що історично передувала *Sponsio* (урочиста обіцянка, різновид словесного контракту), являє собою *contractus unilateralis stricti iuris* (односторонній контракт точно відповідно до права), який припускає присутність обох сторін, усне питання майбутнього кредитора і безпосередню, стверджувальну, також усну, таку, що співпадає з цим питанням, відповідь майбутнього боржника.

**§ 58. GERUNDIUM
ГЕРУНДІЙ**

Герундій — це віддієслівний іменник, що означає процес дії. В українській мові формі герундія звичайно відповідають іменники на -ння, -ття. Утворюється герундій шляхом приєднування до основи інфекта суфікса **-nd-** — для дієслів I та II дієвідміни, **-end-** — для дієслів III та IV дієвідмін, закінчень непрямих відмінків II відміни.

Герундій відмінюється за II відміною лише однини; у формі називного відмінка умовно вживається *infinitivus* дієслова від якого утворюється герундій; *Vocativus* відсутній; в *Accusativus* вживається з прийменником **ad**.

Зразок відмінювання герундія

Відмінок	I	II	III	IV
Nom.	condemnare осуд	docere навчання	absolvĕre виправдання	audire слухання
Gen.	condemnandi осуду	docendi навчання	absolvendi виправдання	audiendi слухання
Dat.	condemnando осуду	docendo навчанню	absolvendo виправданню	audiendo слуханню
Acc.	ad condemnandum для осуду	ad docendum для навчання	ad absolvendum для виправдання	ad audiendum для слухання
Abl.	condemnando осудом, засуджуючи	docendo навчанням, навчаючи	absolvendo виправданням, виправдовуючи	audiendo слуханням, слухаючи

Genetivus gerundii часто служить означенням до слів, після яких в українській мові вживається родовий відмінок, тобто неузгодженим означенням:

modus vivendi — спосіб життя, *ius utendi* — право користування, *ius possidendi* — право володіння.

Dativus gerundii вживається дуже рідко, має значення *Dativus finalis*:

studere legendo — посилено віддаватися читанню.

Accusativus gerundii служить для вираження мети: *Homo ad intellegendum et agendum natus est.* — Людина народжена для того, щоб мислити і діяти.

Ablativus gerundii має значення обставини способу дії; українською мовою можна перекласти дієприслівником: *Docendo discimus* (Sen.). — Навчаючи, вчимося.

§ 59. GERUNDIVUM¹ ГЕРУНДИВ

Герундив — це віддієслівний прикметник, який означає необхідність; як і герундій утворюється шляхом додавання до основи інфекта суфіксів: **-nd-** — для дієслів I–II дієвідмін, суфікса **-end-** — для дієслів III–IV дієвідміни і закінчень **-us (m)**, **-a (f)**, **-um (n)**, наприклад:

1. **condemna nd us, a, um** — той, якого слід засудити; який повинен бути засудженим;

2. **doce nd us, a, um** — той, якого слід навчати; той, який повинен бути навченим;

3. **absolv end us, a, um** — той, якого слід виправдати; який повинен бути виправданим;

4. **audi end us, a, um** — той, якого слід слухати; який повинен бути вислуханим.

Герундив відмінюється як прикметники I–II відміни. Він може виступати як іменна частина присудка і як означення.

За допомогою герундива і форм дієслова *esse* у будь-якому часі утворюється описова дієвідміна пасивного стану (*coniugatio periphrastica passiva*)².

Coniugatio periphrastica passiva виражає необхідність, повинність і перекладається за допомогою слів слід, треба, необхідно, наприклад: *De gustibus non est disputandum*. — Про смаки не слід сперечатись. *Pacta servanda sunt*. — Договори повинні зберігатися.

Герундив за способом утворення нагадує *герундій*, тому при перекладі тексту необхідно пам'ятати, що: 1. Герундій відмінюється тільки в однині, як іменники II відміни середнього роду, а герундив виступає в трьох родах і відмінюється як прикметник I–II відміни в однині та множині. 2. Герундій — неузгоджений член речення, а герундив узгоджується з іменником в роді, числі, відмінку, наприклад:

¹ Одні автори підручників користуються терміном *gerundivum*, інші — *participium futuri passivi*, а ще інші вживають ці терміни паралельно.

² *Coniugatio periphrastica activa* (описова дієвідміна активного стану) див. § 34.

Ars rem publicam bene administrandi difficillima est. — Мистецтво гарно керувати (гарного керування) державою дуже важке. *Administrandi* — герундій, тому що є самостійним членом речення.

Caesar belli gerendi facultatem non habebat. — Цезар не мав можливості вести війну (дослівно — веденої війни). *Gerendi* — герундив, означення, узгоджене з іменником *belli* у роді, числі, відмінку (*n., sing., Gen.*)

Від латинського герундива утворилося кілька іменників, що увійшли в українську мову, наприклад:

- меморандум — нагадування (від *memorandum est* — те, що необхідно пам'ятати);
- референдум — всенародне опитування (від *referendum est* — те, що варто обговорити, докласти);
- дивіденди — доходи акціонерних товариств (від *dividenda sunt* — те, що підлягає розподілу);
- легенда — написи на монеті, карті (від *legenda est* — те, що потрібно прочитати);
- пропаганда — поширення (від *propaganda sunt* — те, що потрібно поширити).

Вправа

Перекладіть, визначаючи форми герундія і герундива:

1. *De gustibus non est disputandum.*
2. *Nunquam scelus scelere vincendum est.*
3. *Deliberandum est diu, statuendum est semel.*
4. *Quod est demonstrandum?*
5. *Cogitatio furti faciendi.*
6. *Pacta sunt servanda.*
7. *Non exemplis sed legibus iudicandum est.*
8. *Publicum privato est praefendum.*
9. *Pax quaerenda est.*
10. *Patria nobis defendenda est.*
11. *Mores ridendo emenantur.*
12. *Perpiciuntur in agendo virtutes.*
13. *Legendo mens formanda est.*
14. *Gutta cavat lapidem, non vi sed saepe cadendo.*
15. *Dicendo dicere, scribendo scribere discimus.*
16. *Lex ferenda.*
17. *Ius iurandum.*
18. *Non numeranda, sed ponderanda sunt argumenta.*
19. *Nulla aetas ad discendum sera est.*
20. *Ad audiendum considerationem curiae.*
21. *In statu nascendi.*
22. *Interpretare et concordare legis legibus est optimus interpretandi modus.*
23. *Non in legendo, sed in intelligendo leges consistunt.*
24. *Sensus videndi acerrimus est.*
25. *Miles fortis exemplum aliis ad imitandum dedit.*

26. *Audienda et altĕra pars.* 27. *Nihil sine ratione faciendum est.* 28. *Tuis verbis, Cicĕro, utendum est: O tempĕra, o mores!*

Словник

1. **gustus, us** *m* — смак; **disputo, avi, atum, are** — сперечатися.
2. **scelus, eris** *n* — злодіяння, злочин.
3. **delibĕro, avi, atum, are** — обмірковувати; **diu** — довго; **statuo, tui, tutum, ĕre** — постановляти, вирішувати; **semel** — відразу.
5. **cogitatio, onis** *f* — задум; **furtum, i** *n* — крадіжка; **facio, feci, factum, ĕre** — робити, здійснювати.
7. **exemplum, i** *n* — приклад; **iudico, avi, atum, are** — судити.
8. **praefero, tuli, latum, ferre** — віддавати перевагу.
9. **quaero, quaesivi, quaesitum, ĕre** — шукати, домагатися.
11. **mos, moris** *m* — вдача; **rideo, isi, isum, ere** — сміятися; **emendo, avi, atum, are** — виправляти, лікувати.
12. **perspicio, spexi, spectrum, ĕre** — осягати, пізнавати; **ago, egi, actum agĕre** — діяти, досягати; **virtus, utis** *f* — чеснота, мужність, добродієність.
13. **mens, mentis** *f* — розум.
14. **gutta, ae** *f* — крапля; **cavat** — тут: точить, довбас; **lapis, ĭdis** *m* — камінь; **cado, cecĭdi, casurus, ĕre** — падати.
16. **fero, tuli, latum, ferre** — видавати.
17. **iuro, avi, atum, are** — присягатися.
18. **pondĕro, avi, atum, are** — зважувати.
19. **aetas, atis** *f* — вік; **serus, a, um** — пізній.
20. **consideratio, onis** *f* — рішення, розгляд, обговорення; **curia, ae** *f* — суд.
22. **interpretor, atus sum, ari** — тлумачити, роз'ясняти; **modus, i** *m* — спосіб.
23. **consisto, stiti, -, ĕre** — полягати, складатися.
24. **sensus, us** *m* — почуття.
25. **imĭtor, atus sum, ari** — наслідувати; **dedit** — див. *do*.
27. **ratio, onis** *f* — розум.
28. **utor, usus sum, uti** — уживати, застосовувати, використовувати, висловлювати.

DE SERVITUTIBUS PRAEDIORUM URBANORUM

Urbanorum praediorum iura talia sunt: [ius] altius tollendi et officendi luminĭbus vicini aut non extollendi; item stillicidium avertendi in tectum vel aream vicini aut non avertendi; item immittendi tigna in parietem vicini et denĭque prociendi protegendive ceteraque istis similia.

(Gai.)

urbanus, a, um — міський;
ius, iuris *n* — право;
talis, e — такий;
altus, a, um — високий, глибокий;
tollĕre (*aedificia n pl.* — від *aedificium, i n* — будинок, будівля) — підводити, будувати;
officĕre luminĭbus — обмежувати висвітлення;
vicinus, i m — сусід;
(servitus) non extollĕre — (обов'язок) не підводити (будівлі);
item — також, а також;
stillicidium, i n — крапання, жолоб;
averto, uti, aversum, ĕre — відвертати, відчинити, відкладати;
tectus, a, um — від *tego, texi, tectum, ĕre* — покривати, ховати;
area, ae f — рівнина, площа, угіддя, ділянка, площадка;
immito, misi, missum, ĕre — відпускати, просмикувати, вбудовувати, пускати;
tignum, i n — брус, балка;
paries, ĕtis n — стіна;
denique — нарешті, навіть, тільки, узагалі, саме;
proicĕre — тут: робити прибудову (що нависає над чужою ділянкою);
protegĕre — закривати дахом чужу ділянку;
cetĕrus, a, um — інший;
iste, ista, istud — цей, той, він;
similis, e — схожий, подібний.

DE SERVITUTIBUS PRAEDIORUM RUSTICORUM

Servitutes rusticorum praediorum sunt hae: iter, actus, via, aquaeductus.

Iter est ius eundi, ambulandi homĭni, non etiam iumentum agendi.

Actus est ius agendi vel iumentum vel vehicŭlum. Itaque, qui iter habet, actum non habet; qui actum habet, et iter habet etiam sine iumento.

Via est ius eundi et agendi et ambulandi: nam et iter et actum in se via contĭnet.

Aquaeductus est ius aquam ducendi per fundum alienum.

In rustĭcis [servitutĭbus] computanda sunt aquae haustus, pecĕris ad aquam adpulsus, ius pascendi, calcis coquendae, harenae fodiendae.

Traditio plane et servitutum patientia inducet officium praetoris.

(Ulp.)

servĭtus, utis f — рабство, сервітут;

praedium, i n — маєток, володіння;

rustĭcus, a, um — сільський;

hic, haec, hoc — цей, ця, це (*hae — Nom. pl.*);

iter, itinĕris n — шлях, прохід, право проходу;

actus, us m — хід, рух, прогін худоби, право прогону худоби;
via, ae f — дорога, проїзд, право проїзду;
aquaeductus, us m — водопровід, провіз води;
eundi від *eo, ii, (ivi), itum, ir* — йти;
ambulo, avi, atum, are — гуляти, прогулюватися (мається на увазі не цілеспрямований рух через чужий маєток, але прогулянки, у тому числі і верхи);
iumentum, i, n — запряжений кінь, в'ючна тварина;
ago, egi, actum, agēre — гнати; робити, діяти, вести;
vehicūlum, i n — візок;
nam — тому що, адже, тому що;
compūto, avi, atum, are — перелічувати, підраховувати;
haustus, us m — черпання;
pecus, pecōris n — худоба;
adpulsus (appulsus), us m — пригін;
pasco, pavi, patum, ēre — пасти;
calx, calsis f — вапно;
coquo, coxi, coctum, ēre — варити, обпалювати, гасити;
harena, ae f — пісок;
fodio, fodi, fossum, ēre — копати, рити, добувати;
traditio, onis f — передача;
plane — явно, мабуть, розуміється;
patientia = permissum, i n — дозвіл;
inducere officium — входити в обов'язок.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Celsus Publius Iuventius, Celsus-filius

Цельс Публій Ювенцій, Уельс-син (II ст. н. е.)

Великий римський юрист II ст. н. е. Претор (105–106 pp.), консул (115 p.), консул-суфект (*suffectus* — додатково (тобто замість того, який вибув) обраний консул) (129 p.), радник Адріана, намісник у Фракії й Азії, був головою прокуліанців (разом з Нерацієм Приском або зразу після нього). Його юридичні судження були незалежні, дотепні і проникливі. Цельс написав Дигести, у яких проаналізував всі галузі приватного права. *Digesta* об'єднали уривки з його більш ранніх творів: *Epistūlae* (Листи), *Quaestiones* (Роздуми), *Commentarii* (Коментарі).

IUS ROMANUM

Comitia centuriata — народні збори, на яких голосування відбувалося за центуріями (*centum* — 100).

Decemviri — децемвіри, комісія з 10 шановних осіб для виконання якого-небудь надзвичайно важливого доручення.

Latifundia (lati fundi) — великі земельні володіння приватних осіб або імператора держави, на яких працювали раби; характерне явище для III ст. до н. е.

Servitutes — сервітути речові права на чужу річ, що забезпечують повне або часткове користування річчю і нерозривно пов'язані з певною земельною ділянкою чи певною особою.

ARS

Кінна статуя Марка Аврелія, II ст. н. е., яка стоїть зараз на площі Капітолія.

Марк Аврелій, Імператор Цезар Антонін Август народився в 121 р., правив від 161 до 180 р. Видатний державний діяч, освічений і талановитий. Здійснив деякі адміністративні реформи, нерідко змінював правові норми. Марк Аврелій — імператор незвичайного складу — був останнім значним філософом-стоїком. Під час походів проти варварів він написав книгу, у якій виклав свої погляди на світ. Його думки були перейняті тривогою,

зник спокій колись упевненого в собі римлянина, володаря світу: «Час людського життя мить; його сутність — вічний перебіг: відчуття неясне, будова всього тіла тлінна, душа — хитлива, доля — загадкова, слава — недостовірна. Одним словом усе, що стосується тіла, — подібне потоку, що стосується душі, — сновидінню і диму. Життя — боротьба і мандрівка чужиною».

LECTIO XIX (UNDEVICESIMA)

§ 60. MODUS CONIUNCTIVUS УМОВНИЙ СПОСІБ

Кон'юнктив, на відміну від *індикатива* (дійсного способу, що означає реальну дію), виражає можливість, сумнів, невідомість, побажання, спонукування, намір, а також служить для передачі непрямой мови. Вживається *кон'юнктив* переважно в підрядних, але нерідко й у сурядних реченнях.

Modus coniunctivus має чотири часи обох станів: *praesens, imperfectum, perfectum, plusquamperfectum activi et passivi*. На українську мову перекладається за допомогою частки *б*, що додається до дієслова в минулому часі умовного способу доконаного або недоконаного виду: я обвинуватив би (я обвинувачував би). Частіше частка *б* уживається із сполучником, а не з дієсловом: *коли б, щоб, хоча б, якби*.

§ 61. PRAESENS CONIUNCTIVI ACTIVI ТЕПЕРІШНІЙ ЧАС УМОВНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ

Praesens coniunctivi activi утворюється шляхом приєднування особових закінчень **-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt** до основи інфекта, але в дієсловах I дієвідміни голосна основи інфекта **a** змінюється на **e**, наприклад: *accusa* (основа інфекта) – *accusem, accuses, accuset, accusemus, accusetis, accuset*; у дієсловах II, III, IV дієвідмін між основою інфекта й особовими закінченнями з'являється суфікс **-a-**, наприклад: II. *toneam, toneas, toneat, toneamus, toneatis, toneant*; III. *defendam, defendas, defendat, defendamus, defendatis, defendant*; IV. *puniam, punias, puniat, puniamus, puniatis, puniant*.

Praesens coniunctivi activi дієслова esse

Особа	Singularis	Pluralis
1	sim	simus
2	sis	sitis
3	sit	sint

Утворення *imperfectum, perfectum, plusquamperfectum* для дієслів усіх чотирьох дієвідмін є однаковим.

§ 62. IMPERFECTUM CONIUNCTIVI ACTIVI МИНУЛИЙ ЧАС НЕДОКОНАНОГО ВИДУ УМОВНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ

Imperfectum coniunctivi activi утворюється шляхом приєднання до інфінітива теперішнього часу активного стану особових закінчень:

I	II	III	IV	esse
accusarem	monerem	defendērem	punirem	essem
accusares	moneres	defendēres	punires	esses
accusaret	moneret	defendēret	puniret	esset
accusaremus	moneremus	defenderemus	puniremus	essemus
accusaretis	moneretis	defenderetis	puniretis	essetis
accusarent	monerent	defendērent	punirent	essent

§ 63. PERFECTUM CONIUNCTIVI ACTIVI МИНУЛИЙ ЧАС ДОКОНАНОГО ВИДУ УМОВНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ

Perfectum coniunctivi activi утворюється шляхом приєднання до основи перфекта суфікса **-ēri-** і особових закінчень:

I	II	III	IV	esse
accusavērim	monuērim	defendērim	punivērim	fuērim
accusavēris	monuēris	defendēris	punivēris	fuēris
accusavērit	monuērit	defendērit	punivērit	fuērit
accusavērimus	monuērimus	defenderēimus	puniverēimus	fuerēimus
accusavēritis	monuēritis	defenderēitis	puniverēitis	fuerēitis
accusaverint	monuērint	defendērint	punivērint	fuērint

§ 64. PLUSQUAMPERFECTUM CONIUNCTIVI ACTIVI ДАВНЬОМИНУЛИЙ ЧАС ДОКОНАНОГО ВИДУ УМОВНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ

Plusquamperfectum coniunctivi activi утворюється шляхом приєднання до основи перфекта суфікса **-isse-** і особових закінчень:

I	II	III	IV	esse
accusavisset	monuisset	defendissem	punivisset	fuissem
accusavisses	monuisses	defendisises	punivisses	fuisises
accusavisset	monuisset	defendisisset	punivisset	fuisisset
accusavissetus	monuissetus	defendisissetus	punivissetus	fuisissetus
accusavissetis	monuissetis	defendisissetis	punivissetis	fuisissetis
accusavissent	monuissent	defendisissent	punivissent	fuisissent

§ 65. CONIUNCTIVI PASSIVI УТВОРЕННЯ ЧАСІВ МИНУЛИЙ ЧАС УМОВНОГО СПОСОБУ ПАСИВНОГО СТАНУ

Praesens та *imperfectum coniunctivi passivi* утворюється від цих же часів активного стану шляхом заміни особових закінчень активного стану на особові закінчення пасивного стану (**-r, -ris, -tur, -mur, -mīni, -ntur**):

Praesens coniunctivi passivi:

● *accusem* — *accuser, accuseris, accusetur, accusemur, accusemīni, accusentur*;

● *moneam* — *monear, monearis, moneatur, moneamur, moneamīni, moneantur*;

● *defendam* — *defendar, defendaris, defendatur, defendamur, defendamīni, defendantur*;

● *puniam* — *puniar, puniaris, puniatur, puniamur, puniamīni, puniantur*.

Imperfectum coniunctivi passivi:

● *accusarem* — *accusarer, accusareris, accusaretur, accusaremur, accusaremīni, accusarentur*;

● *monerem* — *monerer, monereris, moneretur, moneremur, moneremīni, monerentur*;

● *defendērem* — *defendērer, defendereris, defenderetur, defenderemur, defenderemīni, defenderentur*;

● *punirem* — *punirer, punireris, puniretur, puniremur, puniremīni, punirentur*.

Perfectum coniunctivi passivi — складений час, утворюється за допомогою *participium perfecti passivi* та особових форм дієслова *esse* у *praesens coniunctivi activi*, наприклад:

● *singularis* — *accusatus (a,um) sim, sis, sit; pluralis* — *accusati (ae, a) simus, sitis, sint*;

● *monitus (a, um) sim, sis, sit; monīti (ae, a) simus, sitis, sint*;

● *defensus (a, um) sim, sis, sit; defensi (ae, a) simus, sitis, sint*;

● *punitus (a, um) sim, sis, sit; puniti (ae, a) simus, sitis, sint*.

Plusquamperfectum coniunctivi passivi — складений час, утворюється за допомогою *participium perfecti passivi* відмінюваного дієслова й особових форм дієслова *esse* у *imperfectum coniunctivi activi*:

● *singularis* — *accusatus (a, um) essem, esses, esset; pluralis* — *accusati (ae, a) essemus, essetis, essent*.

● *monitus (a, um) essem, esses, esset; monīti (ae, a) essemus, essetis, essent*;

- *defensus* (a, um) *essem, esses, esset; defensi* (ae, a) *essemus, essetis, essent;*
- *punitus* (a, um) *essem, esses, esset; puniti* (ae, a) *essemus, essetis, essent.*

§ 66. ВЖИВАННЯ КОН'ЮНКТИВА В НЕЗАЛЕЖНИХ РЕЧЕННЯХ

Залежно від значення кон'юнктив у незалежних реченнях має відповідну назву:

Coniunctivus optativus (від дієслова *opto* — бажати) виражає бажання (*praesens* — здійсненне, *imperfectum* — нездійсненне). Звичайно вживається слово *utīnam!* — о якби!; заперечення *ne*.

Utīnam sciat. — О, якби він знав!

Ne sim salvus. — Присягаюсь своїм здоров'ям! (Хай мені не бути здоровим!)

Coniunctivus hortativus (від дієслова *hortor* — спонукати) виражає спонукування, заклик. Вживається в *praesens* перша особа множини; заперечення *ne*.

Serviamus patriae! — Служімо батьківщині!

Quod sentimus, loquamur. — Говорімо те, що думаємо!

Coniunctivus imperativus виражає наказ, побажання, перекладається звичайно наказовим способом. Вживається *Praesens* у формі другої або третьої особи.

Audiat et altera pars! — Нехай буде вислухана й інша сторона!

Taceas! — Мовчи! Помовч!

Coniunctivus prohibitivus виражає заборону, завжди вживається з запереченою часткою *ne*, звичайно в другій і третій особі однини або множини.

Ne venias! — Не приходь!

Ne veniant! — Нехай вони не приходять!

Coniunctivus concessivus (від дієслова *concedo, cessi, cessum* — поступатися) означає допущення або поступку; вживається в *praesens* або *imperfectum*; заперечена частка *ne*.

Velis nolis. — Хочеш, чи ні.

Ne sit hoc iter difficile. — Припустимо, що цей шлях неважкий.

Sit hoc verum. — Припустимо, що це правда.

Coniunctivus potentialis (від іменника *potentia, ae, f* — могутність, можливість) виражає можливість або нерішуче ствердження; заперечення *non*; вживається *praesens, imperfectum, perfectum*.

Quis putaret? — Хто міг (би) подумати?

Hoc non dicam. — Я, мабуть, цього не скажу.

Coniunctivus dubitativus (від дієслова *dubīto* — сумніватися) виражає міркування, здивування, сумнів; заперечена частка *non*.

Quid agāmus? — Що нам робити?

Quid agērem? — Що мені було робити?

Вправа

Перекладіть, визначте форми дієслів:

1. *Gaudeamus igītur; iuvēnes dum sumus!*
2. *Vivat nostra civitas!*
3. *Valeant cives mei, sint incolūmes, sint beati, stet haec urbs praeclara (Cic.).*
4. *Amemus patriam nostram, legibus pareamus.*
5. *Nunc transeamus ad obligationes (Gai.).*
6. *Respondeat superior.*
7. *Vivat, crescat, floreat!*
8. *Sit venia verbo.*
9. *Ad decus et ad libertatem nati sumus: aut haec teneamus aut cum dignitate moriamur.*
10. *Praeterīta omittamus.*
11. *Feci, quod potui, faciant meliora potentes.*
12. *Qui habet aures audiendi, audiat.*
13. *Usque ad vespērum diem ne laudes.*
14. *Quod tibi fiēri non vis, altēri ne fecēris.*
15. *Dictis facta ne dissentiat.*
16. *Ne per caput tuum iuraveris.*
17. *Fiat iustitia, pereat mundus!*
18. *Quid addi possit?*
19. *Dixit que Deus: Fiat lux. Et facta est lux (Vulg.).*
20. *Et ait (Deus): Faciamus homīnem ad imaginem et similitudinem nostram (Vulg.).*
21. *Cedant arma togae. (Cic.).*
22. *Quis faciant leges, ubi sola pecunia regnat?*
23. *Ita te Deus adiuvet.*

Словник

---

1. **igītur** — отже; **iuvēnis, e** — молодий, юний.
2. **sint** — *esse* у *praes. con.*; **sto, steti, statum, stare** — стояти; **hic, haec, hoc** — цей, наш; **praeclarus, a, um** — прекрасний; **incolūmis, e** — цілий, неушкоджений; **beatus, a, um** — щасливий.
3. **pareo, ui, itum, ere** — коритися.
4. **cresco, crevi, cretum, ěre** — рости, зростати; **floreo, ui, ere** — процвітати, знаходитися на вершині слави.
5. **venia, ae f** — милість, прощення, полегкість.
6. **decus, decoris n** — честь; **teneo, tenui, tentum, ere** — берегти; **moriōr, mortuus sum, mori** — умирати (**teneamus, moriamur** — *coniunctivus hortativus*).

10. **praeteritus, a, um** — минулий; **omitto, misi, missum, ěre** — умовчувати (тут: не говорити), (**omittamus — coniunctivus hortativus**).
11. **possum, potui, —, posse** — могли; **potens, entis** — здатний, що вмiє.
12. **auris, is f** — вухо.
13. **usque** — аж до; **vesper, ěris m** — вечiр; **dies, ei m (f)** — день; **laudo, avi, atum, are** — хвалити.
14. **fiō, factus sum, fiěri** — відбуватися, робитися, відбуватися; **vis** див.: **volo, volui, —, velle**; **alter, ěra, ěrum** — iншої.
15. **factum, i n** — вчинок; **dissentio, sensi, sensum, ire** — розходиться.
16. **iuro, avi, atum, are** — клястися.
17. **pereo, ii(ivi), Ītum, ire** — гинути.
18. **addo, dĕdi, dĕtum, ěre** — додавати; **possit** див. *possum*.
19. **Deus, i m** — Бог; **dixit** див.: *dico*; **lux, lucis f** — свiтло.
20. **imago, ĩnis f** — образ; **similitudo, ĩnis f** — подiбнiсть, схожiсть.
21. **cedo, cessi, cessum, ěre** — поступатися.
22. **solus, a, um** — лише один; **regno, avi, atum, are** — царювати, панувати.
23. **adiuvo, iuvi, iutum, are** — допомагати.

GAUDEAMUS

Мiжнародний гiмн студентiв, музика якого була написана фламандцем Йоганном Окенгеймом у XV ст., а текст у його поширеному виглядi — у 1781 р. мандрiвним поетом К. В. Кiндерлебенем (початкова версiя, ймовiрно, належить до XIV ст. i явно складена студентами одного з нiмецьких унiверситетiв, можливо Гейдельберзького). П. I. Чайковський у 1874 р. переклав музику для чотириголосного чоловiчого хору з фортепiано, в тому ж році пiд псевдонiмом Б. Л. (так Чайковський пiдписував свої музикальнi фейлетони) була видана хорова партитура.

Gaudeamus igĭtur, Iuvĕnes dum sumus! Post iucundam iuventutem, Post molestam senectutem Nos habebit humus (bis).	} bis	Доки в жилах кров буя, Веселiмось, друзi! Сплине молодiсть, як пiсня, Прийде старiсть ненависна, — Помремо у тузi!

Ubi sunt, qui ante nos In mundo fuere? Transeas ad supĕros, Transeas ad infĕros, Nos si vis videre! (bis).	} bis	Де подiлися старi Нашi побратими? Треба їх в раю спитати, Чи до пекла завітати, Щоб зустрiтись з ними!

Vita nostra brevis est, Brevi finietur; Venit mors velociter, Rapit nos atrociter, Nemini parcetur (bis).	} bis	Гей, короткий плин життя, Пам'ятаймо всюди. Швидко прийде смерть з косою Забере усіх з собою, Ми ж бо смертні люди!
Vivat Academia, Vivant professores! Vivat membrum quodlibet Vivant membra quaelibet, Semper sint in flore! (bis).	} bis	Віват академія, Слава професорам. Слава лекторам-доцентам, Бакалаврам і студентам Над моря і гори!
Vivant omnes virgines, Graciles, formosae! Vivant et mulieres Tenerae, amabiles, Bonaе, laboriosae!(bis)	} bis	Хай дівчата всі живуть Ніжні та красиві! Хай живуть і молодиці Чорноброві, білолиці, Добрі, не лениві!
Vivat et Respublica Et qui illam regunt! Vivat nostra civitas, Maecenatum caritas, Qui nos hic protegunт!(bis).	} bis	Хай живе республіка І хто нею править! Слава матері-вітчизні І добродіям всім, звісно, За їх шедрість слава!
Pereat tristitia, Pereant dolores, Pereat diabolus, Quivis antiburschius Atque irrisores! (bis)	} bis	Смутку досить, киньте сум, Розігнати спини! Хай усі ті поконають, Що студентам не сприяють, Тим чи іншим чином.

(Переклад В. Литвинова)

fuere = fuerunt (*sum, fui, -, esse*);

sup̄eri, orum *m* — тут: небожителі;

trans̄ite — див.: *transeo*;

inf̄eri, orum *m* — тут: мешканці пекла;

Maecenas, atis *m* — Меценат (I ст. до н. е. відомий опікун Горация, Проперція, Вергілія; тут вжито в загальному значенні);

caritas, atis *f* — прихильність, милість;

pereat, pereant — див.: *pereo*;

antiburschius, i *m* [антібуршіус] — ворог студентів (слово, штучно утворене від німецького *Bursch* — студент);

irrisor, oris *m* — глузливець.

PATER NOSTER

Pater noster, qui es in coelis: sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua, sicut in coelo et in terra. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris. Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo. Amen.

(Vulg.)

sanctifico, —, —, **are** — освячувати;
quotidianus, **a**, **um** — повсякденний;
tentatio (temptatio), **onis f** — спокуса.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Sabinus Masurius

Сабін Мазурій (I ст. н. е.)

Був простого походження, існував тривалий час за рахунок гонорарів від своїх учнів. Тільки в 50 років зібрав гроші на осадницький ценз. Імператор Тиберій надав йому, першому з вершників (*equitus*), право давати відповіді (*ius respondendi*). Писати почав ще за Нерона. Головна його праця *Ius civile* збігається з назвою твору Сцеволи, під впливом якого формувалися погляди Сабіна. *Ius civile* (три книги) були підручником і коментувалися багатьма юристами до III ст.

Мазурій Сабін разом зі своїм учнем Кассієм Лонгіном створив правову школу, що одержала назву школи сабініанців. Сабініанці (*Sabiniani*) — авторитетне ім'я в історії римського права.

IUS ROMANUM

Ecclesia (грец. *ekklesia* — збори) — християнський храм, громада, церква.

Після трьох століть підпілля і переслідувань Костянтин I у 313 р. визнав християнство релігією, рівноцінною іншим культурам, а Феодосій I у 380 р. зробив його державною релігією.

Episcōpus (грец. *смотритель, надзиратель*) — єпископ у своїй єпархії вершить правосуддя над духовними особами, у післякласичний період виступає також у ролі мирового судді в суперечках між світськими особами (*episcopalis audientia*), використовуючи високий авторитет церкви.

Apostōli — апостоли, проповідники «слова божого».

ARS

Статуя римлянина, що здійснює жертвне возлияння. I ст. до н. е. (Рим, Ватикан).

Римлянин задрапірований у тогу — тогатуса, у руці в нього жертвна чаша. Розміреним рухом лівої руки він ніби допомагає вимовляти слова молитви, чаша в правій руці нахилена, і створюється враження, що жертвна волога повинна пролитися в цей момент на вітвар.

§ 67. CONSECUTIO TEMPORUM
ПОСЛІДОВНІСТЬ ЧАСІВ

Вживання часів кон'юнктиву в підрядному реченні залежить від правила послідовності часів (*consecutio temporum*), яке відображає залежність умовного способу, вжитого в підрядному реченні, від присудка головного речення. Час кон'юнктива в підрядному реченні залежить від двох факторів:

1) у який часовий формі стоїть дієслово-присудок головного речення;

2) як співвідноситься в часі дія головного речення з дією підрядного.

Усі дієслівні часи в латинській мові поділяються на головні й історичні.

Головні: *praesens, futurum I, futurum II, imperativus praesentis, imperativus futuri*.

Історичні: *imperfectum, perfectum, plusquamperfectum*.

Правило вживання часів *coniunctivus* у підрядному реченні полягає в такому: якщо в *головному реченні* присудок виражений одним з *головних* часів, то в підрядному:

● для вираження одночасної дії необхідно вжити присудок у *praesens coniunctivi*;

● для вираження попередньої дії — в *perfectum coniunctivi*;

● для вираження майбутньої дії вживається особлива форма на **-urus sim (sis, sit, simus, sitis, sint)**, тобто форма *participium futuri activi* з дієсловом *esse* у *praesens coniunctivi*, що являє собою описову дієвідміну активного стану — **Coniugatio periphrastica activi**. У *Coniugatio periphrastica activi* *participium futuri activi* може поєднуватися з дієсловом *esse* у всіх часах.

Якщо ж *присудок головного речення* вживається в одному з *історичних* часів, то присудок підрядного речення приймає форму:

● *imperfectum coniunctivi* — для вираження одночасності;

● *plusquamperfectum coniunctivi* — для вираження попередньої дії;

● форма на **-urus essem (esses, esset, essemus, essetis, essent)**, тобто форма *participium futuri activi* + *esse* у *imperfectum* — для вираження майбутньої дії.

Consecutio tempōrum

Головне речення	Часи у підрядному реченні		
	<i>попередня дія</i>	<i>одночасна дія</i>	<i>майбутня дія</i>
Головні часи: Praesens Futurum I Futurum II Imperativus	Perfectum coniunctivi	Praesens coniunctivi	форма на -urus sim
Історичні часи: Imperfectum Perfectum Plusquamperfectum	Plusquamperfectum coniunctivi	Imperfectum coniunctivi	форма на -urus essem

§ 68. QUAESTIO OBLIQUA НЕПРЯМЕ ПИТАННЯ

Непряме питання — це особливий вид підрядного речення, присудок якого найчастіше приймає форму умовного способу (*coniunctivus*).

Непряме питання вводиться:

1) питальним займенником: *quis* — хто, *quid* — що, *qui* — який, *quae* — яка, *quod* — яке;

2) питальними прислівниками і сполучниками: *quo* — куди, *quam* — як, наскільки, *ubi* — де, *quando* — коли, *cur* — чому;

3) питальними частками: *ne* — не, чи, не ... чи, *num* — хіба, не вже, *utrum ... an* — чи...чи..., *nonne* — чи, невже, хіба не.

Час умовного способу вживається в непрямому питанні за правилом *consecutio tempōrum*.

Наприклад:

Scio, quem defendas (praes. coniunct.), defendēris (perf. coniunct.), defensurus sis (форма на -urus sim). — Я знаю, кого ти захищаєш, захищав, будеш захищати.

Scivi, quem defendēres (imperf. coniunct.), defendisses, (plusquamperf. coniunct.), defensurus esses (форма на -urus essem). — Я знав, кого ти захищав, захистив, будеш захищати.

Вправи

I. Утворіть форми дієприкметників *participium praesentis activi*, *participium perfecti passivi*, *participium futuri activi* від дієслів:
interrogo, avi, atum, are — запитувати;
praevenio, veni, ventum, ire — попереджати;

furror, atus sum, ari — красти;
facio, feci, factum, ěre — діяти, творити.

II. Перекладіть:

1. Quaesitum est, an rata debeat haberi conventio. 2. Si iudex interrōgat, responde! 3. In permutatione discerni non potest, uter emptor, uter venditor sit (Paul.). 4. Si necessarium erit pro patria nostra pugnare, nullum hostem timebimus. 5. Testis officium est dicere, quae sciat aut audiverit. 6. Incertum est hominibus, quid cras futurum sit. 7. Diogenes interrogatus, cur lucernam die accendisset, «Hominem», — inquit, — «quaero». 8. Qui quaestionem habiturus est, non debet specialiter interrogare, an Lucius Titius homicidium fecerit, sed generaliter, quis id fecerit: alterum enim magis suggerentis, quam requirentis [esse] videtur (Ulp.).

Словник

---

1. **quaero, quaesivi, quaesitum, ěre** — запитувати; **an** — чи, хіба, невже; **ratum habere** — ратифікувати (від *reor, ratus sum, reri*); **debeo, ui, itum, ere** — бути зобов'язаним, тут: впливати; **conventio, onis, f** — угода.
3. **permutatio, onis, f** — обмін, міна; **discerno, crevi, cretum, ěre** — розрізняти.
6. **incertus, a, um** — невизначений, невідомий.
7. **Diogenes, is, m** — Діоген; **lucerna, ae, f** — свічка; **accendo, cendi, censum, ěre** — запалювати; **inquit** — сказав (від *inquam (defect)*); **quaero** — я шукаю (від *inquirō, sivi, situm, ěre*); **tenebrae, arum, f, pl** — темрява, сутинки, морок.
8. **quaestionem habere** — вести допит, робити розслідування; **specialiter** — особливо, зокрема; **homicidium, ii, n** — убивство; **generaliter** — узагалі; **alterum** — інакше; **suggestentis ... requirentis** — *gen. characteristicus* (предметом характеристики, до якого належать ці слова, є пропущене слово «слідство» чи «слідчий»); **requiro, quisivi, quisitum, ěre** — шукати, відшукувати, з'ясовувати; **suggero, gessi, gestum, ěre** — наносити, споруджувати, вселяти, тут: нав'язувати.

DE VERBIS LEGATORUM

Per vindicationem his verbis legamus: *do, lego, capto, sumto, sibi habeto.*

Per damnationem — his verbis: *heres meus damnas esto dare, dato, facito, heredem meum dare iubeo.*

Sinendi modo — ita: *heres meus damnas esto sinēre lucium titium sumēre illam rem sibi que habere.*

Per praeceptionem — sic: *Lucius titius illam rem praecipito.*
(Paul.)

legatum, i n — легат, заповідальна відмова;

lego, avi, atum, are — тут: відмовляти за заповітом (мається на увазі легат);

per vindicationem — за допомогою витребування (віндикації);

per damnationem — за допомогою накладення зобов'язання;

sinendi modo — за допомогою дозволу;

per praeceptionem — через прецепцію;

damnas (архаїчна форма дієприкметника **damnatus, a, um**) — приречений, зобов'язаний.

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Neratius Priscus Lucius

Нерацій Пріск Луцій — впливовий державний діяч і талановитий юрист, який жив у другій половині I ст. н. е. У 87 р. обіймав посаду префекта державної казни (*praefectus aerarii Saturni*), у 97 р. був намісником у Паннонії. Нерацій був радником Траяна (який нібито бажав зробити його своїм наступником) і Адріана. Разом з Цельсом — сином очолював школу прокуліанців. Твори Нерація: *Responsa, Regūlae, Membranae* (Пергаменти), *Epistūlae, De nuptiis* (Про шлюби), *Ex Plautio*.

IUS ROMANUM

Adversarius — супротивник, противна сторона в правовій справі.

Advocatus (синонім — *causidicus*) (покликаний, запрошений) процесуальний помічник сторони, який підтримував її своїм особистим інтересом і юридичними порадами.

Appellatio — апеляція, оскарження судового рішення.

Decretum — рішення стосовно судових справ.

Definitio — визначення, роз'яснення юридичних понять.

Institutio — інституція, коротке елементарне керівництво.

Iurisprudentia — правознавство.

Mandatum — інструкція чиновникам щодо адміністративних і судових питань.

ARS

Арка Септімія Севера була поставлена на Римському форумі з нагоди десятилітньої річниці царювання Септімія Севера й в ознаменування його перемог у 203 р.

§ 69. ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ МЕТИ З UT I NE FINALE

Підрядні речення мети поєднуються з головним сполучниками *ut* — щоб, для того, щоб, *ne* — щоб не, *ut non* — що не, щоб не. Ці сполучники в цьому разі називаються *ut finale* та *ne finale* (від *finis* — мета).

У підрядних реченнях мети вживається кон'юнктив відповідно до правила *consecutio tempōrum*: після головних часів — *praesens coniunctivi*, після історичних — *imperfectum coniunctivi*. Інші часи в підрядних мети не вживаються, наприклад:

Edīmus, ut vivamus, non vivīmus, ut edamus. — Ми їмо для того, щоб жити, а не живемо для того, щоб їсти.

Misīmus, ut nuntium apportares. — Ми послали, щоб ти приніс звістку.

§ 70. ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ПРИЧИНИ

Підрядні речення причини приєднуються до головного різними сполучниками *cum causale* (*causa* — причина), *quod*, *quia*, *quoniam*. Перекладаються усі вони однаково: оскільки; тому що; внаслідок того, що.

У підрядних реченнях з *cum causale* присудок вживається в кон'юнктиві, час якого відповідає правилу *consecutio tempōrum*, наприклад:

Locatio et conductio non verbis, sed consensu contrahitur, cum naturalis iuris sit. — Договір найму, оскільки він належить до галузі природного права, укладається за допомогою угоди, а не за допомогою слів (стипуляції).

Сполучники *quod*, *quia*, *quoniam* вживаються з індикативом (якщо в реченні не виражається чиясь суб'єктивна думка), наприклад:

Credo, quia absurdum est. — Вірю, тому що це безглуздо.

§ 71. ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ НАСЛІДКУ

Підрядні речення наслідку приєднуються до головного за допомогою сполучника *ut* (що, так що) чи *ut non* (що не, так що не)

consecutivum (наслідкове від дієслова *consequor, consecutus sum, consequi, ĕre* — впливати).

У підрядних наслідку присудок завжди вживається в кон'юнктиві, а вживання часів відповідає правилу *consecutio tempōrum*, наприклад:

Nulla gens est quae non ita pacata sit, ut victoria nostra imperioque laetetur. — Немає такого народу, який не примирився б настільки, аби радіти нашій перемозі і нашому пануванню.

§ 72. ПІДРЯДНІ ДОПУСТОВІ РЕЧЕННЯ

Підрядні допустові поєднуються з головним реченням сполучниками *ut, cum (concessivum, тобто допустові), quātquam, quātvis, etsi, etiāmsi, tametsi, licet*, кожний з яких можна перекласти, як: хоча (і); нехай (і); хай; незважаючи на те, що; навіть якщо тощо. Присудок у допустовому реченні може вживатися як в індикативі, так і в кон'юнктиві.

Сполучники *cum* або *ut* завжди вимагають кон'юнктива, часи якого відповідають правилу *consecutio tempōrum*. Сполучник *quātvis* теж уживається з кон'юнктивом. Сполучник *quātquam* — з індикативом. Сполучники *etsi, etiāmsi, tametsi, licet* вживаються як з кон'юнктивом, так і з індикативом. При реальній умові, про яку йдеться у підрядному реченні, присудок вживається у *indicativus*, наприклад:

Qui ea mente alienum quid contrectavit, ut lucrifacĕrit, tametsi mutato consilio id domīno postea reddīdit, fur est. — Хто викрав щонебудь чуже з метою збагачення, є злодієм, хоча б він, змінивши рішення, і повернув пізніше це хазяїну.

За умови можливого характеру присудок вживається в умовному способі, наприклад:

Pati quis iniuriam etiāmsi non sentiat, potest, facĕre autem nemo potest. — Хтось може бути ображеним, хоча б він цього і не усвідомлював, але образити не усвідомлюючи, не може ніхто.

§ 73. ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ОБСТАВИНИ ЧАСУ

Такі речення приєднуються різними сполучниками *cum temporale* (часовим) — коли. Сполучники *postquam* — після того як, *ubi* — коли, *ut primum* — як тільки, *dum, donec* — поки, *antequam, priusquam* — раніше ніж і ін. З цими сполучниками завжди вживається *indicativus*.

Підрядні обставини часу, коли йдеться про події минулого, можуть вводитися сполучником *cum historicum* (історичне). З цим сполучником вживається *coniunctivus*, час присудка підпорядковується правилу *consecutio temporum*, наприклад:

Q. Fabius Labeo, cum ad locum venisset, cum Nolanis et Neapolitanis separatim locutus est. — Квінт Фабій Лабеон, після того як прибув на місце, поговорив, зокрема, і з мешканцями Ноли і Неаполя.

§ 74. ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ УМОВИ

Вирізняють три типи (*casus*) умовних речень:

- **casus realis** (реальний тип);
- **casus potentialis** (можливий тип);
- **casus irrealis** (нереальний, нездійснений тип).

Підрядні речення умови приєднуються до головного сполучниками *si* — якщо, якби, *nisi* — якщо не.

Casus realis

Підрядне речення вказує на неминучу умову внаслідок об'єктивних причин. Дієслово вживається в дійсному способі. Сполучник *si* перекладається як якщо.

Si sententiae prudentium dissentiunt, iudīci licet (quam libet) sententiam sequi. — Якщо судження юристів розходяться, судді дозволяється приймати рішення на власний розсуд.

Casus potentialis

Дії головного та підрядного речення є припущеннями. Присудки головного та підрядного речень мають форму кон'юнктива (*praesens* або *perfectum coniunctivi*).

Сполучники *si* і *nisi* перекладаються — якби, якби не.

Sim imprudens, si plus postēlem, quam a homīne secundum rerum naturam postulari potest. — Це було б нерозумно, якби я став жадати від людини більше, ніж можна за природою речей.

Casus irrealis

Умови, від яких залежить дія головного речення, є нездійсненими.

Сполучники *si* і *nisi* перекладаються як якби, якби не.

Якщо йдеться про теперішній час, то присудки головного і підрядного вживаються в *imperfectum coniunctivi*, коли ж говориться про минуле, обидва присудки вживаються в *plusquamperfectum coniunctivi*.

Nisi Alexander essem, Diogēnes esse vellem. — Якби я не був Александром, я хотів би бути Діогеном.

Перекладіть:

1. In rem actio compētit, ut res ipsa, de qua agitur, revocetur.
2. Inventa sunt specūla, ut homo ipse se novisset.
3. Hannibal venenum sumpsit, ne vivus in potestatem Romanorum veniret.
4. Cum vita sine amicis doloris plena sit, ratio monet amicos comparare.
5. Cum legēre non possis, quantum habueris, satis est habere, quantum legas.
6. Omne debītum demisi tibi, quoniam rogavisti me.
7. Aut do tibi, ut des, aut do, ut facias; aut facio, ut des, aut facio, ut facias (Paul.).
8. Si pecuniam do, ut rem accipiam, emptio — venditio est; si autem rem do, ut rem accipiam, permutatio est (Digesta).
9. Legibus servimus, ut libēri esse possīmus.
10. Littērae cum sint paucae, tamen innumerabilia verba efficiunt.
11. *Cum promisēris, fac!*
12. Quidam tabūlas testamenti ita delet, ut testamentum legi non possit.
13. Apud me, ut bonum iudicem, argumenta plus valent, quam testes.
14. Cum domi essem, littēras tuas gratas accepi.
15. Cum sis mortalis, quae sunt mortalia, cura (Ov.).
16. Non scribo tibi, cum aegrotus sim.
17. Cum ver advenit, multae aves in nostras regiones advolant.
18. Si causas mali enumerare velim, dies me deficiat (Cic.).
19. Si in ius vocat, ito (L. XII t.).
20. Si tacuisses, philoſophus mansisses.
21. *Si iudicas, cognosce!*

Словник

---

1. **actio, onis** *f* — позов; **compēto, ivi, itum, ěre** — вимагати; **ipse, ipsa, ipsum** — сам; **ago, egi, actum, agēre** — вести суперечку; **revoco, avi, atum, are** — повертати.
2. **invenio, veni, ventum, ire** — винаходити; **specūlum, i n** — дзеркало; **novo, avi, atum, are** — створювати, відновляти, тут: пізнавати.
3. **Hannibal, alis** *m* — Ганнібал, головнокомандуючий карфагенськими військами під час другої Пунічної війни; покінчив життя самогубством у 183 р. до н. е.; **venenum, i n** — отрута; **vivus, a, um** — живий; **potestas, atis** *f* — влада.
4. **moneo, ui, itum, ere** — переконувати, умовляти; **comparo, avi, atum, are** — здобувати, знаходити.
6. **debītum, i n** — борг; **demitto, misi, missum, ěre** — спускати, звільняти; **quoniam** — оскільки; **rogo, rogavi, rogatum, are** — просити.

10. **paucus, a, um** — малий, малочисленний; **innumerābilis, e** — незліченний; **efficio, feci, fectum, ěre** — робити, утворювати.
11. **promitto, misi, missum, ěre** — обіцяти; **fac** (*imperativus* від *facio, feci, factum, ěre* — робити).
12. **quidam** — хтось; **deleo, levi, letum, ere** — руйнувати, знищувати.
15. **curo, avi, atum, are** — піклуватися.
18. **velim** — *praes. con.* дієслова *volo*; **malum, i n** — зло, нещастя; **deficio, feci, fectum, ěre** — виявлятися недостатнім, не вистачати, бракувати.
19. **in ius** — до претора (на суд); **ito, -, -, are** — ходити.
20. **maneo, mansi, mansum, ere** — залишатися.
21. **iudico, avi, atum, are** — судити.

DE IURE CIVILI ET GENTIUM

Omnes popŭli, qui legĭbus et morĭbus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium nominum iure utuntur. Nam ius est, quod quisque popŭlus ipse sibi ius constituit, id ipsius civitatis proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium civitatis. Quod vero naturalis ratio inter omnes homĭnes constituit, id apud omnes popŭlos peraeque custodĭtur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur.

Popŭlus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium homĭnum iure utĭtur.

(*Gai.*)

partim — частково; перекласти в такому порядку: utuntur partim suo proprio [iure], partim communi iure omnium;

quod — тут: через те що, оскільки;

ipsius (тобто popŭli) — Gen. possessivus;

naturalis ratio — природна причина, природний розум, природний зміст, тобто порядок речей, установлений самою природою;

peraeque — зовсім однаково, рівною мірою;

quo = eo (див.: is, ea, id).

DE VITA ROMAE ANTIQUAE

PERSONALIA

Diocletianus, imperator Caesar Aurelius Valerius Augustus

Діоклетіан, Імператор Цезар Аврелій Август (близько 243–316 рр. н. е.),

Імператор (284–305 рр.), чудовий полководець і організатор, засновник римської абсолютної монархії (доміната). За допомо-

гою кращих юристів, він домагався стабільності права. Численні рескрипти, що належали їхньому перу, ні за своєю формою, ні за юридичними зразками не поступаються рескриптам класичних часів. Діоклетіан увів у східній частині імперії латинську мову як офіційну.

IUS ROMANUM

Candidatus (candīdus — білосніжний) — претендент на посаду магістрату; надягнувши білу тогу, оточений друзями і рабами, він ходив по місту перед виборами, домагаючись прихильності виборців.

Censores — ординарні, патриціанські і більш високі, але не постійні магістрати (magistratus), що із середини IV ст. до н. е. обиралися по два, як правило, кожні п'ять років на термін не більш ніж 18 місяців (потім їхні повноваження переходили до інших магістратів, головним чином до консулів).

ARS

Статуя магістрату, IV ст. н. е., Рим, палац Консерваторів.

ДОПОМІЖНІ ГРАМАТИЧНІ МАТЕРІАЛИ

I. ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ ЛАТИНСЬКИХ ВІДМІНКІВ

Відмінки можуть виражати різні змістові відтінки, що називаються функціями.

Nominativus duplex (подвійний називний) — вживається при сполученні називного відмінка підмета і називного відмінка іменної частини присудка при дієсловах:

● неперехідних зі значенням робитися, ставати, бувати (*fiŕi, esse*), здаватися (*videri*), лишатися (*manere*), народжуватися, умирати (*nasci, mori*), наприклад:

Servus manumissus fit libertinus. — Відпущений на волю раб стає вільновідпущеним;

● перехідних у пасивному стані (при активному стані вживається конструкція *Accusativus duplex*) зі значенням: називатися (*nominari, dici, vocari, appellari*), вважатися (*duci, haberi, putari, existimari*), признаватися, обиратися (*creari, designari, declarari, legi*), наприклад:

Julius Caesar et Publius Servilius consules creantur. — Юлій Цезар і Публій Сервілій обираються консулами.

Genetivus characteristĭcus (родовий, що характеризує) — означає особу, якій належить дія чи стан, виражений інфінітивом. Вживається у функції іменної частини присудка при дієслові *esse*. Перекладається за допомогою слів: *властиво* (кому?), *є борг*, *обов'язок, ознака* (кого?) тощо, приймає форму давального відмінка, наприклад:

Homĭnis est errare, nullius, nisi stulti, in errore perseverare. — Людині властиво помилятися, але нікому, крім дурня, не властива впертість у помилці.

Genetivus criminis (родовий звинувачення) — виражає правові поняття чи дії (обвинувачення, підозри чи виправдання у чому-небудь, покарання за що-небудь, закону про що-небудь). *Genetivus criminis* відповідає на питання: *у чому?, за що?, про що?* тощо, наприклад:

Lex Julia repetundarum. — Юлієв закон про хабарі.

Crimen falsi. — Звинувачення в неправді.

Genetivus genĕris (quantitatis) (родовий роду, виду) — вживається при словах, які позначають міру чи кількість, наприклад:

Quid commādi? — Яка користь?

Nihil novi. — Нічого *нового*.

Satis eloquentiae, sapientiae parum (Sall.) — *Красномовства* досить, *мудрості* мало.

Genetivus partitivus (родовий частковий) — позначає ціле, з якого виділяється частина. *Genetivus partitivus* уживається тільки в множині; українською мовою перекладається родовим відмінком із прийменником «з», наприклад:

Quis (nemo) nostrum. — Хто (ніхто) з нас.

Beneficentiam amicitiae quis hominum negare potest. — Хто з *людей* може заперечувати доброчинність дружби?

Genetivus possessivus (родовий присвійний) — означає особу або предмет, якій або якому що-небудь належить. *Genetivus possessivus* відповідає на питання: *чий?*, *чий?*, тощо, наприклад:

Omnis hominis studium libertatis proprium est. — *Кожній людині* властиве прагнення до волі.

Genetivus qualitatis (родовий якості) — служить для позначення властивості чи якості предмета або особи. В основному виражається сполученням іменника з прикметником — узгодженим означенням. Перекладається або родовим, або орудним відмінком, наприклад:

Vir exempli recti domi militiaeque. — Чоловік *бездоганної поведінки* вдома і на військовій службі.

Genetivus qualitatis може вказувати на походження, вік, кількість. Наприклад: *homo generis Graeci* — людина *грецького походження*; *puer quinque annorum* — хлопчик *п'яти років*.

Genetivus obiectivus (родовий об'єктний) — означає об'єкт дії або стану, вживається у випадку, коли йдеться про те, на що звернена дія чи почуття, наприклад:

Homo meminit tempus praeteritorum. — Людина пам'ятає *про колишні часи*.

Genetivus subiectivus (родовий суб'єктний чи підмета) — вживається тільки з іменником, що означає дію і вказує на суб'єкт цієї дії, наприклад:

motus terrae — рух *землі*; *res gestae divi Augusti* — діяння *божественного Августа*.

Dativus auctoris (давальний діючої особи) — вживається для позначення особи, яка виконує дію:

● з герундивом:

Caesari haec uno tempore agenda sunt. — *Цезарю* це треба було зробити одночасно.

- у пасивній конструкції:

Hic ego barbarus sum, quia non intelligor ulli (Ov.). — Тут я варвар, тому що ніхто *мене* не розуміє.

Is mihi emptus esto. — Нехай він буде придбаний *мною*.

Dativus commōdi (incommōdi) (давальний вигоди і невигоди) — означає особу, на користь чи на шкоду якій відбувається дія; він відповідає на питання: *для (заряди) кого, чого?, у чийх интересах?, кому, чому на користь (на шкоду)?*, наприклад:

Quidquid discis, tibi discis. — Чому б ти не вчився, для *себе* вчишся.

Dativus duplex (подвійний давальний). Сполучення двох слів, що мають форму давального відмінка, об'єднаних в одну конструкцію для позначення особи, в інтересах якої відбувається дія, і мета цієї дії називається *dativus duplex*. Два слова відповідають на питання: *кому? (dativus commōdi), для чого?, чим? (dativus finalis)?*, наприклад:

Saepe femīnae ipsa imbecillitas praesidio est. — Часто сама слабкість служить *жінці захистом*.

Dativus finalis (давальний мети) — вживається для вираження мети і відповідає на питання *для чого?, з якою метою?*, наприклад:

praesidio venire — приходити *для захисту*;

dies crastinus consilio dicitur — *для наради* призначається застрашний день.

Dativus possessivus (давальний присвійний) — означає особу (предмет), якій щось належить, наприклад:

Mihi tecum est actio. — *У мене* із тобою позов;

salus populi — благо народу;

ius gentium — право народів (міжнародне право).

Accusativus duplex (подвійний знахідний). Сполучення двох знахідних відмінків, один із яких є відмінком прямого об'єкта (додаток), а інший — узгодженим з ним знахідним відмінком предиката (іменника, прикметника), наприклад:

Romani Ciceronem consulem creant. — Римляни обирають *Цицерона консулом*.

Oculos vulgo speculum animi vocant. — *Очі* звичайно називають *дзеркалом душі*.

Accusativus exclamationis (знахідний вигуку) — вживається для вираження емоцій. Українською мовою перекладається називним відмінком, наприклад:

O beatissimum te omnium hominum. — *О, я найщасливіший* з усіх людей!

O me miserum. — *О, я нещасний!*

Ablativus auctoris (аблатив діючої особи) — вживається з дієсловами в пасивному стані і означає особу, яка діє. *Ablativus auctoris* завжди супроводжується прийменником *a (ab)* лише для назв істот, що на українську мову не перекладається. Наприклад:

Venatio aut aucupium in alieno fundo potest a domino iure prohiberi. — Полювання або лови птахів на чужій ділянці можуть бути по праву заборонені *хазяїном*.

Ablativus causae (аблатив причини) — означає причину, підставу якої-небудь дії; відповідає на питання *з якої причини?*, наприклад:

Concordia parvae res crescunt. — У *згоді* малі справи зростають.

Ablativus comparationis (аблатив порівняння) — вживається для позначення об'єкта порівняння при прикметниках або прислівниках у вищому ступені. Українською мовою перекладається знахідним відмінком, наприклад:

Patria mihi vita mea est carior. — Вітчизна *мені* дорожча за *життя*.

Ablativus instrumenti (аблатив знаряддя) — означає предмет, що є знаряддям або засобом, за допомогою якого виконується дія, і відповідає на питання: *чим?, за допомогою чого?*. Відповідає українському орудному відмінку, наприклад:

Miles gladio vulneratus est. — Воїн був поранений *мечем*.

Ablativus limitationis (аблатив обмеження) — вживається з дієсловами або прикметниками для обмеження (уточнення) дії, стану чи ознаки, вираженої керуючим словом, яким може бути іменник, прикметник, дієслово; відповідає на питання: *щодо чого?*, наприклад:

Vir excellens scientia iuris civilis. — Людина, неперевершена в *знанні* цивільного права.

Ablativus loci (аблатив місця) — позначає місце дії і відповідає на питання *де?* Може вживатися з прийменниками або без них, наприклад:

terra marique — на суші і воді.

Ablativus modi (аблатив способу дії) — вживається для позначення способу здійснення дії, відповідає на питання: *як?, яким чином?*. Може вживатися з прийменником *cum*, коли при іменнику немає означення, наприклад:

Cum clamore in urbem eunt. — Вони з криком входять в місто.

Iure nominare — називати *по праву*.

Damnari potest, qui reum dolo non exhibet. — Може бути за-суджений той, хто з *наміром* не пред'являє суду підсудного.

Ablativus qualitatis (аблатив якості) — вживається в поєднанні з означенням і служить для позначення якості особи або предмета. Українською мовою перекладається родовим відмінком без прийменника або прийменниковою конструкцією, наприклад:

Caesar *excelsa statura* fuit. — Цезар був *високий* на зріст.

Ablativus separationis (аблатив віддалення) — означає особу або предмет, від якого що-небудь віддаляється або відокремлюється. Відповідає на запитання: *звідки?*, *від чого?*. Вживається з дієсловами зі значенням віддалення або звільнення, наприклад:

servitute liberare — звільняти *від рабства*;

domo exire — виходити з будинку;

Non semper vacare *ira* aut *miseriordia* iudex potest. — Не завжди суддя може бути вільним *від гніву* чи *снівчуття*.

Ablativus temporis (аблатив часу) — служить для позначення часу, протягом якого відбувається дія, відповідає на питання: *коли?* Може вживатися з прийменником і без прийменника, наприклад:

prima luce — на світанку;

anno extremo — наприкінці року;

in bello — під час війни.

II. ЗВЕДЕНІ МОРФОЛОГІЧНІ ТАБЛИЦІ

1. ВІДМІНКОВІ ЗАКІНЧЕННЯ П'ЯТИ ВІДМІН

Causus	I відміна		II відміна			III відміна			IV відміна			V відміна
	<i>f</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>f</i>	
S i n g u l a r i s												
Nom.	-a	-us, -er	-um		p i z n i			-us	-u		-es	
Gen.	-ae	-i	-is	-is	-is		-us	-us		-ei		
Dat.	-ae	-o	-i	-i	-i		-ui	-u		-ei		
Acc.	-am	-um	-em		як в		-um	-u		-em		
Abl.	-a	-o	-e (-i)	-e (-i)		Nom.		-u		-e		
P l u r a l i s												
Nom.	-ae	-i	-a	-es	-es	-a (-ia)	-us	-ua		-es		
Gen.	-arum	-orum	-orum	-um	-um	(-ium)	-um	-uum		-erum		
Dat.	-is	-is	-is	-ibus	-ibus	(-ium)	-ibus	-ibus		-ebus		
Acc.	-as	-os	-a	-es	-es	-a (-ia)	-us	-ua		-es		
Abl.	-is	-is	-is	-ibus	-ibus	-ibus	-ibus	-ibus		-ebus		

2. ОСНОВНІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Дієвідміна	Словникова форма	<i>praesens indicativi activi persona prima singularis</i>	<i>perfectum indicativi activi persona prima singularis</i>	<i>supinum</i>	<i>infinitivus praesentis activi</i>
		що я роблю? condemno я засуджую	що я зробив? condemnavi я засудив	щоб що зробити? condemnatum щоб засудити	що робити? condemnare засуджувати
I	condemno, avi, atum, are засуджувати	doceo я навчаю	docui я навчив	doctum щоб навчити	docere навчати
II	doceo, cui, ctum, ere навчати	defendo, fendi, fensum, ere захистити	defendi я захистив	defensum щоб захистити	defendere захистити
III	defendo, fendi, fensum, ere захистити	punio, ivi, itum, ire карати	punivi я покарав	punitum щоб покарати	punire карати
IV	punio, ivi, itum, ire карати				

3. УТВОРЕННЯ ЧАСІВ INDICATIVUS

ACTIVUM		PASSIVUM			
PRÆSENS	PERFECTUM	PRÆSENS		PERFECTUM	
<i>Singularis</i>					
Особа	I-IV	I-II	III-IV	I-II	III
1 я	-o	-i	-or	-o-r	-or
2 му	-s	-isti	-ris	-e-ris	-ris
3 він	-t	-it	-tur	-i-tur	-tur
<i>Pluralis</i>					
1 ми	-imus	-imus	-mur	-i-mur	-mur
2 ви	-itis	-itis	-mini	-i-mini	-mini
3 вони	-unt	-erunt, -ere	-ntur	-u-ntur	-u-ntur
IMPERFECTUM		PLUSQUAMPERFECTUM			
IMPERFECTUM		IMPERFECTUM			
<i>Singularis</i>					
1 я	-bā-m	-eram	-ba-r	-eba-r	-eram
2 му	-ba-s	-eras	-ba-ris	-eba-ris	-eras
3 він	-bā-t	-erat	-ba-tur	-eba-tur	-erat
<i>Pluralis</i>					
1 ми	-ba-mus	-eramus	-ba-mur	-eba-mur	-eramus
2 ви	-ba-tis	-eratis	-ba-mini	-eba-mini	-eratis
3 вони	-ba-nt	-erant	-ba-ntur	-eba-ntur	-erant
FUTURUM I		FUTURUM II			
FUTURUM I		FUTURUM I			
<i>Singularis</i>					
1 я	-b-o	-ero	-b-or	-a-r	-ero
2 му	-b-is	-eris	-b-eris	-e-ris	-eris
3 він	-b-it	-erit	-b-itur	-e-tur	-erit
<i>Pluralis</i>					
1 ми	-b-imus	-erimus	-b-i-mur	-e-mur	-erimus
2 ви	-b-itis	-eritis	-b-i-mini	-e-mini	-eritis
3 вони	-b-unt	-erint	-b-u-ntur	-e-ntur	-erunt
		participium			
		+ participii passivi			
		sum			
		es			
		est			
		participium			
		+ participii passivi			
		sumus			
		estis			
		sunt			
		PLUSQUAMPERFECTUM			

4. УТВОРЕННЯ ЧАСІВ CONIUNCTIVUS

ACTIVUM			PASSIVUM		
PRÆSENS	PERFECTUM		PRÆSENS	PERFECTUM	
<i>Singularis</i>					
Особа					
I я	I-IV	I	II, III-IV	I	I-IV
2 mu	-am	-erim	-ar	-er	+ sim
3 6in	-as	-eris	-aris	-eris	sis
	-at	-erit	-atur	-etur	sit
<i>Pluralis</i>					
I mu	-amus	-erimus	-amur	-emur	simus
2 6u	-atis	-eritis	-amini	-emini	sitis
3 6onni	-ant	-erint	-antur	-entur	sint
	IMPERFECTUM	PLUSQUAMPERFECTUM	IMPERFECTUM		PLUSQUAMPERFECTUM
<i>Singularis</i>					
Особа					
I я	I-IV	I, II, IV	III	I, II, IV	I-IV
2 mu	-rem	-erem	-erem	-erem	+ essem
3 6in	-res	-eris	-eris	-eris	esses
	-ret	-eret	-eretur	-eretur	esset
<i>Pluralis</i>					
I mu	-remus	-eremus	-eremur	-eremur	essemus
2 6u	-retis	-eretis	-eremini	-eremini	essetis
3 6onni	-rent	-erent	-erentur	-erentur	essent

5. ВІДМІНЮВАННЯ ПРАВИЛЬНИХ ДІЄСЛІВ
INDICATIVUS
ACTIVUM

Infinitivus	Praesens	Imperfectum	Futurum I	Perfectum	Plusquam- perfectum	Futurum II
Condemnare	condemno	condemnabam	condemnabo	condemnavi	condemnaveram	condemnavĕro
	condemnas	condemnabas	condemnabis	condemnavisti	condemnavĕras	condemnavĕris
	condemnat	condemnabat	condemnabit	condemnavit	condemnavĕrat	condemnavĕrit
	condemnamus	condemnabamus	condemnabimus	condemnavimus	condemnavĕramus	condemnavĕrimus
	condemnatis	condemnabatis	condemnabitis	condemnavistis	condemnavĕratis	condemnavĕritis
	condemnant	condemnabant	condemnabunt	condemnaverunt	condemnavĕrant	condemnavĕrint
Docere	doceo	docebam	docebo	docui	docueram	docuĕro
	doces	docebas	docebis	docuisti	docuĕras	docuĕris
	docet	docebat	docebit	docuit	docuĕrat	docuĕrit
	docemus	docebamus	docebimus	docuimus	docueramus	docuĕrimus
	docetis	docebatis	docebitis	docuistis	docueratis	docuĕritis
	docent	docebant	docebunt	docuerunt	docuĕrant	docuĕrint

	Praesens	Imperfectum	Futurum I	Perfectum	Plusquam-perfectum	Futurum II
Infinitivus	defendo	defendebam	defendam	defendi	defendēram	defendēro
Defendere	defendis	defendebas	defendes	defendisti	defendēras	defendēris
	defendit	defendebat	defendet	defendit	defendērat	defendērit
	defendimus	defendebamus	defendemus	defendimus	defenderamus	defenderimus
	defenditis	defendebatis	defendetis	defendistis	defenderatis	defenderitis
	defendunt	defendebant	defendent	defenderunt	defendērant	defendērint
Punire	punio	puniebam	puniam	punivi	puniveram	punivēro
	punis	puniebas	punies	punivisti	puniveras	punivēris
	punit	puniebat	puniet	punit	puniverat	punivērit
	punimus	puniebamus	puniemus	punivimus	puniveramus	punivērimus
	punitis	puniebatis	punietis	punivistis	puniveratis	punivēritis
	puniunt	puniebant	punient	puniverunt	puniverant	punivērint

INDICATIVUS
PASSIVUM

Infinitivus	Praesens	Imperfectum	Futurum I	Perfectum	Plusquamperfectum	Futurum II
Condemnare	condemnor	condemnabar	condemnabor	condemnatus, a, um sum	condemnatus, a, um eram	condemnatus, a, um ero
	condemnaris	condemnabaris	condemnaberis	condemnatus, a, um es	condemnatus, a, um eras	condemnatu s, a, um eris
	condemnatur	condemnabatur	condemnabitur	condemnatus, a, um est	condemnatu s, a, um erat	condemnatu s, a, um erit
	condemnamur	condemnabamur	condemnabimur	condemnati, ae, a sumus	condemnati, ae, a eramus	condemnati, ae, a erimus
	condemnamini	condemnabamini	condemnabimini	condemnati, ae, a estis	condemnati, ae, a eratis	condemnati, ae, a eritis
	condemnantur	condemnabantur	condemnabuntur	condemnati, ae, a sunt	condemnati, ae, a erant	condemnati, ae, a erunt
Docere	doceor	docebar	docebor	doctus, a, um sum	doctus, a, um eram	doctus, a, um ero
	docearis	docebaris	doceberis	doctus, a, um es	doctus, a, um eras	doctus, a, um eris
	doceatur	docebatur	docebitur	doctus, a, um est	doctus, a, um erat	doctus, a, um erit
	doceamur	docebamur	docebimur	docti,ae,a sumus	docti, ae, a eramus	docti, ae, a erimus
	doceamini	docebamini	docebimini	docti, ae, a estis	docti, ae, a eratis	docti, ae, a eritis
	doceantur	docebantur	docebuntur	docti, ae, a sunt	docti, ae, a erant	docti, ae, a erunt

Infinitivus	Praesens	Imperfectum	Futurum I	Perfectum	Plusquamperfectum	Futurum II
Defendēre	defendor defendēris defenditur defendimur defendimini defendunt	defendebar defendebaris defendebatur defendebamur defendebamini defendebantur	defendar defenderis defendetur defendemur defendimini defendentur	defensus, a, um sum defensus, a, um es defensus, a, um est defensi, ae, a sumus defensi, ae, a estis defensi, ae, a sunt	defensus, a, um eram defensus, a, um eras defensus, a, um erat defensi, ae, a eramus defensi, ae, a eratis defensi, ae, a erant	defensus, a, um ero defensus, a, um eris defensus, a, um erit defensi, ae, a erimus defensi, ae, a eritis defensi, ae, a erunt
Punire	punior puniris punitur punimur punimini puniantur	puniebar puniebaris puniebatur puniebamur puniebamini puniebantur	puniar punieris punietur puniemur puniemini punientur	punitus, a, um sum punitus, a, um es punitus, a, um est puniti, ae, a sumus puniti, ae, a estis puniti, ae, a sunt	punitus, a, um eram punitus, a, um eras punitus, a, um erat puniti, ae, a eramus puniti, ae, a eratis puniti, ae, a erant	punitus, a, um ero punitus, a, um eris punitus, a, um erit puniti, ae, a erimus puniti, ae, a eritis puniti, ae, a erunt

CONIUNCTIVUS
ACTIVUM

Час	I дієвідміна	II дієвідміна	III дієвідміна	IV дієвідміна
Praesens	condemnem	doceam	defendam	puniam
	condemnes	doceas	defendas	punias
	condemnet	doceat	defendat	puniat
	condemnemus	doceamus	defendamus	puniamus
	condemnetis	doceatis	defendatis	puniatis
	condemnent	doceant	defendant	puniant
Imperfectum	condemnarem	docerem	defendērem	punirem
	condemnares	doceres	defendēres	punires
	condemnaret	doceret	defendēret	puniret
	condemnaremus	doceremus	defenderemus	puniremus
	condemnaretis	doceretis	defenderetis	puniretis
	condemnarent	docerent	defendērent	punirent
Perfectum	condemnavērim	docuērim	defendērim	punivērim
	condemnavēris	docuēris	defendēris	punivēris
	condemnavērit	docuērit	defendērit	punivērit
	condemnavērimus	docuērimus	defenderimus	puniverimus
	condemnavēritis	docueritis	defenderitis	puniveritis
	condemnavērint	docuērint	defendērint	punivērint
Plusquamperfectum	condemnavissem	docuissem	defendissem	punivissem
	condemnavisses	docuisses	defendissem	punivisses
	condemnavisset	docuisset	defendissem	punivisset
	condemnavissemus	docuissemus	defendissemus	punivissemus
	condemnavissetis	docuissetis	defendissemus	punivissetis
	condemnavissent	docuissent	defendissemus	punivissent

CONIUNCTIVUS
PASSIVUM

Час	I дієвідміна	II дієвідміна	III дієвідміна	IV дієвідміна
Praesens	condemner	docear	defendar	puniar
	condemneris	docearis	defendaris	puniaris
	condemnetur	doceatur	defendatur	puniatur
	condemnemur	doceamur	defendamur	puniamur
	condemnemini	doceamini	defendamini	puniamini
Imperfectum	condemnentur	doceantur	defendantur	puniantur
	condemnarer	docerer	defenderer	punirer
	condemnareris	docereris	defendereris	punireris
	condemnaretur	doceretur	defenderetur	puniretur
	condemnaremur	doceremur	defenderemur	puniremur
	condemnaremīni	doceremīni	defenderemīni	puniremīni
	condemnarentur	docerentur	defenderentur	punirentur
Perfectum	condemnatus a, um sim	doctus a, um sim	defensus a, um sim	punitus a, um sim
	condemnatus a, um sis	doctus a, um sis	defensus a, um sis	punitus a, um sis
	condemnatus a, um sit	doctus a, um sit	defensus a, um sit	punitus a, um sit
	condemnati ae, a simus	docti ae, a simus	defensi ae, a simus	puniti ae, a simus
	condemnati ae, a sitis	docti ae, a sitis	defensi ae, a sitis	puniti ae, a sitis
	condemnati ae, a sint	docti ae, a sint	defensi ae, a sint	puniti ae, a sint
Plusquamperfectum	condemnatus a, um essem	doctus a, um essem	defensus a, um essem	punitus a, um essem
	condemnatus a, um esses	doctus a, um esses	defensus a, um esses	punitus a, um esses
	condemnatus a, um esset	doctus a, um esset	defensus a, um esset	punitus a, um esset
	condemnati ae, a essemus	docti ae, a essemus	defensi ae, a essemus	puniti ae, a essemus
	condemnati ae, a essetis	docti ae, a essetis	defensi ae, a essetis	puniti ae, a essetis
	condemnati ae, a essent	docti ae, a essent	defensi ae, a essent	puniti ae, a essent

6. ВІДМІНЮВАННЯ ДІСЛОВА SUM, FUI, ESSE — БУТИ

INDICATIVUS

Число	Особа	Praesens	Imperfectum	Futurum I
Singularis	1	sum	eram	ero
	2	es	eras	eris
	3	est	erat	erit
Pluralis	1	sumus	eramus	erimus
	2	estis	eratis	eritis
	3	sunt	erant	erunt

Число	Особа	Perfectum	Plusquamperfectum	Futurum II
Singularis	1	fui	fuëram	fuëro
	2	fuisti	fuëras	fuëris
	3	fuit	fuërat	fuërit
Pluralis	1	fuimus	fuëramus	fuërimus
	2	fuistis	fuërat	fuëritis
	3	fuerunt	fuërant	fuërint

CONIUNCTIVUS

Число	Особа	Praesens	Imperfectum	Perfectum	Plusquamperfectum
Singularis	1	sim	essem	fuërim	fuissem
	2	sis	esses	fuëris	fuissets
	3	sit	esset	fuerit	fuisset
Pluralis	1	simus	essemus	fuerimus	fuissemus
	2	sitis	essetis	fueritis	fuissetis
	3	sint	essent	fuërint	fuisissent

IMPERATIVUS

Praesens	Futurum
sing. 2 особа es — будь plur. 2 особа este — будьте	sing. 2 і 3 особа esto — будь; нехай він буде plur. 2 особа estote — будьте 3 особа sunto — нехай вони будуть

INFINITIVUS

Praesens	Perfectum	Futurum
esse — бути	fuisse — що ... був	futurus, a, um esse — (fore) що ... буде

7. VERBA INFINITA
НЕОСОБОВІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Infinitivus passivi	Participium perfecti passivi	Gerundivum
<u>praesentis</u> condemnari <u>perfecti</u> condemnatus, a, um esse <u>futuri</u> condemnatum iri	condemnatus, a, um	condemnandus, a, um
<u>praesentis</u> doceri <u>perfectum</u> doctus, a, um esse <u>futuri</u> doctum iri	doctus, a, um	docendus, a, um
<u>praesentis</u> defendi <u>perfecti</u> defensus, a, um esse <u>futuri</u> defensum iri	defensus, a, um	defendendus, a, um
<u>praesentis</u> puniri <u>perfecti</u> punitus, a, um esse <u>futuri</u> punitum iri	punitus, a, um	puniendus, a, um

Participium	Gerundium	Supinum
<u>praesentis activi</u> condemnans, condemnantis <u>futuri activi</u> condemnaturus, a, u m	Gen. condemnandi Dat. condemnando Acc. ad condemnandum Abl. condemnando	condemnatum
<u>praesentis activi</u> docens, docentis <u>futuri activi</u> docturus, a, um	Gen. docendi Dat. docendo Acc. ad docendum Abl. docendo	doctum
<u>praesentis activi</u> defendens, defendentis <u>futuri activi</u> defensurus, a, um	Gen. defendendi Dat. defendendo Acc. ad defendendum Abl. defendendo	defensum
<u>praesentis activi</u> puniens, punientis <u>futuri activi</u> puniturus, a, um	Gen. puniendi Dat. puniendo Acc. ad puniendum Abl. puniendo	punitum

DE IUSTITIA ET IURE

Iuri opĕram daturum prius esse oportet, unde nomen iuris descendat. Est autem a iustitia appellatum: nam, ut eleganter Celsus definit, ius est ars boni et aequi. Cuius merĭto quis nos sacerdotes appellet: iustitiam namque colĭmus et boni et aequi notitiam profitemur, aequum ab iniquo separantes, licĭtum ab illicĭto discernentes, bonos non solum metu poenarum, verum etiam praemiorum quoque exhortatione efficĕre cupientes, veram, nisi fallor, philisophiam, non simulatam affectantes.

Huius studii duae sunt positiones, publĭcum et privatum. Publĭcum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum — quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publĭce utilia, quaedam privatim. Publĭcum ius in sacris, in sacerdotĭbus, in magistratĭbus consistit. Privatum ius tripartitum est: selectum etĕnim est ex naturalĭbus praeceptis aut [praeceptis] gentium aut civilĭbus.

Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani genĕris proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est. Hinc descendit maris atque femĭnae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc — liberorum procreatio, hinc — educatio: videmus etenim cetĕra quoque animalia, feras etiam istius iuris peritia censiri.

Ius gentium est, quo gentes humanae utuntur. Quod a naturali recedĕre facĭle intellegĕre licet, quia illud omnĭbus animalĭbus, hoc solis hominĭbus inter se commune sit.

Ius civile est, quod neque in totum a naturali vel gentium [iure] recedit nec per omnia ei servit: itaque, cum alĭquid addĭmus vel detrahĭmus iuri communi, ius proprium, id est civile efficĭmus.

(Ulp.)

Ius autem civile est, quod ex legĭbus, plebis citis, senatus consultis, decretis principum, auctoritate prudentium venit.

Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem praetorum sic nominatum.

(Papinianus)

Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi. Iuris praecepta sunt haec: honeste vivĕre, alterum non

laedēre, suum cuique tribuēre. Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.

(Ulp.)

DE FONTIBUS IURIS ROMANI

Ius popūli Romani constat ex legībus, plebiscitis, senatus consultis, constitutionībus princīpum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium.

Lex est, quod populus iubet atque constituit. Plebiscitum est, quod plebs iubet atque constituit. Plebs autem a popūlo eo distat, quod popūli appellatione universi cives significantur; plebis autem appellatione sine patriciis cetēri cives significantur. Unde olim patricii dicebant plebiscitis se non teneri, quae sine auctoritate eorum facta essent. Sed postea lex Hortensia lata est, qua plebiscita universum popūlum tenebant; itaque eo modo legībus exaequata sunt.

Senatusconsultum est, quod senatus iubet atque constituit: idque legis vicem obtinet, quamvis fuērit quaesitum.

Constitutio princīpis est, quod imperator decreto vel edicto vel epistūla constituit. Nec unquam dubitatum est, quin id legis vicem obtineat, cum ipse per legem imperium accipiat.

Ius autem edicendi habent magistratus popūli Romani. Sed amplissimum ius est in edictis duorum praetorum, urbani et peregrini, quorum iurisdictionem in provinciis praesides earum [provinciarum] habent; item in edicto aedilium curulium, quorum iurisdictionem in provinciis quaestores habent.

Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere. Quorum omnium si in unum sententiae concurrunt, id, quod ita sentiunt, legis vicem obtinet. Si vero dissentiant, iudici licet (quam libet) sententiam sequi; idque rescripto divi Hadriani significatur.

(Gai.)

IUS CIVILE ET IUS GENTIUM

Omnes popūli, qui legībus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur.

Nam ius, quod quisque populus ipse sibi constituit, id ipsius civitatis proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium civitatis.

Quod autem naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos custoditur vocaturque ius gentium, quasi eo iure omnes gentes utuntur.

Popūlus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium homīnum iure utitur.

(Gai.)

DE IURE ET LEGE

Lex est commune praeceptum, virorum prudentium consultum, delictorum, quae sponte vel ignorantia contrahuntur, coërcitio, communis rei publicae sponsio.

(Papinianus)

Legis virtus haec est: imperare, vetare, permittēre, punire.

(Modestinus)

Iura non in singūlas personas, sed generaliter constituuntur.

(Ulp.)

Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem intellegere. Benignae leges interpretandae sunt, quo voluntas earum conservetur.

(Celsus)

Non omnium, quae a maioribus constituta sunt, ratio reddi potest.

(Iulianus)

Et ideo rationes eorum, quae constituuntur, inquire non oportet: alioquin multa ex his, quae certa sunt, subvertuntur.

(Neratius)

Cum lex in praeteritum quid indulget, in futurum vetat.

Diuturna consuetudo pro iure et lege in his, quae non ex scripto descendunt, observari solet.

(Ulp.)

Ergo omne ius aut consensus fecit aut necessitas constituit aut firmavit consuetudo.

(Modestinus)

DE STATU HOMINEM

Summa itaque de iure personarum divisio haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi.

(Gai.)

Libertas est naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure prohibetur. Servitus est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subicitur. Servi ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere ac per hoc servare, nec occidere solent: mancipia vero dicta [etiam sunt], quod ab hostibus manu capiuntur.

(Florentinus)

Et servorum quidem una est condicio. Liberorum autem hominum quidam ingenui sunt, quidam libertini.

Servi autem in dominium nostrum rediguntur aut iure civili aut [iure] gentium: iure civili, si quis se maior viginti annis ad pretium participandam venire passus est; iure gentium servi nostri sunt, qui ab hostibus capiuntur aut qui ex ancillis nostris nascuntur.

Ingenui sunt, qui ex matre libera nati sunt: sufficit enim liberam fuisse eo tempore, quo nascitur, licet ancilla concepit. Et, e contrario, si libera conceperit, deinde ancilla pariat, placuit eum, qui nascitur, liberum nasci. Nec interest, iustis nuptiis concepit an volgo, quia non debet calamitas matris nocere ei, qui in ventre est.

(*Marcianus*)

DE SOCIETATE

1.

Societatem coire solemus aut totorum bonorum, aut unius alicuius negotiationis, veluti mancipiorum emendorum vendendorumque aut olei, vini, frumenti emendi vendendique.

Et quidem si nihil de partibus lucri et damni nominatim conveniret, aequales partes in lucro et damno spectantur. Quod si expressae fuerint partes, hae servari debent. Nec enim unquam dubium fuit, quin valeat conventio, si duo inter se pacti sunt, ut ad unum quidem duae partes damni et lucri pertineant, ad alium tertia.

De illa conventionem quaesitum est, si Titius et Seius inter se pacti sunt, ut ad Titium lucri duae partes pertineant, damni — tertia, ad Seium — duae partes damni, lucri — tertia, an rata debeat haberi conventio?

Quintus Mucius contra naturam societatis talem pactionem esse exestimavit et ob id non esse ratam habendam.

Servius Sulpicius, cuius sententia praevaluit, contra sentit, quia saepe quorundam ita pretiosa est opera in societate, ut eos iustum sit meliore condicione in societatem admitti. Nam et ita coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat et tamen lucrum inter eos commune sit, quia saepe opera alicuius pro pecunia valet.

(*Inst. Iust.*)

2.

Cum tres equos haberes et ego unum, ut accepto equo meo quadrigam venderes et ex pretio quartam mihi redderes. Si igitur ante venditionem equus meus mortuus sit, non putare se Celsus ait societatem manere nec ex pretio equorum tuorum partem deberi. Non enim habendae quadrigae, sed vendendae coitam societatem [esse].

Cet̄erum si id actum dicatur, ut quadriga fīeret eaque communi-
caretur tuque in ea tres partes haberes, ego quartam, non dubie adhuc
socii sumus.

(Ulp.)

3.

Socīetas solvitur ex personis, ex rebus, ex voluntate, ex actio-
ne. Ideoque sive homines sive res sive voluntas sive actio interīerit,
distrahi videtur socīetas.

Intereunt autem homines quidem max̄ima et media capitis
deminutione aut morte; res vero, cum aut nullae relinquuntur aut
conditionem mutaverint. Neque enim eius rei, quae iam nulla sit,
quisquam socius est neque eius, quae consecrata publicatae sit.

Voluntate distrahitur socīetas renuntiatione.

(Ulp.)

Actione distrahitur, cum aut stipulatione aut iudicio mutata sit
causa societatis.

(Paul.)

DE ACTIONIBUS

Nihil aliud est actio quam ius, quod sibi debetur, indicio perse-
quendi.

(Celsus)

Actionum genera sunt duo: in rem, quae dicitur vindicatio, et in
personam, quae condictio appellatur.

(Ulp.)

In personam actio est qua agimus cum aliquo, qui nobis vel ex
contractu vel ex delicto obligatus est, id est quotiens intendimus eum
dare, facere, praestare, oportere.

(Gai.)

In rem actio est, cum aut corporalem rem intendimus nostram esse
aut ius aliquod nobis competere, velut utendi fruendi, agendi, aquam
ducendi.

(Gai.)

In rem actio adversus eum est qui rem possidet. In personam actio
adversus eum locum habet qui obligatus est nobis.

(Ulp.)

DIVISIO HEREDITATIS

Tres fratres, Titius et Maevius et Seia, communem hereditatem
inter se diviserunt Instrumentis interpositis, quibus divisisse se

maternam hereditatem dixerunt nihilque sibi commune remansisse caverunt.

Sed postea duo de fratrībus, id est Maevius et Seia, qui absentes erant tempore mortis matris suae, cognoverunt pecuniam auream a fratre suo esse subtractam, cuius nulla mentio instrumento divisionis continebatur.

Quaero, an post pactum divisionis de subrepta pecunia fratrībus adversus fratrem compētī actio.

Modestinus respondit. Si agentībus ob portionem eius, quod subreptum a Titio dicitur, exceptio pacti conventi obiciatur, de dolo replicari posse, qui fraudem a Titio commissam ignorantes transegerunt.

(Modestinus)

DE MANDATIS

1.

Obligatio mandati consensu contrahentium consistit. Ideo per nuntium quoque vel per epistulam mandatum suscipi potest. Item sive «rogo», sive «volo», sive «mando», sive alio quocumque verbo scripsērit, mandati actio est.

Item mandatum et in diem differri et sub condicione contrāhi potest.

Mandatum, nisi gratuitum, nullum est: nam [mandatum] originem ex officio atque amicitia trahit, contrarium ergo est officio merces: interveniente enim pecunia res ad locationem et conductionem potius respicit.

(Paul.)

2.

Cum controversia esset de hereditate defunctae inter scriptum heredem et patruum Maevium et amitas, Maevius litteris, ad sorores suas factis, declaravit commune futurum, quidquid ad eum ex eventu litis hereditariae pervenisset, neque stipulatio litteras secuta est.

Quaesitum est, cum transegerit idem Maevius cum scripto herede ita, ut praedia et aliae quaedam res ex ea transactione ad eum pervenirent, an ex litteris suis possit conveniri. Respondit [Scaevola] posse.

3.

Mandavi in haec verba: «Lucius Titius Gaius suo salutem. Peto et mando tibi, ut fidem dicas pro Publio Maevio apud Sempronium.

Quaeque a Publio soluta tibi non fuerint, me repraesentaturum hac epistula, manu mea scripta, notum tibi facio».

Quaero, si [Gaius] non fideiussisset, sed mandasset creditori et alias egisset, quam quod ei mandatum esset, an actione mandati teneretur. Respondit teneri.

(*Mucius Scaevda*)

DE RITU NUPTIARUM

Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio.

(*Modestinus*)

Nuptiae consentire non possunt, nisi consentiant omnes, id est qui colunt quorumque potestate sunt.

(*Paul.*)

Minorem annis duodecim nuptam tunc legitimam uxorem fore, cum apud virum explesset duodecim annos.

(*Pomponius*)

Non cogitur filius familias uxorem ducere.

(*Terentius Clemens*)

Si, patre cogente, [filius familias] ducit uxorem, quam non duceret, si sui arbitrii esset, contraxit tamen matrimonium, quod inter invitos non contrahitur: maluisse hoc videtur.

(*Celsus*)

Plerique opinantur, cum eadem mulier ad eundem virum revertatur, id matrimonium idem esse. Quibus adsentior, si non multo tempore interposito reconciliati fuerint, nec inter moras aut illa alii nupsit aut hic aliam duxerit, maxime si nec dotem vir reddiderit.

(*Marcellus*)

Semper in coniunctionibus non solum quid liceat considerandum est, sed et quid honestum sit. Si senatoris filia, neptis, proneptis libertino vel [ei], qui artem ludicram exercuit cuiusve pater materve id fecerit, nupsit, nuptiae non erunt.

(*Modestinus*)

DE FURTIS

Furtum a furvo, id est nigro, dictum Labeo ait, quod clam et obscuro fiat et plerumque nocte; vel a fraude, ut Sabinus ait; vel a ferendo et auferendo [...] Sola cogitatio furti faciendi non facit furem. Sic is, qui depositum abnegat, non statim etiam furti tenetur, sed ita, si id intercepti causa occultaverit. Furtum est contrectatio rei fraudulosa lucri faciendi gratia vel ipsius rei vel etiam usus eius possessionisve. Quod lege naturali prohibitum est admittere.

(*Paul.*)

Furtorum genĕra duo sunt, manifestum et nec manifestum.

(G.)

Fur est manifestus, qui deprehenditur cum furto. Et parvi refert, a quo deprehendatur, utrum ab eo, cuius res fuit an ab alio. Sed utrum ita demum fur sit manifestus, si in faciendo furto deprehendatur, an vero et si alicui fuerit deprehensus?

Et magis est, ut et Iulianus scripsit, et si non ibi deprehendatur, ubi furtum fecit, adtamen esse furem manifestum, si cum re furtiva fuerit adprehensus, priusquam eo loci rem pertulerit, quo destinaverat.

Sive igitur in publico sive in privato deprehendatur, antequam ad locum destinatum rem perferret, in ea causa est, ut fur manifestus sit, si cum re furtiva deprehendatur; et ita Cassius scripsit. Sed si pertulit quo destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur.

Si quis in servitute furtum fecerit et manumissus deprehendatur, an fur manifestus sit videamus. Et ait Pomponius non posse eum manifestum conveniri, quia origo furti, in servitute facti, non fuit manifesti.

Ibidem Pomponius eleganter scripsit deprehensione fieri manifestum furem. Ceterum si, cum tibi furtum facerem de domo tua, abscondisti te, ne te occidam, etiamsi vidisti furtum fieri, adtamen non est manifestum.

Sed Celsus deprehensioni hoc etiam adicit, si, cum vidisses eum subripientem et ad comprehendendum eum accurrisses, abiecto furto effugit, furem manifestum esse. Parvique refert putat, dominus an vicinus an quilibet transiens adprehendat.

(Ulp.)

Nec manifestum furtum quid est, apparet: nam quod manifestum non est, hoc scilicet nec manifestum est.

(Gai.)

In actione furti sufficit rem demonstrari, ut possit intelligi. De pondere autem vasorum non est necesse loqui. Sufficit igitur ita dici: «lancem» vel «discum» vel «patram». Sed adscribenda etiam materia est, utrum argentea an aurea an alia quae sit.

Quod si quis argentum infectum petat, et massam argenteam dicere et pondus debet ponere. Signati argenti numerum debet complecti, veluti aureos tot pluresve furto ei abesse.

De veste quaeritur, an color eius dicendus sit. Et verum est colorem eius dici oportere, ut, quemadmodum in vasis dicitur «patra aurea», ita et in veste color dicatur.

Qui ea mente alienum quid contrectavit, ut lucri faceret, tametsi mutato consilio id domīno postea reddidit, fur est: nemo enim tali peccato paenitentia sua nocens esse desinit.

(Ulp.)

DE IURE PERSONARUM

1. Omne ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones. Prius videamus de personis. Summa divisio de iure personarum haec est, quod omnes homīnes aut libēri sunt aut servi. Rursus liberorum homīnum alii ingenui sunt, alii libertini.

Ingenui sunt, qui libri nati sunt; libertini, qui ex servitute manumissi sunt.

(Gai.)

2. Est autem manumissio de manu missio, id est, datio libertatis: nam quamdiu quis in servitute est, manus et potestati suppositus est, manumissus autem liberatur potestate.

(Digesta)

3. Sequitur de iure personarum alia divisio: nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri sunt subiectae. Rursus earum personarum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate, aliae in manu sunt.

(Gai.)

4. Videamus nunc de iis, quae alieno iuri subiectae sunt: nam quaedam personae sint, simul intellegemus, quae sui iuris sint. Ac prius dispiciamus de iis, qui in aliena potestate sunt.

In potestate itaque sunt servi dominorum, quae (= et ea) potestas iuris gentium est: nam apud omnes gentes animadvertere possumus domīnus in servos vitae necisque potestatem esse, et quodcumque per servum acquiritur, id domīno acquiri.

(Gai.)

5. Sed hoc tempore neque civibus Romanis nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi Romani sunt, licet supra modum et sine causa in servos servire: male enim nostro iure uti non debemus.

(Gai.)

6. Item in potestate nostra sunt libēri nostri. Quod (= et id) ius proprium civium Romanorum est: fere enim nulli alii sunt homīnes, qui talem in filios habent potestatem, qualem nos habemus.

(Gai.)

DE INIURIIS

Iniuria ex eo dicta est, quod non iure fiant: omne enim, quod non iure fit, iniuria fieri dicitur. Hoc generaliter. Specialiter autem iniuria dicitur contumelia.

Interdum iniuriae appellatione damnum, culpa datum, significatur, ut in lege Aquilia dicere solemus; interdum iniquitatem iniuriam dicimus, nam cum quis inique vel iniuste sententiam dixit, iniuriam, ex eo dictam, quod iure et iustitia caret, quasi non iniuriam, contumeliam autem a condemnando.

Iniuriam autem fieri Labeo ait aut re aut verbis: re, quotiens manus inferuntur; verbis autem, quotiens non manus inferuntur, [sed] convicium fit. Omnemque iniuriam aut in corpus inferri aut in dignitatem aut ad infamiam pertinere: in corpus fit, cum quis pulsatur; ad dignitatem, cum comes matronae abducitur; ad infamiam, cum pudicitia adtemptatur.

Item aut per semet ipsum alicui fit iniuria aut per alias personas. Per semet, cum directo ipsi cui patri familias vel matri familias fit iniuria. Per alias, cum per consequentias fit, cum fit liberas meis vel servis meis vel uxori nuruive. Spectat enim ad nos iniuria, quae in his fit, qui vel potestati nostrae vel affectui subiecti sunt.

(Ulp.)

Si viro iniuria facta sit, uxor non agit, quia defendi uxores a viris, non viros ab uxoribus aequum est.

(Paul.)

Illud relatum peraeque est eos, qui iniuriam pati possunt, et facere posse. Sane sunt quidam, qui facere non possunt, ut puta furiosus et impubes, qui doli capax non est. Namque hi pati iniuriam solent, non facere. Cum enim iniuria ex affectu facientis consistat, consequens erit dicere hos, sive pulsent sive convicium dicant, iniuriam fecisse non videri.

Itaque pati quis iniuriam, etiamsi non sentiat, potest, facere [autem] nemo [potest], nisi qui scit se iniuriam facere, etiamsi nesciat, cui faciat. Quare si quis per iocum percutiat aut dum certat, iniuriarum non tenetur.

Si quis hominem liberum ceciderit, dum putat servum suum, in ea causa est, ne iniuriarum teneatur.

Non solum is iniuriarum tenetur, qui fecit iniuriam, hoc est qui percussit, verum ille quoque continetur, qui dolo fecit vel qui curavit, ut cui malo malo pugno percuteretur. Iniuriarum actio ex bono et aequo est et dissimulatione aboletur. Si quis enim iniuriam dereliquerit, hoc est statim passus ad animum suum non revocaverit, postea ex paenitentia remissam iniuriam non poterit recollere.

Convicium iniuriam esse Labeo ait. Convicium autem dicitur vel a concitatione vel a conventu, hoc est a collatione vocum. Cum enim in unum complures voces conferuntur, convicium appellatur, quasi convocium.

Convicium non tantum praesenti, verum absenti quoque fieri posse Labeo scribit. Proinde si quis ad domum tuam venerit te absente, convicium factum esse dicitur. Idem et si ad stationem vel tabernam ventum sit, probari oportere. Fecisse convicium non tantum is videtur, qui vociferatus est, verum is quoque, qui concitavit ad vociferationem alios vel qui summisit, ut vociferentur. Si quis virgines appellasset, si tamen ancillari veste vestitas, minus peccare videtur; multo minus, si meretricia veste feminae, non matrae familiarum vestitae fuissent. Si igitur non matronali habitu femina fuerit et quis eam appellavit vel ei comitem abduxit, iniuriarum tenetur. Comitem accipere debemus eum, qui comitetur et sequatur et (ut Labeo ait) sive liberum sive servum sive masculum sive feminam. Et ita comitem Labeo definit, «qui frequentandi causa ut sequeretur destinatus in publico privatove abductus fuerit». Inter comites utique paedagogi erunt.

Abduxisse videtur, ut Labeo ait, non qui abducere comitem coepit, sed qui perfecit, ut comes cum ea non esset. Abduxisse autem non tantum is videtur, qui persuasit comiti, ut eam desereret. Tenetur hoc edicto non tantum qui comitem abduxit, verum etiam si quis eorum quem appellavisset adsectatusve est.

Appellare est blanda oratione alterius pudicitiam adtemptare; hoc enim non est convicium, sed adversus bonos mores adtemptare.

Qui turpibus verbis utitur, non temptat pudicitiam, sed iniuriarum tenetur. Aliud est appellare, aliud adsectari: appellat enim, qui sermone pudicitiam adtemptat, adsectatur, qui tacitus frequenter sequitur. Adsidia enim frequentia quasi praebet nonnullam infamiam.

(Ulp.)

Si servus servo fecerit iniuriam, perinde agendum [est], quasi si domino fecisset.

(Paul.)

DE RE IUDICATA ET DE EFFECTU SENTENTIARUM

Res iudicata dicitur, quae finem controversiarum pronuntiatione iudicis accipit; quod vel condemnatione vel absolutione contingit.

(Modestinus)

Qui damnare potest, is absolvendi quoque potestatem habet.

(Paul.)

Duo iudices dati diversas sententias dederunt. Modestinus respondit utramque sententiam in pendenti esse, donec competens iudex unam earum confirmaverit.

(Modestinus)

Pomponius scribit, si uni ex pluribus iudicibus, de liberali causa cognoscenti, de re non liqueat, ceteri autem consentiant, si is iuraverit sibi non liquere, eo quiescente ceteros, sententiam proferre, quia, etsi dissentiret, plurium sententia optineret.

(Paul.)

Tunc autem universi iudices intelleguntur iudicare, cum omnes adsunt.

(Marcellus)

Duo ex tribus iudicibus uno absente iudicare non possunt, quippe omnes iudicare iussi sunt. Sed si adsit et contra sentiat, statur duorum sententia: quid enim minus verum est omnes iudicasse?

(Celsus)

Actorum verba emendare tenore sententiae perseverante non est prohibitum.

(Hermogenianus)

Decreta a praetoribus Latine interponi debent.

(Tryphoninus)

Iudex, posteaquam semel sententiam dixit, postea iudex esse desinit. Et hoc iure utimur, ut iudex, qui semel vel pluris vel minoris condemnavit, amplius corrigere sententiam suam non possit; semel enim male seu bene officio functus est.

Post rem iudicatum vel iureiurando decisam vel confessionem, in iure factam, nihil quaeritur posi orationem divi Marci, quia in iure confessi pro iudicatis habentur.

Quidam consulebat, an valeret sententia, a minore viginti quinque annis iudice data. Et aequissimum est tueri sententiam, ab eo dictam, nisi minor decem et octo annis sit. Certe, si magistratum minor gerit, dicendum est iurisdictionem eius non improbari. Et si forte ex consensu iudex minor datus sit, scientibus his, qui in eum consentiebant, rectissime dicitur valere sententiam. Proinde, si minor praetor, si consul ius dixerit sententiamve protulerit, valebit; princeps enim, qui ei magistratum dedit, omnia gerere decrevit.

(Ulp.)

DE APPELLATIONIBUS

Appellandi usus quam sit frequens quamque necessarius, nemo est, qui nesciat, quippe cum iniquitatem iudicantium vel imperitiam recorrigat; licet nonnumquam bene latas sententias in peius reformet, neque enim utique melius pronuntiat, qui novissimus sententiam laturus est.

(Ulp.)

Ab exsecutore sententiae appellare non licet. Sed ab eo, qui sententiam male interpretari dicuntur, appellare licet, si tamen is interpretandi potestatem habuit, velut praeses provinciae aut procurator Caesaris: ita tamen, ut in causis appellationis reddendis hoc solum quaeratur, an iure interpretatum sit. Idque divus Antonius rescripsit. Alio condemnato is, cui interest, appellare potest. Qualis est, qui, per procuratorem expertus, victus est, nec procurator suo nomine appellet. Item si emptor de proprietate victus est, eo cessante auctor eius appellare poterit; aut si auctor egerit et victus sit, non est deneganda emptori appellandi facultas.

(Macer)

Cum quidam propter violentiam iudicis non ipsi, a quo appellavit, dedit libellos, sed publice proposuisset, divus Severus veniam ei dedit et permisit ei causas appellationis agere.

(Marcianus)

Illud sciendum est eum, qui provocavit, non debere conviciari ei, a quo appellat: ceterum oportebit eum plecti.

(Ulp.)

Si expressim sententia contra iuris rigorem data fuerit, valere non debet: et sine appellatione causa denuo induci potest.

Non iure profertur sententia, si specialiter contra leges vel senatus consultum vel constitutionem fuerit prolata. Unde si quis ex hac sententia appellaverit et praescriptione summotus sit, minime confirmatur ex hac praescriptione sententia. Unde potest causa ab initio agitari.

(Modestinus)

DE OBLIGATIONIBUS

1.

Obligationes aut ex contractu nascuntur aut ex maleficio aut proprio quodam iure ex variis causarum figuris. Obligationes ex contractu aut re contrahuntur aut verbis aut consensu.

Re contrahitur obligatio mutui datione. Mutui autem datio consistit in his rebus, quae pondere, numero mensurave constant, veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, quas res in hoc damus, ut fiant accipientis, postea alias recepturi eiusdem generis et qualitatis. Is quoque, cui rem aliquam commodamus, re nobis obligatur, sed is de ea ipsa re, quam accepit, restituenda tenetur.

Is quoque, apud quem rem aliquam deponimus, re nobis tenetur; qui et ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur,

Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et responso, cum quid dari fieriue nobis stipulemur. Sed aut proprio nomine quisque obligatur aut alieno. Qui autem alieno nomine obligatur, fideiussor vocatur. Et plerumque ab eo, quem proprio nomine obligamus, alios accipimus, qui eadem obligatione teneantur, dum curamus, ut quod in obligationem deduximus, tutius nobis debeatur.

Consensu fiunt obligationes in emptionibus, venditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis. Ideo autem istis modis consensu dicimus obligationem contrahi, quia neque verborum neque scripturae illa proprietas desideratur, sed sufficit eos, qui negotia gerunt, consentire. Unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistulam vel per nuntium. Item in his contractibus alter alteri obligatur de eo, quod alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet.

(Gai.)

Obligationum substantia non in eo consistit, ut aliquid corpus nostrum aut servitutem nostram faciat, sed ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid vel faciendum vel praestandum.

Non satis autem est dantis esse nummos et fieri accipientis, ut obligatio nascatur, sed etiam hoc animo dari et accipi, ut obligatio constituatur. Itaque si quis pecuniam suam donandi causa dederit mihi, quamquam et donantis fuerit et mea fiat, tamen non obligabor ei, quia non hoc inter nos actum est. Verborum quoque obligatio constat, si inter contrahentes id agatur; nec enim si per iocum puta vel demonstrandi intellectus causa ego tibi dixerō: «spondes?», et tu responderis: «spondeo», nascetur obligatio.

(Paul.)

Ex maleficio nascuntur obligationes, veluti ex furto, ex damno, ex rapina, ex iniuria. Quae omnia unius generis sunt. Nam haec re tantum consistunt, id est ipso maleficio, cum alioquin ex contractu obligationes non tantum re consistant, sed etiam verbis et consensu.

(Gai.)

Non figura litterarum, sed oratione, quam expriment litterae, obligamur, quatenus placuit non minus valere, quod scriptura, quam quod vocibus lingua figuratis significaretur.

(Paul.)

Etiam nudus consensus sufficit obligationi, quamvis verbis hoc exprimi possit. Sed et nutu solo pleraque consistunt.

(Modestinus)

2.

Obligamur aut re aut verbis aut simul utroque aut consensu aut lege aut iure honorario aut necessitate aut ex peccato.

Re obligamur, cum res ipsa intercedit. Verbis, cum praecedit interrogatio et sequitur congruens responsio. Re et verbis pariter obligamur, cum et res interrogationi intercedit, conscientes in aliquam rem. Ex consensu obligari necessario ex voluntate nostra videmur. Lege obligamur, cum obtemperantes legibus aliquid secundum praeceptum legis aut contra facimus. Iure honorario obligamur ex his, quae edicto perpetuo vel magistratu fieri praecipuntur vel fieri prohibentur. Necessitate obligantur, quibus non licet aliud facere, quam quod praeceptum est; quod evenit in necessario herede. Ex peccato obligamur, cum in facto quaestionis summa consistit.

(Modestinus)

DE CONDICIONIBUS STIPULATIONUM

Si quis ita stipulatus fuerit: «decem aureos das, si navis venit et Titius consul factus est?» non alias dabitur, quam si utrumque factum sit. Idem in contrarium: «dare spondes, si nec navis venit nec Titius consul factus sit?» exigendum erit, ut neutrum factum sit. Huic similis scriptura est: «si neque navis venit neque Titius consul factus est?» Sufficit unum factum. Et contra: «dabis, si navis non venit aut Titius consul factus non est?» Sufficit unum non factum.

(Scaevola)

DE POLLICITATIONIBUS

Si pollicitus quis fuerit rei publicae opus se facturum vel pecuniam daturum, in usuras non convenietur. Sed si moram coeperit facere, usurae accedunt.

Non semper autem obligari eum, qui pollicitus est sciendum est. Si quidem ob honorem promisserit decretum sibi vel decemendum vel ob aliam iustam causam, tenebitur ex pollicitatione. Sin vero sine causa promisserit, non erit obligatus. Et ita multis constitutionibus et veteribus et novis continetur.

Item si sine causa promisserit, coeperit tamen facere, obligatus est, qui coepit. Coepisse sic accipimus, si fundamenta iecit vel locum purgavit. Sed et si locus illi petenti destinatus est, magis est, ut coepisse videatur. Item si apparatus sive impensam in publico posuit.

Pactum est duorum consensus atque conventio, pollicitato vero offerentis solius promissum.

Et ideo illud est constitutum, ut, si ob honorem pollicitatio fuerit facta, quasi debitum exigatur.

(Ulp.)

DE TESTIBUS

Adhiberi testes possunt non solum in criminalibus causis, sed etiam in pecuniariis litibus.

Quibusdam legibus amplissimus numerus testium definitus est, tamen ex constitutionibus principum haec licentia ad sufficientem numerum coartatur.

Iudices eum solum numerum testium evocari permittunt, quem necessarium esse putant.

Testes non evocandi sunt per longum iter et multo minus milites avocandi sunt a signis.

Testium fides examinanda est.

Ideoque in persona eorum exploranda erunt: in primis condicio cuiusque, utrum quis decurio an plebeius sit, et an honestae et inculpatae vitae, an vero notatus quis et reprehensibilis; an locuples vel egens sit; vel an inimicus eius sit, adversus quem testimonium dat, vel amicus ei sit, pro quo testimonium dat.

Neque patroni adversus libertos neque liberti adversus patronos testimonium dicere coguntur.

Divus Hadrianus proconsuli Macedoniae rescripsit testibus se, non testimoniis crediturum esse.

Verba epistulae ad hanc partem pertinentia haec sunt: Crimina obiecit apud me Alexander Apro; ea non probabat nec testes producebat, sed testimoniis uti volebat, quibus apud me locus non est, nam ipsos interrogare soleo. Eum remisi ad provinciae praesidem, ut is de fide testium quaereret.

Idem princeps in haec verba rescripsit: alia est auctoritas praesentium testium, alia testimoniorum quae recitari solent.

(Digesta)

SALLUSTIUS DE CONIURATIONE CATILINAE 5-16

Луцій Сергій Катіліна — квестор у 77 р. до н. е., у 69 р. — претор, у 68–66 рр. — керуючий провінцією Африкою. Двічі у 65 і 63 рр. домагався консульства, але безуспішно. Був відомий у Римі своєю жорстокістю в переслідуванні і знищенні громадян, які потрапили до проскрипційних списків. Організував змову для захоплення влади шляхом державного перевороту. Цицерон розкрив його плани. Учасники змови були заарештовані і засуджені до страти. Катіліна загинув при спробі переправитися з військом у Галлію.

fragmenta

L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. Huic ab adulescentia bella intestina,

caedes, rapinae, discordia civilis grata fuere ibique iuventutem suam exercuit. Corpus patiens inediae, alboris, vigiliae supra quam cuiquam credibile est. Anīmus audax, subdōsus, varius, alieni adpētens, sui profusus, ardens in cupiditatibus; satis eloquentiae, sapientiae parum. Vastus anīmus inmoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc post dominationem Sullae libido maxīma invasērat rei publicae capiundae. Agitabatur magis magisque in dies anīmus ferox inopia rei familiaris et conscentia scelērum. Incitabant eum praeterea corrupti civitatis mores, quos pessīma mala, luxuria ac avaritia, vexabant. ...

Ubi enim labore ac iustitia res publīca crevit, reges magni bello domīti, nationes ferae et popūli ingentes vi subacti, Carthago, aemūla popūli Romani, ab stirpe interiit, cuncta maria terraeque patebant, saevire fortuna ac miscere omnia coepit. Qui labores, pericūla, aspēras res facīle toleravērant, iis otium divitiaeque (optanda alias), onēri miseriaeque fuere. Igītūr primo pecuniae, deinde imperii cupido crevit; ea quasi materies omnium malorum fuere, nam avaritia fidem, probitatem ceterasque artes bonas subvertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegēre, omnia venalia habere edocuit. ...

Postquam divitiae honori esse coeperunt et eas gloria, imperium, potentia sequebatur, hebescēre virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malevolentia duci coepit. Igītūr ex divitiis iuventutem luxuria atque avaritia cum superbia invaserunt; ... multis mihi videntur ludibrio fuisse divitiae: quippe, quas honeste habere licebat, abuti per turpitudīnem properabant: ... vescendi causa terra marique omnia exquirēre; dormire prius quam somni cupido esset, non famem aut sitim neque frigus neque lassitudīnem opperiri, sed omnia luxu antecapēre; haec iuventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinōra incendebant. ...

In tanta tamque corrupta civitate Catilina, quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinōrum circum se tamquam stipatorum catervas habebat. Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo manu, ventre bonā patriā laceravērat, quique alienum aes grande conflavērat, praeterea omnes undīque parricidae, sacrilēgi, convicti iudiciis aut iudicium timentes, postremo omnes, quos flagitium, egestas, conscius anīmus exagitabat, ei Catilinae proxūmi familiaresque erant. Quodsi quis etiam a culpa vacuus in amicitiam eius incidērat, cotidiano usu similis cetēris efficiebatur. Sed maxīme adulescentium familiaritates adpetebat: eorum anīmi molles et fluxi dolis haud difficulter capiebantur. Nam ut cuiusque studium ex aetate flagrabat, aliis scorta praebere, aliis canes et equos mercari, postremo neque sumptui neque modestiae suae parcēre, dummodo illos obnoxios

fidusque sibi faceret. . . iuventutem, quam illexerat, multis modis mala facinora edocebat: ex illis testes signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere, post, ubi eorum famam atque pudorem attriverat, maiora alia imperabat.

Eis amicis sociisque confisus Catilina opprimundae rei publicae consilium cepit.

M.TULLIUS CICERO RES MILITARIS ET RES FORENSES

Ad studiorum atque artium contentionem revertamur. Qui potest dubitari, quin ad consulatum adipiscendum multo plus adferat dignitas rei militaris, quam iuris civilis gloria?

Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas, ille, ut eo quo intendit, mature cum exercitu perveniat. Te gallorum, illum bucinarum cantus exsuscitat. Tu actionem instituis, ille aciem instruit. Tu caves, ne tui consultores, ille, ne urbes aut castra capiantur. Ille tenet et scit, ut hostium copiae, tu, ut atquae pluviae arceantur. Ille exercitatus est in propagandis finibus tuque in regendis.

Ac nimium — dicendum est enim, quod sentio — rei militaris virtus praestat ceteris omnibus. Haec nomen populo Romano, haec huic urbi aeternam gloriam peperit, haec orbem terrarum parere huic imperio coegit. Omnes urbanae res, omnia haec nostra praeclara studia et haec forensis laus et industria latent in tutela ac praesidio bellicae virtutis.

Simulatque increpuit suspicio tumultus, artes ilico nostrae contiscunt.

ORATIO IN CATILINAM

Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? Quam diu etiam furor iste tuus nos eludet? Quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? Nihilne te nocturnum praesidium Palati, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? Constrictam iam horum omnium scientia teneri coniurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora, o mores! Senatus haec intelligit, consul videt; hic tamen vivit! Vivit? Immo vero etiam in senatum venit, fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad caedem unumquemque nostrum, nos autem, fortes viri, satisfacere rei publicae videmur, si istius furorem ac tela vitemus.

Ad mortem te, Catilina, duci, iussu consūlis, iam pridem oportebat, in te conferri pestem, quam tu in nos omnes iam diu machinaris. An vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum, mediocriter labefactantem statum rei publicae privatus interfecit: Catilinam orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem nos, consules, perferemus? Nam illa nimis antiqua praetereo, quod C. Servilius Ahala Sp. Maelium, novis rebus studentem, manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum quam acerbissimum hostem collicerent. Habemus senatus consultum in te, Catilina, vehemens et grave. Non deest rei publicae consilium neque auctoritas huius ordinis; nos, dico aperte, consules, desumus.

BIBLIA SACRA VULGATA

Biblia Sacra Vulgatae Editionis, священна книга в загальнодоступному виданні з XIII ст. дістала назву Вульгати. Переклад на латинську мову з давньоєврейської і грецької був зроблений св. - Геронімом у 384-405 рр. У цей переклад пізніше вносилися деякі доповнення і виправлення, і в 1546 р. текст був визнаний автентичним і затверджений Тридентським собором. Остаточний варіант, визнаний католицькою церквою як офіційний текст Біблії, був виданий у 1592 р. за часів папи Сікста V, а потім у 1592 р. за папи Климента VIII.

EXODI CAPUT XX

1. Locutusque est Dominus cunctos sermones hos:
2. Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Aegypti, de domo servitutis.
3. Non habebis deos alienos coram me.
4. Non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem quae est in coelo desuper, et in terra deorsum, nec eorum, quae sunt in aquis sub terra.
5. Non adorabis ea, neque coles: ego sum Dominus Deus tuus fortis, zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios, in tertiam et quartam generationem eorum, qui oderunt me;
6. Et faciens misericordiam in milia his, qui diligunt me, et custodiunt praecepta mea.
7. Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum: nec enim habebit insontem Dominus eum, qui assumpsit nomen Domini Dei sui frustra.

8. Memento, ut diem sabbāti sanctifices.

9. Sex diebus operabis, et facies opēra tua.

10. Septīmo autem die sabbātum Domīni Dei tui est: non facies omne opus in eo, tu, et filius tuus, et filia tua, servus tuus et ancilla tua, iumentum tuum et advēna, qui est intra portas tuas.

11. Sex enim diebus fecit Domīnus coelum et terram, et mare, et omnia, quae in eis sunt, et requievit in die septīmo, idcirco benedixit Domīnus diei sabbāti, et sanctificavit eum.

12. Honora patrem tuum et matrem tuam, ut sis longaevus super terram, quam Domīnus Deus tuus dabit tibi.

13. Non occides.

14. Non moechabēris.

15. Non furtum facies.

16. Non loquēris contra proxīmum tuum falsum testimonium.

17. Non concupisces domum proxīmi tui: nec desiderabis uxorem eius, non servum, non ancillam, non bovem, non asinum, nec omnia, quae illius sunt.

PSALMUS I

1. Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentiae non sedit;

2. Sed in lege Domīni voluntas eius, et in lege Eius meditabītur die ac nocte.

3. Et erit tamquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempōre suo; et folium eius non defluit; et omnia, quaecumque faciet, prosperabuntur.

4. Non sic impii, non sic: sed tamquam pulvis, quem proiicit ventus a facie terrae.

5. Ideo non resurgent impii in iudicio: neque peccatores in concilio iustorum.

6. Quoniam novit Domīnus viam iustorum: et iter impiorum peribit.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Cic. — Cicero
Gai. — Gaius;
Gell. — Aulus Gellius;
Inst. Iust. — Institutiones Iustiniani;
Liv. — Livius;
Macr. — Aurelius Ambrosius Macrobius Theodoseus;
Ov. — Ovidius;
Paul. — Iulius Paulus;
Plin. — Plinius;
Publ. Syr. — Publilius Syrus;
Sen. — Lucius Annaeus Seneca;
Ulp. — Domitius Ulpianus;
Verg. — Vergilius;
Vulg. — Vulgata (Biblia Sacra Vulgatae editionis).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Підручники латинської мови

1. Боровский Я. М., Болдырев А. В. Учебник латинского языка. — М., 1975.
2. Винничук Л. Латинский язык: самоучитель для студентов гуманитарных факультетов университетов. — М., 1985.
3. Жулай С. Т., Куварова Е. К. Латинский язык для студентов-юристов. — К., 2000.
4. Козаржевский А. Ч. Учебник латинского языка. — М., 1981.
4. Латинский язык / Под ред. В. Н. Ярхо, В. И. Лободы. — М., 1998.
5. Литвинов В. Д., Скорина Л. П. Латинська мова. — К., 1990.
6. Маслюк В. П., Оленич Р. М. Латинська мова. — Львів, 1975.
7. Нисенбаум М. Е. Латинский язык. *Via latina ad ius*. — М., 2001.
8. Покровская З. А., Кацман Н. Л. Учебник латинского языка. — М., 1987.
9. Розенталь И. С., Соколов В. С. Учебник латинского языка. — М., 1956.
10. Скорина Л. П., Чуракова Л. П. Латинська мова для студентів-юристів. — К., 1995.
11. Соболевский С. И. Учебник латинского языка. — М., 1953.
12. Учебник латинского языка / Под общ. ред. Ю. Ф. Шульца. — М., 1994.
13. Юдакин А. Латинский язык. — М., 1994.

Додаткова

1. Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения. — М., 1989.
2. Всеобщая история искусств: В 6 т. / Под общ. ред. А. Д. Чегодаева. — М., 1956. — Т. 1.

3. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. — М., 1976.
4. Дождев Д. В. Римское частное право. — М., 1999.
5. Латинские юридические изречения / Сост. Б. С. Никифоров. — М., 1979.
6. Литвинов В. Д. Латинсько-український словник. — К., 1998.
7. Литвинов В. Д., Скорина Л. П. 500 крилатих висловів. Тексти. — К., 1993.
7. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. — М., 1956.
8. Перетерский И. С. Дигесты Юстиниана. — М., 1956.
9. Соколов Г. Искусство Древнего Рима. — М., 1971.

ЛАТИНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

abl. — *ablativus* — аблатив
acc. — *accusativus* — знахідний відмінок
coniunct. — *coniunctivus* — умовний спосіб
dat. — *dativus* — давальний відмінок
f. — *femininum* — жіночий рід
fut. — *futurum* — майбутній час
gen. — *genetivus* — родовий відмінок
impers. — *impersonale* — безособове дієслово
inf. — *infinitivus* — неозначена форма
m. — *masculinum* — чоловічий рід
n. — *neutrum* — середній рід
nom. — *nominativus* — називний відмінок
perf. — *perfectum* — минулий час докраного виду
pl. — *pluralis* — множина
plusquamperf. — *plusquamperfectum* — давноминулий час

praes. — *praesens* — теперішній час
sing. — *singularis* — одина
арх. форма — архаїчна форма
безособ. — безособове дієслово, вираз букв. — буквально
вищий ступ. — вищий ступінь
займен. прикм. — займєнниковий прикметник
запереч. займен. — заперечний займенник
мн. — множина
невідм. — невідмінюване слово
перен. — переносне значення
поет. — поетичне слово
приймєн. — приймєнник
присл. — прислівник
спол. — сполучник

A

a [**ab**, **abs**] (з *abl.*) — від, із, з, у; за, після
A. — скорочення слова **absolvo** (виправдовую) при подачі голосів суддів
abduco, duxi, ductum, ěre — відводити, відволікати, викрадати, спокушати
abeo, ii (ivi), ĩtum, ire — йти, відходити, ухиливатися, відступатися, відмовлятися
abhorreo, ii, -, ere — з відразою відвертатися, цуратися; **abhorrere ab aĩquo** — не відповідати (чомусь); не узгоджуватися (з чимось)
abicio (abiicio), ieci, iectum, ěre — кидати, викидати, відкидати
ablatus, a, um — див.: **aufĕro**
abnĕgo, avi, atum, are — заперечувати, відмовлятися, відмикатися
aboleo, levi, litum, ere — знищувати, скасовувати
abolesco, levi, -, ěre — забувати, віддати забуттю

abolitio, onis f — знищення, скасування, забуття; амністія
abrĕgo, avi, atum, are — знищувати, скасовувати
abrumpo, rupi, ruptum, ěre — переривати, обривати
abscido, cidi, cisum, ěre — відрубувати, відтинати
abscondo, condi (condĩdi), condĩtum, ěre — ховати, приховувати
absens, absentis — відсутній
absentia, ae f — відсутність
absit — див.: **absum**
absolutio, onis f — звільнення, виправдання
absolutus, a, um — див.: **absolvo**
absolvo, solvi, solutum, ěre — звільняти, виправдовувати
abstineo, tinui, tentum, ere — утримувати, забороняти, утримуватися;
abstinere se — відмовлятися
abstũli — див.: **aufĕro**
absum, abfui, -, abesse — бути відсутнім

absurde – безглуздо, абсурдно
absurdus, a, um – безглуздий
abundantia, ae f – достаток
abusus, us m – споживання; зловживання
abutere = *abuteris* (2 *ocoba* sing. *fut.* I від *abutor*)
abutor, usus sum, uti – розтрачувати; витратити; застосовувати; зловживати
ac – і
accedo, cessi, cessum, ĕre – підходити, приєднуватися, рости, уподібнюватися, відповідати; увійти, наблизитися; йти на користь
accendo, cendi, censum, ĕre – запалювати, освітлювати
accepi – див.: **accipio**
acceptus, a, um – див.: **accipio**
acceptus, a, um – приємний, люб'язний
accessio, onis f – приріст, додаток, додаток, приналежність
accessus, us m – підхід, вхід, підступ
accido, cidi, -, ĕre – відбуватися, траплятися; **accidit** – відбувається
accipio, cepi, ceptum, ĕre – приймати, одержувати, вважати, розуміти
accurro, curri, cursum, ĕre – поспішати, гнатися, бігти
accusatio, onis f – обвинувачення; обвинувальна промова
accusator, oris m – обвинувач
accuso, avi, atum, are – обвинувачувати
aceo, cui, -, ere – бути кислим, закисати
acer, acris, acre – гострий, різкий, неприборканий; запеклий
acerbitas, atis f – гіркота, жорстокість, суворість
acerbus, a, um – різкий, похмурий, гіркий, сумний, злий
acervus, i m – купа
acetum, i n – оцет
acetus, a, um – кислий, закислий
acies, ei f – погляд; військовий лад, ряди
acquirō = adquirō
acta, orum n – дії, діяння, нотатки, протоколи
actio, onis f – дія, позов
actor, oris m – позивач
actum, i n – дія, діяння (див.: **acta**)

actus, a, um – див.: **ago**
actus, us m – хід, рух; прогін худоби; право прогону худоби; спосіб дії, діяльність
ad (з *acc.*) – до, для
addico, dixi, dictum, ĕre – присуджувати
addo, didi, ditum, ĕre – додавати, доповнювати
ademptio, onis f – відібрання, позбавлення
ademptus, a, um – див.: **adīmo**
I adeo – настільки; тому; притому, крім того
II adeo, ii (ivi), Itum, ire – приходити, входити, вступати; **hereditatem adire** – прийняти спадщину; **in adeundo** – у присутності
ademptio, onis f – знаходження, досягнення
ademptus, a, um – див.: **adipiscor**
adēro – див.: **adsum**
adessem – див.: **adsum**
adf- = **aff-**
adfacio – див.: **afficio**
adfinis, is m (f) – див.: **affinis**
adfligo (affligo), flixī, flictum, ĕre – ударяти, бити
adfui (affui) – див.: **adsum**
adgnatio (agnatio), onis f – агнація (народження законного спадкоємця після смерті батька або після складання заповіту; родинні відносини вільних громадян, пов'язаних спільними узами батьківської влади)
adgressor (aggressor), oris m – той, хто здійснює напад, розбійник
adhibeo, bui, bitum, ere – запрошувати, застосовувати, додавати, допускати
adhuc – дотепер, ще
adicio – див.: **adiicio**
adiectio, onis f – приєднання, збільшення; зростання
adiectus, a, um – див.: **adiicio**
adiicio (adicio), ieci, iectum, ĕre – приєднувати, додавати, приставляти; згадувати
adīmo, emi, emptum, ĕre – віднімати
adipiscor, adeptus sum, adipisci – купувати, здобувати, одержувати, досягати

adītus, a, um – див.: **adeo**
adītus, us m – прихід, підступ, прохід
adiudicatio, onis f – присудження, судове рішення про розподіл спільного майна
adiudīco, avi, atum, are – присуджувати
adiungo, iunxi, iunctum, ěre – приєднувати; примикати; впрягати
adiūvo, iuvi, iutum, are – допомагати, підтримувати, забезпечувати
adl = all-
adlatus, a, um – див.: **affĕro**
administratio, onis f – розпорядження, керування
administro, avi, atum, are – допомагати, виконувати, обслуговувати, працювати, розпоряджатися, влаштовувати
admirabilis, e – дивний, разючий
admiratio, onis f – замилювання, здивування
admiror, atus sum, ari – дивуватися
admissum, i n – провина
admitto, misi, missum, ěre – допускати; робити незаконне діяння, йти на злочин; **admittĕre in aliquem** – виявлятися учасником злочину проти кого-небудь
admōdum – дуже
admoneo, ui, ĩtum, ere – нагадувати, попереджати
admoveo, movi, motum, ere – присувати, наближати, звертати, направляти
adnoto (annoto), avi, atum, are – зауважувати, відзначати, робити відомим
adnumĕro, avi, atum, are – зараховувати
adoptio, onis f – усиновлення
adoptivus, a, um – усиновлений
adopto, avi, atum, are – вибирати; усиновляти
adoro, avi, atum, are – звертатися, благати, вклонятися, поклонятися, шанувати
adp = app-
adplumbatus (applumbatus), a, um – покритий свинцем; припаяний
adprehendo = apprehendo
adpulsus (appulsus), us m – пригін
adquiro (acquirō), quisivi (quisii), quisitum, ěre – купувати; наживати, здобувати

adquisitio, onis f – придбання
adrĕgo (arrĕgo), avi, atum, are – запитувати; привласнювати; усиновляти
ads = ass-
adscribo (ascribo), scripsi, scriptum, ěre – приписувати, письмово додавати, вписувати, указувати
adsensus (assensus), us m – схвалення, співчуття
adsentio (assentio), sensi, sensum, ire – погоджуватися, схвалювати
adessor (assessor), oris m – помічник, засідатель
adsevĕro (assevĕro), avi, atum, are – затверджувати, запевняти, наводитися як свідчення
adsiduus (assiduus), a, um – постійний, наполегливий, що не припиняється; осілий
adsigno (assigno), avi, atum, are – приписувати, ставити печатку
adsimūlo (assimūlo), avi, atum, are – зображувати, робити вигляд
adsit (assit) – див.: **adsum**
adsoleo, -, -, ere – звичайно бувати
adstringo (astringo), strinxī, strictum, ěre – стягати, зв'язувати, зобов'язувати; примушувати
adsum (assum), adfui (affui), -, adesse – бути присутнім, приходити, наставляти
adsumo (assumo), sumpsī, sumptum, ěre – брати, залучати, вибирати
adt = att-
adtāmen (attāmen) – однак, усе-таки
adtempto (attempo, attento), avi, atum, are – випробувати, схиляти, умовляти, зазіхати, замірятися
adulescens, centis m – молода людина, юнак
adulescentūlus, i m – зовсім молода людина, хлопчик
adulter, ěri m – перелюбник
adulterinus, a, um – розпусний; фальшивий
adulterium, ii n – подружжя невірність, перелюбство
advĕna, ae m (f) – прибулець, подорожанин, сторонній
advenio, veni, ventum, ire – приходити, прибувати, приїжджати
adventicius, a, um – привхідний

adversariorum, a, um *n* – нещастя, невдачі
adversarius, a, um – протилежний, ворожий
adversarius, ii *m* – супротивник
adversor, atus sum, ari – противитися, заперечувати
adversus (з *acc.*) – по відношенню, стосовно; проти
adversus, a, um – той, що знаходиться перед, зустрічний, зворотний; **res adversae** – негоди, лиха; **ex adverso** – навпаки
adverto, verti, versum, ěre – повертатися, направляти, звертати увагу
advocatio, onis *f* – запрошення, судовий захист (запрошеною особою)
advocatus, i *m* – адвокат
advoco, avi, atum, are – запрошувати, закликати
aedes, is *f* – кімната, храм; *pl.* будівля, покої
aedificium, ii *n* – будівля, будова, будинок
aedifico, avi, atum, are – будувати, споруджувати, зводити
aedilis, is *m* – едил
aedon, ōnis *f* – соловей
aeger, gra, grum – хворий, нездоровий
aegor, oris *f* – холод, мороз
aegroto, -, -, are – бути хворим
aemulus, i *m* – суперник
Aeneas, i *m* – Еней (римська міфологія) – син Венери, троянський герой, родоначальник римського народу
aeneus, a, um – мідний
aequalis, e – рівний
aequalitas, atis *f* – рівність, домірність, пропорційність, сталість
aequaliter – дорівнює, рівною мірою
aeque – так само, також, дорівнює, однаково
aequitas, atis *f* – рівність, справедливість, доброзичливість, гуманність
aequum, i *n* – правда, справедливість
aequus, a, um – рівний, справедливий
aer, aeris *m* – повітря
aera, ae *f* – ера
aeramentum, i *n* – мідна стружка; мідна посуда
aerarium, ii *n* – державна скарбниця
aereus, a, um – мідний
aes, aeris *n* – мідь; **aes alienum** – борги

aestas, atis *f* – літо, жара, спека
aestimatio, onis *f* – оцінка, визначення ціни; грошовий еквівалент
aestimo, avi, atum, are – цінувати, оцінювати, визначати вартість; вважати
aestuusus, a, um – жаркий, спекотний
aetas, atis *f* – століття, час життя, термін, пора, вік
aeternitas, atis *f* – вічність
aeternus, a, um – вічний, постійний; **in aeternum** – навіки, назавжди
aff- = **adf-**
affectio, onis *f* – намір
affecto, avi, atum, are – хотіти, жагуче прагнути
affectus (adfectus), us *m* – стан, переживання; намір, бажання; прихильність, добре розташування, любов, дружба
affero, attūli, allatum, afferre – прикладати, накладати; підходити, приносити користь, давати, личити
afficio (adfficio), feci, fectum, ěre – заподіювати, піддавати, наділяти
affigo (adffigo), fixi, fixum, ěre – прибивати, примикати, прикріплювати
affinis, e – суміжний, близький
affinis, is *m* (*f*) – родич (що поріднився внаслідок шлюбу)
affligo – див.: **adffligo**
affui, affuturus, a, um – див.: **adsum**
affirmo (adffirmo), avi, atum, are – затверджувати
ager, agri *m* – поле, земля
agitatio, onis *f* – рух; спонукання; безустанна діяльність
agito, avi, atum, are – рухати, збуджувати
agnatio – див.: **adgnatio**
agnatus, i *m* – агнат
agnosco (adgnoscere), novi, nitum, ěre – визнавати, допускати, пізнавати, відчувати; понести
ago, egi, actum, agere – гнати; робити, діяти; вести, пред'являти позов, позивати, вести тяжбу; спонукати суперечку, ставати позивачем; жити, проводити життя; укладати угоду
agrestis, e – сільський, неосвічений, неотесаний, некультурний
aio, ait, -, - – затверджувати, говорити
album, i *n* – біла дошка для офіційних оголошень (зокрема, для преторських розпоряджень)

albus, a, um – білий
alea, ae f – гральна кістка; жереб
aleator, oris m – гравець
alias – інакше, по-іншому
alibi – в іншому місці
alicubi – де-небудь, десь, будь-де, деінде
alienatio, onis f – відчуження, передача, продаж
alieno, avi, atum, are – відчужувати, передавати, продавати
alienus, a, um – чужий, інший
alimonia, ae f (alimonium, ii n) – їжа, харчування, годівля
alio-quin – утім, крім того, інакше, в іншому разі
aliquamdiu – протягом деякого часу, скільки-то, дуже довго
aliquando – колись, ніколи, іноді
aliquantum – скільки-то, певна кількість
aliqui, aliqua(e), aliquid – якийсь, якась, якась
aliquis, aliqua, aliquid – хтось, щось
aliter – інакше, по-іншому
alius, a, um – інший; **alius ... alius** – один ... другий
allego, avi, atum, are – посилати; посилатися на, наводити на доказ
alligo, avi, atum, are – зв'язувати, з'єднувати, скріплювати
alo, alui, alitum (altum), ěre – годувати, харчувати, підтримувати
alter, altera, alterum – другий (один із двох); **alter ... alter** – один ... другий
alterum – інакше
alteruter, utra, utrum (займен. прикм.) – і той, і другий
altitudo, inis f – глибина
altus, a, um – високий; глибокий
alumnus, i m – вихованець, учень, послідовник
amabilis, e – милий, приємний, привабливий, любий
amarus, a, um – гіркий
ambigo, -, -, ěre – вагатися, піддавати(ся) сумніву; **ambigitur** – викликає сумнів
ambiguitas, atis f – двозначність, невизначеність, багатозначність
ambiguus, a, um – що допускає двояке тлумачення, двозначний

ambio, ivi (ii), itum, ire – обходити; домагатися
ambitus, us m – ходіння навколо, крутіння; підкуп (і взагалі зловживання) у ході передвиборної кампанії
ambo, ae, o – обое, той і другий
ambulo, avi, atum, are – гуляти, прогулюватися
amens, amentis – божевільний, шалений
amica, ae f – подруга
amicitia, ae f (amicitiae, arum f) – дружба, дружні відносини
amicus, i m – друг
amissus, a, um – див.: **amitto**
amita, ae f – тітка, сестра батька
amitto, misi, misum, ěre – випускати, втрачати
amo, avi, atum, are – любити
amor, oris m – любов
amoveo, movi, motum, ere – відсувати, відносити; ховати
amphora, ae f – амфора (велика посудина з двома ручками)
ample – рясно, щедро
amplitudo, inis f – великий обсяг, просторість, величина
amplius (вищій ступ. від ample) – більше, сильніше; надалі
amplus, a, um – широкий, великий, важливий
an – чи, невже, хіба
ancilla, ae f – служниця, рабня
ancillaris, e – що вирізняє рабину, властивий рабині
anfractus, us m – вигин, поворот
angelus, i m – янгол, гонець, вісник
angiportum, i n – завулоч, провулоч
angustus, a, um – вузький, тісний
anima, ae f – душа
animadverto, verti, versum, ěre – зауважувати, звертати увагу, спостерігати, стежити; накладати стягнення, карати
animal, alis n – жива істота, тварина
animus, i m – дух, душа; намір; свідомість
anne – чи
annona, ae f – врожай року; провіант, постачання
annuntio, avi, atum, are – анонсувати
annus, i m – рік
annuum, i n – річна платня
ansa, ae f – ручка

ante (з *acc.*) – перед, до; раніш
antea – колись, раніш
antecedo, cessi, cessum, ěre (з *acc.*) –
передувати
antepono, posui, positum, ěre – віддава-
ти перевагу, висувати на перший
план
antequam – перш ніж
antiquitas, atis f – стародавність, давни-
на
antiquus, a, um – стародавній, давній
anulus, i m – перстень, кільце
anxius, a, um – що тривожиться, що
боїться
aperio, perui, pertum, ire – відкривати,
розкривати, робити доступним
aperte – відкрито, явно, очевидно
apiscor, aptus sum, apisci – одержувати,
захоплювати, засвоювати
app- = adp-
apparatus, us m – готування, підготов-
ка, попередні заходи
appareo, parui, (paritum), ere – бути,
показуватися, виявлятися, бути яс-
ним
appellasset = appellavisset (3 *osoba sing.*
plusquamperf. coniunc. від **appello**)
appellatio, onis f – назва; звертання, апе-
ляція
appellator, oris m – що благає про допо-
могу, подавець апеляційної скарги
appello, avi, atum, are – називати; звер-
татися зі скаргою, апелювати; повідо-
мляти, притягати до відповідаль-
ності; зазивати, приставати, спокуша-
ти
appetenter (adpetentur) – жадібно, ко-
рисливо, користуюбно
appeto, petivi (petii), petitum, ěre – ха-
пати, захоплювати
applico, avi (ui), atum (itum), are – при-
сувати, спрямовувати, наближати,
прилучати; **se applicare** – прилучати-
ся
applicatio, onis f – застосування
aprehendo (adprehendo), prehendi,
prehensum, ěre – вистачати, схоплю-
вати, піймати
apto, avi, atum, are – приладжувати,
приспосовувати
apud (з *acc.*) – у, при, біля, коло
aqua, ae f – вода

aqueductus, us m – водопровід, право
проведення води
aquila, ae m, f – орел
aquiminale, is n – таз для купання
arbiter, tri m – суддя (зокрема, тре-
тейський суддя), знавець, цінитель
arbitratus, us m – догляд, нагляд, роз-
суд; точка зору
arbitrium, ii n – рішення, воля, суд; **in**
arbitrio – у ході судочинства; **sui**
arbitrii esse – бути у своїй волі
arbitror, arbitratus sum, ari – думати,
гадати
arbor, oris f – дерево
arbuscula, ae f – куш, деревце
arca, ae f – скриня, скринька, скарбни-
ця, каса
arceo, cui, -, ěre – стримувати, відхили-
ти, відводити
arcesso (accessio), ivi, itum, ěre – клика-
ти, запрошувати, залучати, обвинува-
чувати
arduus, a, um – крутий, високий; важ-
кий, скрутний
area, ae f – рівнина, площа, угіддя,
ділянка, майданчик
arena, ae f – пісок, арена
argentaria, ae f – міньяльна крамниця;
банківська справа
argentarius, ii – банкір, міньяло
argenteus, a, um – срібний
argentum, i n – срібло; **argentum**
infectum – необроблене срібло
argumentum, i n – доказ
arguo, ui, utum, ěre – доводити, визна-
вати, обвинувачувати, викривати
aries, etis m – баран
arma, orum n – зброя; війна
armarium, ii n – шафа
armatus, a, um – збройний
aro, avi, atum, are – орати
arra (arrha), ae f – задаток
ars, artis f – мистецтво, наука, ремесло;
здатність
articulus, i m – частина, випадок; стат-
тя
artifex, fficis m – майстер, художник,
творець
artificium, ii n – мистецтво, ремесло,
наука
arx, arcis f – замок, міцність, твердиня
as, assis m – ас (римська грошова оди-
ниця і монета)

asc = **adsc-**
asīnus, i m – віслук
aspernābilis, e – вартий презирства, незначний, знехтуваний
aspernor, atus sum, ari – відхиляти, відкидати, зневажати
aspicio, spexi, spectrum, ěre – дивитися, знову побачити
ass = **ad-**
assector (adsector), atus sum, ari – випливати, переслідувати
assentio, sensi, sensum, ire – погоджуватися, пристати на думку
assessor – див.: **adessor**
assimilis (adsimilis), e – подібний, схожий, що уподібнився
assimūlo, avi, atum, are – уподібнювати, робити схожим
ast = **ad-**
asto (adsto), stīti, (astītum, astatum), are – стояти біля
astrum, i n – світило, зірка
at – але, з другого боку; що ж стосується; навпаки
ater, atra, atrum – темний, похмурий
athleta, ae m – атлет
atque – і, а також
atqui – але, адже, тоді, у такому випадку, оскільки
atrocitas, atis f – жорстокість, безжалісність
atrociter – жорстоко, безжалісно
atrox, atrocis – жорстокий, суворий, жахливий
att = **ad-**
attineo, tenui, tentum, ere – міцно тримати, утримувати; призначатися, належати
attingo, tīgi, tactum, ěre – доторкатися; доходити, досягати
auctio, onis f – продаж з публічних торгів
auctor, oris m – діюча особа; представник; автор, письменник; відчувувач, гарант; той, хто надає тому, що відбувається, законної сили
auctoritas, tatis f – сила, судження, авторитетна думка, вплив, порада; участь; **auctoritas alicuius rei** – право власності на що-небудь
auctus, a, um – див.: **augeo**
auctūpor, atus sum, ari – ловити птахів, займатися ловом птахів

audacter – сміливо, зухвало
audax, acis – сміливий, зухвалий
audex, ausus sum, audere – зважуватися, дерзати, наважуватися, бажати
audio, ivi, itum, ire – чути, слухати, вислухувати
auditorium, ii n – зал судових засідань, суд
aufĕro, abstūli, ablatum, auferre – нести, віднімати, викрадати, позбавляти
augeo, auxi, auctum, ere – збільшувати; множити, розширювати, зростати
aureus, a, um – золотий
aureus, i m – золотий (золотий денарій, монета вартістю у 100 сестерцій)
auricularis, e – вушний
auricularius, a, um = auricularis, e auricularius, i m – довірена особа
aurifex, ficis m – ювелір, золотих справ майстер
auris, is f – вухо
aurum, i n – золото
auspicium, ii n – ауспій, спостереження за польотом пророчих птахів; знамення
aut – чи, або; і
autem – же, однак
autumnus, i m – осінь
auxilium, ii n – допомога, підтримка
aveo, -, -, ere – бути здоровим; **ave** – здрастуй або прощай
averto (avorto), verti (vorti), versum (vorsum), ěre – відвертати, відводити, відкладати, нести, відвозити; розтрачувати, викрадати, приховувати
avis, is f – птах
avitus, a, um – дідів, дідівський
avōco, avi, atum, are – відзивати, відволікати, призивати
avorto = averto
avuncūlus, i m – дядько (брат матері)
avus, i m – дід

B

balineum (balneum), i n – лазня, ванна
balnearis, e – лазневий
barba, ae f – борода
barbārus, a, um – чужоземний, варварський
barbatus, i m – бородань; римлянин старого часу

basilica, ae f – базиліка: 1) торговельні «ряди», розкішна будівля з двома рядами колон на Римському форумі з залами для судових засідань та торговельних операцій; 2) християнський храм

beatus, a, um – щасливий, блаженний, прекрасний

belle – прекрасно

bellus, a, um – воєнний, військовий

bellissime – прекрасно, щонайкраще

bellum, i n – війна; **bellum finitimum** – війна із сусідами

bellus, a, um – милий, приємний; прекрасний; веселий; дружелюбний

bene – добре

benedico, dixi, dictum, ěre – благословляти

benedictio, onis f – благословення

beneficentia, ae f – доброчесність, доброчинність, благодіяння

beneficium, ii n – благодіяння, перевага, пільга, послуга

benevolentia, ae f – прихильність, доброзичливість

benignitas, atis f – прихильність, доброта, привітність, щедрість

benignus, a, um – сприятливий, м'який, поблажливий

bestia, ae f – звір

bibliotheca, ae f – книгозбище, бібліотека

bibo, bibi, -, ěre – пити

biennium, ii n – два роки, дворічний термін

bini, ae, a – по два

bis – двічі

blandus, a, um – чарівний, улесливий

bombycina, orum n – шовкова одежа

bona, orum f – майно

bonitas, atis f – добротність, якість; доброта

bonum, i n – благо, добро

I bonus, a, um – гарний, добрий, порядний

II bonus, i m – порядна людина

bos, bovis m (f) – бик, корова

bracchium, ii n – рука

brevis, e – короткий, стислий, короткочасний; маленький, незначний; **brevi** – швидко

brevitas, atis f – стислість

bucina, ae f – кручена труба, сигнальний піг, сигнальна труба полководця

С

С. – скорочення слова **condemno** (засуджую) при подачі голосів судьями; **С** – **centum** – сто

caballus, i m – кінь, шакапа

cado, cecidi, casurum, ěre – падати, підпадати; упасти, загинути

caducum, i n – виморочне майно

caducus, a, um – близький до падіння, приречений на смерть, згубний; той, що залишився без спадкоємця, безгосподарний

caecitas, atis f – сліпота

caecus, a, um – сліпий

caedes, is f – убивство

caedo, cecidi, caesum, ěre – бити, сікти, різати, рубати, убивати

caelum, i n – небо

Caesar, aris m – Цезар

calamitas, atis f – нещастя, недоля

calamitosus, a, um – тяжкий, згубний, нещасливий

calo, avi, atum, are – скликати

calamus, i m – очерет; перо (для листа)

calcar, aris n – шпора

calco, avi, atum, are – давити, зневажати, топтати, наставати (ногою)

caligo, ĩnis f – туман, морок, імла

calix, ĩcis m – кубок, келих, чаша

calliditas, atis f – мистецтво; хитрість, підступ, лукавість

callidus, a, um – митецький, хитрий, лукавий

calor, oris m – запад жар

calumnia, ae f – наклеп; мінливе, перекручене тлумачення

calumnior, atus sum, ari – обмовляти

calumniosus, a, um – наклепницький, помилковий

calvus, i m – лисий, плішивий

calx, calcis f – вапно

candelabrum, i n – свічник, канделябр

candidus, a, um – білосніжний

cani, orum m – сиве волосся, сивина

canis, is m (f) – собака

canticum, i n – пісня, мелодекламація

canto, avi, atum, are – пекти

cantus, us m – спів

capax, acis – місткий сприйнятливий, здатний до сприйняття
capillus, i m – волосся
capio, cepi, captum, ěre – брати, ловити, піймати, захоплювати; перемагати
capitalis, e – пов'язаний з небезпекою; юр. кримінальний, дуже небезпечний; карний; **causa capitalis** – кримінальна справа (санкцією в якій є найбільше обмеження правоздатності – **amissio libertatis**, втрата волі)
capra, ae f – коза
captivus, a, um – захоплений у полон, військовополонений
capto, avi, atum, are – вистачати, ловити; наполегливо домогатися
captus, a, um – див.: **capio**
captus, us m – оволодіння, сприйняття, розуміння
caput, capitĭs n – голова, глава; правоздатність; головний момент
carcer, ěris m – в'язниця, темниця
care – дорого, з жадібністю, охоче
careo, ui, (iturus), ere (alĭqua re) – позбуватися, бути позбавленим; не мати (будь-чого), бідувати; не містити (будь-чого), бути вільним (від будь-чого); виявитися (без будь-чого)
carina, ae f – кіл
carĭtas, atis f – прихильність, любов, приятель; прихильність, милість
carmen, ĩnis n – пісня, ода; формула (магічна або юридична)
Carthaginiensis, e – карфагенський
Carthāgo, ĩnis f – Карфаген
carus, a, um – дорогий
casa, ae f – хатина
cassis, idis f – шолом
castellum, i n – форт, маленька фортеця, ферма; резервуар
castigo, avi, atum, are – карати; застосовувати тілесне покарання
castigatio, onis f – очищення; покарання, бичування, тілесне покарання, осудження
castrensis, e – військовий, табірний
castrum, i (casta, orum) n – військовий табір, форт
casus, us m – падіння; випадок, мінливість; відмінок
catena, ae f – ланцюг, ланцюжок

cathedra, ae f – крісло; місце перебування
caupona, ae f – шинок, трактир; трактирниця
cauponius, a, um – трактирний, шинкарський
I causa (z gen.) – заради, для, з метою, через
II causa, ae f – справа, причина, заснування, положення; **causam reddĕre** – пояснити (викласти) причину; **ex causa** – внаслідок, у випадку
caute – обачно
cautio, onis f – обережність, обачність; письмова гарантія
cautus, a, um – див.: **caveo**
cautus, a, um – обережний, хитромудрий
caveo, cavi, cautum, ere – передбачати, уживати заходів обережності; гарантувати; складати документи (**cautio** – гарантія, розписка)
cavillatio, onis f – юридична софістика
cecĭdi – див.: **cado**
cecidi – див.: **caedo**
cedo, cessi, cessum, ěre – йти, впливати, відходити, поступатися, дозволяти, позволяти
celĕber, bris, bre – багатолюдний, масовий, часто відвідуваний; знаменитий
celer, celĕris, celĕre – швидкий
celerĭtas, atis f – швидкість, поспішність
cella, ae f – кімнатка, комора
celo, avi, atum, are – приховувати, ховати
cementum, i n – бут, щебінь
cena, ae f – обід
censeo, cencui, censum, ere – вважати, гадати; вносити пропозицію; приймати рішення
census, us m – ценз (податковий перепис населення або цензорський список платників податків)
centies – сторазово
centum – сто
centuria, ae f – центурія (загін з 60–100 солдатів)
cepi – див.: **capio**
cera, ae f – віск; навощена табличка
certatio, onis f – сварка, змагання, суперечка
certe – точно; звичайно; у всякому разі

certo, avi, atum, are – змагатися, бороти, сперечатися
certus, a, um – точний, вірний, відомий, конкретний
cessio, onis f – поступка; **in iure cessio** – судова поступка
cesso, avi, atum, are – баритися, гаятися, зтягувати; не діяти; втрачати, упускати; припинятися, іти; не бути в суді
cetērum – в інших випадках, в іншому разі, інакше; утім; хоч би як було
cetērus, a, um – інший
Chaldaeus, i m – халдей, житель Вавилонії; *перен.*: астролог, маг
chaos n – хаос
charta, ae f – лист папірусу, сувій
chirographarius, a, um – рукописний; оформлений розпискою
chirographum, i n – рукопис, розписка (письмове боргове зобов'язання, що було доказом факту угоди, зробленої без свідків)
chronica, orum n – літопис
cibaria, orum n – їстівні припаси, продовольство
cibus, i m – їжа
cicatrix, icis f – шрам, рубець, рана, що зарубцювалася; **venire ad cicatricem** – зарубцювуватися
cingo, cinx, cinctum, ěre – пов'язувати, оперізувати
circa – див.: **circum**
circenses, ium m – видовище
circiter – біля
circum (circa, з acc.) – біля, навколо, відносно
circumambūlo, avi, atum, are – обходити, оглядати
circumduco, duxi, ductum, ěre – водити навкруги, обманювати; скасовувати, анулювати
circumcedeo, sedi, sessum, ere – осаджувати
circumvenio, veni, ventum, ire – обходити навкруги, обманювати, «обводити навколо пальця»
cito – швидко, поспішно
citus, a, um – швидкий, поспішний
civilis, e – цивільний
civiliter – відповідно до цивільного права; чменно

civis, is m (f) – громадянин (співгромадянин)
civitas, atis f – суспільство, громада, держава; громадянство; корпорація; місто
I clam (прийм.) – потай (від когось)
II clam (присл.) – таємно
clamor, oris m – крик
clarus, a, um – знатний, шляхетний, славний, знаменитий
claudio, si, sum, ěre – замикати, зупинити, оточувати, укладати, закінчувати
claudus, a, um – кульгавий
claustrum, i n – засув, замок
clavis, is f – ключ
clementia, ae f – помірність, м'якосердя, лагідність, смиренність
clepo, clepsi, cleptum, ěre – красти, крастися; **clepĕre se** – ховатися
clepsydra, ae f – водяний годинник, клеписдра (одиниця часу)
clypeo, -, atum, ere – озброїти щитом
coactus, a, um – див.: **cogo**
coalesco, coalui, coalitum, ěre – зростатися, прийматися, приживатися
codex, icis m – стовбур, колода, книга
codicilli, orum m – навшені дощечки, таблички; приписки до заповіту (яка включає доповнення, виправлення і зміни відповідно до останньої волі спадкодавця)
coegi – див.: **cogo**
coelestis, e – небесний
coelum, i n – небо
coemptio, onis f – коемпція (шлюб, укладання якого відбувалося у вигляді символічної покупки)
coĕo, ii (ivi), itum, ire – збиратися, укладати; входити, сходитися, складати; приднуватися
(**coepio**), **coepi, coeptum, coepisse** – почати; починати(ся)
coĕrceo, cui, cĕtum, ere – утримувати, карати, притягати до відповідальності
coĕrcitio, onis f – утихомирнення, стримування; покарання
coetus, us m – сходка, збори
cogitatio, onis f – намір, думка, план
cogito, avi, atum, are – думати, обмірковувати, мислити

cognatio, onis *f* – когнація, кровне споріднення; спорідненість; рідня
cognatus, i *m* – когнат
cognitio, onis *f* – пізнання, ознайомлення; розслідування; цивільний процес, судочинство, судовий розгляд; наслідок, слухання; судова компетенція, ведення; когніційне провадження
cognitorius, a, um – що стосується офіційного представника на суді
cognosco, novi, nŕtum, ěre – пізнавати, розбиратися, розслідувати, вести слідство
cogo, coegi, coactum, ěre – змушувати, примушувати
cohaere, haesi, haesum, ere (з *dat.*) – бути зв’язаним (з чимось), перебувати у зв’язку; залежати один від одного
coheres, edis *m* (*f*) – співспадкоємець
cohors, hortis *f* – когорта; оточення, почет
coicio (coniicio), ieci, iectum, ěre – скидати разом; укладати, містити
coitus, a, um – див.: *coĕo*
collatio, onis *f* – з’єднання, зіставлення, звід
collega, ae *m* – колега
collegium, i *n* – колегія
collido, lisi, lisum, ěre – ударяти, зім’яти, роздавити, розшибати
colligo, legi, lectum, ěre – збирати, накопичувати, складати
collŕco, avi, atum, are – поміщати, пристроювати, видавати (заміж)
collum, i *n* – шия
collusio, onis *f* – таємна угода, змова
colluvies (conluvines), ei *f* – стік нечислот; набрід, покидьки
colo, colui, cultum, ěre – доглядати, обробляти, насаджувати; шанувати
colonarius, a, um – селянський
colonus, i *m* – колон, селянин, хлібороб-орендар, колоніст, переселенець
color, oris *m* – колір
coloro, avi, atum, are – фарбувати, передавати відтінок
columna, ae *f* – колона
comes, ĩtis *m* (*f*) – супутник (супутниця)
comissator, oris *m* – учасник пиятики, той, що бенкетує, гуляка

comitium, ii *n* – коміцій (місце на форумі, де проходили народні збори); **comitia calata** – скликані коміцій (народні збори, що проходили під керівництвом верховного жерця)
comitor, atus sum, ari – проважджати, супроважджувати
comm- = **con-**
commeatus, us *m* – відпустка
commendo, avi, atum, are – довіряти, доручати
commeo, avi, atum, are – ходити туди і сюди, приходити
commercium, ii *n* – комерція (право торгівлі)
comisceo, cui, xtum, ere – змішувати, з’єднувати; **commiscere** [*se*] **cum aliquo** – сходиться (з кимось)
commito, misi, missum, ěre – доручати, робити, учиняти; **committĕre se** – віддаватися
commodatum, i *n* – позичка
commŕdo, avi, atum, are – робити послугу, позичити (у безплатне користування), позичити; надати; передати
commŕdum, i *n* – вигода, користь, інтерес
commŕdus, a, um – належний, гарний, зручний; корисний, доцільний
communicatio, onis *f* – єднання, єдність
communĕco, avi, atum, are – робити спільним, усуспільнювати
communis, e – спільний
communĕtas, atis *f* – спільність, гуртожиток, зв’язок, громадське життя, спілкування
commuto, avi, atum, are – змінювати, перетворювати
comp- = **con-**
comparatio, onis *f* – порівняння, порівняльний розгляд
I compĕro, avi, atum, are – купувати, готувати
II compĕro, avi, atum, are – порівнювати; з’єднувати
compello, pŕli, pulsum, ěre – зганяти, збирати; примушувати
compensatio, onis *f* – залік, відшкодування, сплата
comperio, pĕri, pertum, ěre – дізнаватися
compesco (conpesco), pescui, -, ěre – утихомирювати, утримувати

compētens, entis – придатний, належний, відповідний
compēto, ivi (ii), itum, ěre – сходитися, підходити, бути придатним, приєднуватися, вимагати за законом
compilo, avi, atum, are – викрадати
complexor, plexus sum, plecti – обіймати, викладати
complures, plura – багато хто, багато чого
compono, posui, positum, ěre – складати; приводити у відповідність, упорядковувати, погоджувати
compos, pōtis – що володіє, що не втратив; **compōten mentis esse** – бути у своєму розумі, не втратити розуму
compositus, a, um – складений, складний; урівноважений, гармонійний
comprehendo (prendo), prehendi (prendi), prehensum (presum), ěre – брати, захоплювати, охоплювати; зв'язувати, скріплювати, враховувати, виражати, описувати; установлювати, призначати
comprōbo, avi, atum, are – схвалювати, затверджувати, підтверджувати
compromissum, i n – компроміс (рішення сторін удатися до допомоги третейського судді)
comptus, a, um – підфарбований, нарум'янений
compūto, avi, atum, are – підраховувати, обчислювати, перелічувати, зараховувати
concedo, cessi, cessum, ěre – уступати, дозволяти, довіряти, надавати
conceptio, onis f – сукупність; формулювання
concertatio, onis f – змагання, суперечка, диспут
concha, ae f – раковина; посудина з раковини
conciliabūlum, i n – ринкова площа, місце для збору народу
conciliatio, onis f – з'єднання, зближення; залучення на свою сторону
concilium, i n – з'єднання, зв'язок; нарада, збори
concipio, cepi, ceptum, ěre – зачати, родити; збирати; задумувати; утворювати, робити, здійснювати; одержувати, годувати

concitatio, onis f – швидкий рух, порушення, роздратування
conċito, avi, atum, are – скликати, запрошувати, підбурювати
conclave, is n – закрите (що запирається) приміщення, кімната, покої
concludo, clusi, clusum, ěre – укладати, завершувати
concoquo, coxi, coctum, ěre – переварювати, засвоювати, ретельно обмірковувати
concordia, ae f – згода, єдність
concordo, avi, atum, are – узгоджуватися
concubina, ae f – наложниця, коханка
concupinatus, us m – конкубінат, співжиття, любовний зв'язок
concupisco, pivi (pii), pitum, ěre – жадати, жагуче бажати, прагнути
concurro, curri, cursum, ěre – стікатися, збігатися, сходитися, узгоджуватися
conkursus, us m – стікання; сприяння; сутичка
concutio, cussi, cussum, ěre – розхитувати, коливати
condemno, avi, atum, are – засуджувати, визнавати винним
condicio, onis f – умова, застереження (у договорі або заповіді); суспільне становище, статус
condicionalis, e – умовне, обумовлене, застереження
condictio, onis f – кондикція, особистий (зобов'язальний) позов
condo, dīdi, dītum, ěre – засновувати, влаштовувати, установлювати; ховати
conduco, duxi, ductum, ěre – збирати, знімати; орендувати; підряджатися
conductio, onis f – найом, прийом в оренду
conductor, oris m – наймач, орендар
conexus, a, um – зв'язаний
confarreatio, onis f – конфареація (один із трьох видів шлюбу)
confectus, a, um – див.: **conficio**
confěro, tūli, collātum, ferre – зносити, складати, зводити, збирати, покладати; вносити; звертати, направляти
confessio, onis f – визнання
confessus, a, um – див.: **confiteor**

confestim – негайно, відразу
conficio, feci, fectum, ěre – закінчувати, робити, здійснювати
confido, confisum sum, confiděre – довіряти
configo, fixi, fixum, ěre – виколловати
conficio, feci, fectum, ěre – закінчувати, робити, здійснювати
confirmo, avi, atum, are – відновлювати, затверджувати, підтверджувати
confiteor, fessus sum, fiteri – усвідомлювати, визнати
conflo, avi, atum, are – роздувати; переплавляти
confugio, fugi, -, ěre – бігти
confundo, fudi, fustum, ěre – лити, уливати, розподіляти; змішувати, перемішувати; бентежити
confusus, a, um – безладний, заплутаний
congiarium, ii n – роздавання (видача продуктів або грошей бідним городянам чи солдатам)
congrěgo, avi, atum, are – збирати, з'єднувати
congrue – узгоджено; належним чином
congruo, ui, -, ěre – відповідати, підходити, погодитися, збігатися
congruus, a, um – відповідний, належний
coniunctio, onis f – зв'язок, споріднення, родинні відносини, шлюб, сполучення
coniungo, iunxi, iunctum, ěre – з'єднувати, сполучити, поєднувати родинними узами
conlega – див.: **collega**
conluvies – див.: **colluvies**
conn- = **comm-**
connuměro, avi, atum, are – захищувати
conor, conatus sum, ari – намагатися, пробувати
comp- = **comp-**
conpello, pūli, pulsum, ěre – гнати, примушувати, вводити, направляти
conpesco (compesco), pescui, -, ěre – скоувати, стримувати, утихомирювати
conquiro, quisivi, quisitum, ěre – підшукувати, збирати звідусіль, набирати, ревно шукати
consanguineus, i m – кровний родич (головним чином брат або сестра)

conscientia, ae f – сумління; **mala conscientia** – нечисте сумління
consocio, scivi, scitum, ire – приймати, захищувати
conscribo, scripsi, scriptum, ěre – писати, записувати, вносити до списків; складати
consecro, avi, atum, are – освячувати, визнавати священним
consensus, us m – угода; **consensus necessarius** – законна угода
consentio, sensi, sensum, ire (de aliqua re) – погоджуватися, виражати згоду; сходитися (у чомусь); згадотися, влаштуватися
consequens est – отже
consequentia, ae f – наслідок; **per consequentias** – опосередковано, через наслідки
consequor, secutus sum, sequi – впливати; переслідувати; добувати, домагатися
consěro, serui, sertum, ěre – з'єднувати; вступати; зав'язувати
conservatio, onis f – заощадження; порятунк
conservo, avi, atum, are – зберігати
conservus, i m – товариш по рабству
considěro, avi, atum, are – оглядати; обмірковувати
consīdo, sedi (sidi), sessum, ěre – сидати, осідати
consignatio, onis f – письмове посвідчення
consilium, ii n – рада, намір; **in consilio habere** – мати на увазі; брати до відома
consisto, stīti, -, ěre – полягати, ставати, установлюватися, міститися, складатися, зосереджуватися; існувати
consonantia, ae f – співзвуччя, погодженість, збіг
consōno, sonui, -, are – спільно звучати, узгоджуватися, збігатися
consortium, ii n – спільність
conspicuo, us m – поле зору, огляд
conspicio, spexi, spectrum, ěre – побачити, помітити
conspiratio, onis f – згода, зговір, змова
constans, antis – постійний, неухильний, наполегливий, стійкий, непохитний, твердий

constantia, *ae f* – сталість, міцність, незмінність
constīti – див.: **consto, consisto**
constituo, stitui, stitutum, ěre – установлювати, призначати, визначати, засновувати, постановляти, затверджувати, визнавати
constitutio, onis f – постанова, наказ
consto, stīti, staturus, are – складатися; бути твердо встановленим, бути з'ясованим; узгоджуватися; існувати
constringo, strinxī, strictum, ěre – зв'язувати, стримувати, звужувати, скорочувати, зводити
consuetudo, īnis f – звичка, звичай, побут; вживання, застосування, практика
consul, is m – консул
consularis, e – консульський
consularis, is m – консуляр (колишній консул або легат у провінції, що мав ранг консула)
consulatus, us m – консульське звання, консульська посада, консульство
consūlo, sului, sultum, ěre – радити, обговорювати, запитувати; міркувати, піклуватися
consulto – навмисно
consultor, oris m – що прохає про пораду; що радить, консультант
consultum, i n – порада, постанова, визначення, установа
consultus, a, um – навмисний, свідомий
consultus, i m – правознавець, юрист
consummo, avi, atum, are – завершувати, виконувати, доводити до кінця
consumo, sumpsi, sumptum, ěre – споживати, витратити; знищувати, приводити до зникнення, умертвити
contemno, tempsi, temptum, ěre – нехтувати, зневажати, ставитися байдуже
contemplatio, onis f – розуміння, мета, намір; вид, видовище, картина
contemptio, onis f – презирство, неповага
contemptus, us m – презирство
contendo, tendi, tentum, ěre – натягати; порівнювати; заперечувати; притягати
contentio, onis f – посилення, домагання; порівняння, зрівняння
contentus, a, um – див.: **contineo** чи **contendo**
contentus, a, um – що задовольняється, вдоволений

conterreo, rui, rītum, ere – налякати
contestatio, onis f – засвідчення; **litis contestatio** – засвідчення суперечки
contestitus, a, um – див.: **contestor**
contestor, atus sum, ari – кликати у свідки, починати запрошенням свідків, засвідчити; **lis contestata** – засвідчений позов
conticesco (conticisco), ticui, -, ěre – умовкати
contineo, tinui, tentum, ere – містити, вміщувати; залишати, утримувати, скріплювати; обмежувати; у **passivum** – складатися; задовольнятися
contingo, tīgi, tactum, ěre – торкатися, доторкатися, зачіпати, захоплювати; відбуватися, виникати
continuatio, onis f – безперервність, тривалість; продовження
I continuo – негайно
II continuo, avi, atum, are – з'єднувати, зв'язувати
contio, onis f – збори
contra (npucl.) – навпаки, напроти; **contra dicere** – заперечувати, суперечити, протестувати
contra (npuim. з acc.) – усупереч, проти
contractus, us m – контракт, угода
contradico, dixi, dictum, ěre – заперечувати, відкидати
contradictio, onis f – заперечення, протиріччя
contrāho, traxi, tractum trahere – стягати, скріплювати, укладати (угоду), збирати, накопичувати; заподіювати, робити
contrarius, a, um – протилежний; **e contrario** – навпаки
contrectatio, onis f – викрадення, розтрата, присвоєння
contrecto, avi, atum, are – торкатися, спокушати, привласнювати собі, розкрадати
contributio, onis f – погашення, розрахунок
constristo, avi, atum, are – засмучувати
controversia, ae f – суперечка, розбіжність
contubernium, ii n – співжиття
contumacia, ae f – упертість, норавливість; затята неявка до суду; непокопа

contūmax, acis – упертий, норовливий; що не з'явився до суду (що виявив неповагу до суду)
contumelia, ae f – образа
conturbo, avi, atum, are – збентежити
conubium, ii n – шлюб, одруження; право укладати шлюб
convalesco, valui, -, ěre – видужувати; приживатися, зміцнюватися, зміцніти; одержувати законну силу, ставати дійсним
convenio, veni, ventum, ire – сходитися, погоджуватися, приходити до згоди, залагоджувати, укладати, відповідати; **convēnit** (безособ.) – те саме, що і **deceat**; улагоджено, вирішено, є домовленість; **conveniri** – застосовуватися, бути визнаним; залучатися до відповідальності
conventio, onis f – угода
conventionalis, e – договірний
conventum, i n – домовленість, угода
conventus, a, um – див.: **convenio**
conventus, us m – зібрання, збір, збіговисько, засідання
conversatio, onis f – звертання, спілкування
converto (vorto), verti (vortī), versum (vorsum), ěre – звертати, перетворювати, переводити; змінювати, «ставити з ніг на голову»
convicior, atus sum, ari – ляяти
convicium, ii n – лайка, ганьблення
convincio, vici, victum, ěre – викривати, доводити, спростовувати
convivium, ii n – бенкет
convocium – «з'єднання голосів» (слово, створене штучно і покликане пояснити походження слова «**convicium**»)
convoco, avi, atum, are – скликати, збирати
copia, ae f – багатство, достаток, міць; копія
copiae, arum (pl.) f – військо
copūlo, avi, atum, are – сполучити, зв'язувати, з'єднувати
coquo, coxi, coctum, ěre – варити, куховарити, готувати, обпалювати, гасити (вапно)
cor, cordis n – серце
I coram (з *abl.*) – у присутності (будь-кого)

II coram (*npuc.*) – особисто, на очах у всіх, бути присутнім особисто
cornix, cornicis f – ворона
corollarium, ii n – вінок
corporalis, e – тілесний, матеріальний
corpus, ěris n – тіло, предмет
corrīgo, rexi, rectum, ěre – випрямляти, виправляти
corripio, ripui, reptum, ěre – схоплювати, охоплювати; обвинувачувати
corrumpo, rupi, ruptum, ěre – шкодити, завдавати шкоди, ущемляти, псувати, ушкоджувати, зваблювати, спокушати
corruptus, a, um – див.: **corrumpo**
cotidie (cottidie) – щодня, із дня у день, безупинно
cras – завтра
crastinus, a, um – завтрашній
creber, bra, brum – частий, часто повторюваний
crebro – часто
credīdi – див.: **credo**
credītor, oris m (creditrix, tricis f) – кредитор, позикодавець
creditum, i n – позичка, кредит
credo, credīdi, credītum, ěre – вірити, довіряти; вважати, гадати
credulitas, atis f – довірливість
crematio, onis f – страта через спалення
creo, avi, atum, are – створювати, діяти, обирати, призначати; породжувати
crepīda, ae f – сандаля, взуття
cresco, crevi, cretum, ěre – рости, зростати
cretio, onis f – креція (формальна заява про прийняття спадщини, яку потрібно зробити протягом визначеного часу з дня оголошення спадкоємцю заповіту або з дня смерті заповідача)
crimen, criminis n – злочин, обвинувачення в злочині; **eděre crimen** – повідомляти про обвинувачення; **crimen alicuius rei obiicěre** – звинувачувати в будь-чому
criminalis, e – злочинний
crimīnor, atus sum, ari – обвинувачувати, обрехати
criminosus, a, um – обвинувальний, злочинний
crumena, ae f – гаманець
cruor, oris m – кров, кровопролиття

crusta, ae f – накладна або мозаїчна робота, облицювання, панель
crux, crucis m – хрест, розп'яття (стра- та, що застосовувалася переважно до рабів)
cui, cuius – див.: **qui, quis**
cubile, is n – ложе
cubiculum, i n – спальня
culcita, ae f – матрац
culpa, ae f – недбалість, провина; **culpa lata** – груба недбалість
cultellus, i m – ніж, бритва
cultor, oris m – той, хто обробляє землю; вихователь; житель
cultura ae f – обробіток, обробка; відхід
I cum (прим. з abl.) – з (кимось)
II cum (quum, сол.) – коли; тому що, оскільки, у той час як, хоча; **cum primum** – як тільки; **cum ... tum** – як ... так
cuncti, ae, a – усі разом, у цілому, у сукупності
cupide – жадібно, з жадібністю
cupiditas, atis f – сильне бажання, пристрасть, жадібність, жадібність
Cupido, inis m – Купідон (бог любові, син Венери)
cupidus, a, um – прагнучий; жадібний
cupio, ivi (ii), itum, ěre – жадати, прагнути, (жагуче) бажати
cupressus, a, um – зроблений з кипариса, кипарисовий
cupressus, i f – кипарис
cur – навіщо
cura, ae f (з gen.) – турбота, піклування (про когось)
curatio, onis f – лікування; піклування
curator, oris m – попечитель
curia, ae f – курія (у Давньому Римі – одна з 30 громад, що розділялися на 3 триби; будівля ради, у якій збиралася курія, а надалі – сенат)
curo, avi, atum, are – піклуватися, лікувати
curriculum, i n – біг, шлях, поприще
curro, cucurri, cursum, ěre – бігти, поспішати
currus, us m – колісниця
cursim – швидко, на бігу
cursus, us m – біг, напрямок, курс
curulis, e – курульний

custodia, ae f – охорона, утримання, **in custodiam dare** – взяття під варту, тримання під арештом
custodio, ivi (ii), itum, ire – охороняти, оберігати, дотримувати
custos, odis m (f) – сторож, доглядач
cyclus, i m – коло

D

D. = Decimus – Децим; **D** – п'ятсот
damnas = damnatus, a, um – засуджений
damnatio, onis f – осуд, обвинувачення
damno, avi, atum, are – засуджувати, присуджувати; зобов'язувати, примушувати
damnosus, a, um – шкідливий, пагубний, що завдає шкоди
damnum, i n – збиток
datio, onis f – надання
dativus, a, um – даний, призначений
datus, a, um – див.: **do**
de (з abl.) – про, на підставі, з, від, із приводу
dea, ae f – богиня
debeo, bui, bitum, ere – бути належним; у **passivum** – впливати, приспівувати; **non debet** – не повинне
debilis, e – слабкий, немічний
debitor, oris m – боржник
debitum, i n – борг
debui – див.: **debeo**
decedo, cessi, cessum, ěre – іти, їхати, іти з життя
decem – десять
decemvir, i m – децемвір
deceo, cui, -, ere (з acc.) – личити, (чому, комусь), **decet** – личить
deceptus, a, um – див.: **decipio**
decerno, crevi, cretum, ěre – вирішувати, постановляти
decido, cidi, cisum, ěre – відрубувати; покінчити, припинити
decimus, a, um – десятий
decies – десять разів
decipio, cepi, ceptum, ěre – обманювати
declaro, avi, atum, are – повідомляти, виявляти, висловлювати, проголошувати
decollatio, onis f – обезглавлення
decoro, avi, atum, are – прикрашати, прославляти

decrētum, i n – декрет, рішення
decui – див.: **deceo**
decurio, ōnis m – декуріон (командир
декурії, кавалерійського підрозділу,
що складався з десяти чоловік); член
муніципального сенату
decursus, us m – плін, потік
decus, decōris n – краса, честь, слава
dedi – див.: **do**
dediticus, a, um – той, що здався
deduco, duxi, ductum, ěre – виводити,
вести, виймати, виділити, відокреми-
ти, віднімати
defendo, fendi, fensum, ěre – захищати,
обороняти, давати відсіч; виправдо-
вувати
defensio, onis f – захист, відхилення
обвинувачення, апологія, промова у
власний захист
defensor, oris m – захисник
defensus, a, um – див.: **defendo**
defĕro, tŭli, latum, ferre – зносити,
знімати; надавати, передавати
deficio, fĕci, fectum, ěre – бути недо-
статнім, не вистачати; втратити силу,
бути недійсним
definio, ivi (ii), itum, ire – визначати,
обмежувати, давати визначення
definitio, onis f – визначення
defluo, fluxi, fluctum, ěre – скидати,
спадати, стікати, обпадати
defodio, fodi, fossum, ěre – закапувати,
укопувати, заривати
deformĭtas, atis f – потворність, ка-
ліцтво
defunctus, a, um – мертвий, померлий,
покійний
defungor, defunctus sum, fungi – завер-
шувати, закінчити; умерти, почити
degusto, avi, atum, are – пробувати, ку-
штувати, дегустувати
dehonesto, avi, atum, are – ганьбити,
безчестити, компрометувати, знесла-
вити
deiectio, onis f – скидання, вигнання;
зниження
deiectus, a, um – див.: **deicio**
deicio (deicio), ieci, ictum, ěre – скида-
ти, зганяти, проганяти
deinceps – потім, далі
deinde – потім
delator, oris m – обвинувач

delectamentum, i n – задоволення, насо-
лода
delecto, avi, atum, are – тішити, ублаго-
творити; припадати до душі, подоба-
тися
deleo, levi, letum, ere – знищувати
delibĕro, avi, atum, are – зважувати,
обмірковувати, приймати рішення
delibuo, bui, butum, ěre – мазати, по-
кривати, умошувати
delicatus, a, um – милий, красивий; тон-
кий, зніжений, примхливий; розкіш-
ний
delictum, i n – правопорушення, прови-
на, злочин, делікт
delitescio, delitui, -, ěre – ховатися, таїти-
ся
delphĭca, ae f – триніжок
dem – див.: **do**
demergo, mersi, mertum, ěre – скидати,
занурювати, поглинати
deminuo, nui, nutum, ěre – зменшувати,
уражати, обмежувати
deminutio, onis f – зменшення, примен-
шення, обмеження
demitto, misi, missum, ěre – спускати,
опускати, відпускати, звільняти, ви-
правдовувати; виганяти
demo, dempsi, mdemptum, ěre – зніма-
ти
demolior, molitus sum, iri – ламати, ва-
лити
demonstro, avi, atum, are – показувати,
вказувати
demum – саме; **ita demum** – тільки в
тому разі, тільки за тієї умови
denarius, ii m – денарій (римська моне-
та вартістю у 10 надалі в 16 асів)
denĕgo, avi, atum, are – відмовляти
denĭque – нарешті; навіть; тільки; уза-
галі; саме
dens, dentis m – зуб
denutio, avi, atum, are – давати звістку,
повідомляти
denuo – знову
deorsum – униз, унизу
depalmo, avi, atum, are – давати ляпа-
са, бити
depello, pŭli, pulsum, ěre – скидати, ви-
ганяти; відводити
depono, posui, positum, ěre – складати,
відкладати, здавати на зберігання

depopŭlor, atus sum, ari – руйнувати, спустошувати, грабувати
deportatio, onis f – виселення
deporto, avi, atum, are – висилати, видворяти
depositio, onis f – внесок, відкладання
deposĭtum, i n – депозит, річ, віддана на збереження
deposĭtus, a, um – див.: **depono**
deposui – див.: **depono**
depravo, avi, atum, are – спотворювати, псувати; розуміти перекручено, бачити в перекрученому світлі
depręcor, atus sum, ari – просити, благати, клопотати
deprehendo (deprendo), prehendi (prendi), prehensum (prensum), ěre – схопити, піймати, захоплювати, затримувати
deprehensio, onis f – піймання, захоплення
deprehensus, a, um – див.: **deprehendo**
depulsus, a, um – див.: **depello**
derelinquo, reliqui, relictum, ěre – залишати, зневажати, кидати
deręgo, avi, atum, are (z dat.) – (частково) скасовувати; обмежувати
descendo, scendi, scensum, ěre – виходити, відбуватися, виявлятися
describo, scripsi, scriptum, ěre – описувати
desęro, serui, sertum, ěre – залишати, кидати
desertio, onis f – залишення, зневага; втеча
desertor, oris m – дезертир
deservio, -, -, ire – ретельно служити; примушувати діяти, діяти вимушено; діяти по роду служби; робити послуги, присвятити себе
desiderium, ii n – бажання, вимога
desidęro, avi, atum, are – хотіти, вимагати
desidia, ae f – бездіяльність
designo, avi, atum, are – позначати, призначати, визначати; вказувати, обирати
desĭi – див.: **desĭno**
desĭno, sii (sivi), sĭtum, ěre – переставати, припиняти
desisto, stiti, stĭtum, ěre – відмовлятися, ухилитися; відступати, відступатися

desit – див.: **desum**
despero, avi, atum, are – відчаятися, перестати сподіватися, залишити надію (про щось чи на щось)
desĭno, avi, atum, are – затверджувати, призначати, визначати, вибирати, намічати
desĭti – див.: **desisto**
destituo, stitui, stĭtutum, ěre – залишати, відмовлятися
destrictus, a, um – жорстокий, неблаганний
destruo, struxi, structum, ěre – ламати, руйнувати
desuetudo, ĭnis f – утрата звички, бездіяльність, невживаність
desum, defui, -, deesse – не вистачати, бракувати
desŭper – угорі, нагорі, зверху
detęgo, texti, tectum, ěre – відкривати, виявляти; викривати
deterior, deterius – гірший; **deteriorem facęre** – погіршувати
deterreo, terrui, terrĭtum, ere – лякати, відганяти
deterrĭmus, a, um – найгірший
detestabilis, e – мерзенний, жахливий
detrąho, traxi, tractum, ěre – віднімати, виділяти, вести, обмежувати
detrimentum, i n – шкода, збиток, втра-
та
detrudo, trusi, trusum, ěre – зіштовхувати, кидати, увертати
deus, dei m – бог
deverto, verti, versum, ěre – звертати, повертати убік, ухилитися
divincio, vinxvi, vinctum, ěre – зв'язувати, з'єднувати, скріплювати
di – див.: **dii**
diabŭlus, i m – диявол
diadema, atis n (diadema, ae f) – діадема, синя з білим пов'язка на тіарі перських царів
dialectica, orum n – діалектичні міркування
dialogus, i m – розмова, бесіда
dico, dixi, dictum, ěre – говорити, називати, призначати; **ius dicęre** – творити суд, розбирати справу, здійснювати юрисдикцію; наказувати
dicto, avi, atum, are – диктувати, складати

didīci – див.: **disco**
duco, duxi, ductum, ěre – розсовувати, розподіляти
dies, ei m – день, термін
differentia, ae f – розходження, різниця
diffĕro, distŭli, dilatam, differre – відносити, розносити; відстрочити, відкладати; відрізнятися
difficĭle – важко, насилу
difficĭlis, e – важкий, скрутний, трудний
difficultas, atis f – труднощі, утруднення, скрутне становище
diffido, diffisus sum, diffidĕre – не довіряти
dignitas, atis f – гідність; суспільне становище, стан, статус
dī(g)nosco, (g)novi, (g)notum, ěre – розпізнавати, відрізняти
dignus, a, um (з *abl.*) – гідний, що заслуговує (на щось)
dii (dī) – nom. pl. deus; dii supĕri – вищі (небесні) боги; **dii Manes** – душі померлих
dilabor, laptus sum, labi – розпадатися, вислизати, пропадати, гинути, іти; витратитися
dilatĭo, onis f – відстрочка
dilectus, us m – вибір
dilĭgens, entis – старанний, уважний, акуратний
diligenter – уважно, ретельно
diligentia, ae f – старанність, увага, копіткість
dilĭgo, lexi, lectum, ěre – високо цінувати, поважати, любити, почитати
diluo, ui, utum, ěre – пом'якшувати, зм'якшувати, послабляти
dimidium, ii n – половина, середина
dimidius, a, um – половинний, що становить половину
dimitto, misi, missum, ěre – розпускати, залишати, прощати, упускати, звільняти
dinosco, novi, notum, ěre – див.: **dignosco**
Diogĕnes, is m – Діоген
directarius, ii m – злодій-зломщик
directo – прямо, безпосередньо
directus, a, um – прямий, відвертий
dirĭmo, emi, emptum, ěre – рознімати, розривати, відривати, припиняти
diruo, rui, rŭtum, ěre – руйнувати, зносити

discedo, cessi, cessum, ěre – розходитися, відокремлюватися, їхати, іти, проходити; розводитися
discepto, avi, atum, are – розбирати, проводити розгляд, розглядати, вирішувати
discerno, crevi, cretum, ěre – розрізняти
discessi – див.: **discedo**
discessio, onis f – розбіжність
disciplina, ae f – навчання, виховання, порядок, організація, улаштування, дисципліна
discipŭlus, i m – учень
disco, didīci, -, ěre – вивчати, учитися, осягати
discordia, ae f – сварка, розбрат
discriptio, onis f – поділ, розподіл
discurro, (cu)curri, cursum, ěre – бігати туди і сюди, роз'їжджати
discus, i m – (кругле) блюдо
discutio, cussi, cussum, ěre – руйнувати, розсіювати, спростовувати
disperdo, dīdi, dĭtum, ěre – марнувати, знищувати, промотувати
dispicio, spexi, spectrum, ěre – побачити, доглянути, уважно розглядати, розбирати, осягати
dispono, posui, posĭtum, ěre – розташовувати, розподіляти, упорядковувати, включати в плани
disposĭtus, a, um – послідовний
dispungo, punxi, punctum, ěre – розмічати, піддавати перевірці
disputatio, onis f – бесіда, суперечка, міркування, обговорення
dissensio, onis f – розбіжність, суперечка
dissentio, sensi, sensum, ire – не погоджуватися, не узгоджуватися, не збігатися, розходитися в думці, виражати незгоду
dissĕro, serui, sertum, ěre – міркувати
dissimĭlis, e – несхожий
dissimulatio, onis f – утаювання, удавання, лицемірство; зневага образою
dissimŭlo, avi, atum, are – ховати, приховувати, заховувати
dissocio, avi, atum, are – роз'єднувати, відокремлювати, розривати узи; виходити з товариства
dissolvo, solvi, solutum, ěre – розривати
dissuadeo, suasi, suasam, ere – відговорювати, переконувати

disto, distīti, -, are – відстояти, відрізнитися, розрізнитися
distrāho, traxi, tractum, ěre – розривати; розпродавати
distribuo, tribui, butum, ěre – розподіляти
distringo, strinxī, strictum, ěre – розтягувати, відволікати, розпоршувати сили (або увагу)
diu – довго, надовго
diurnus, a, um – денний, діючий удень
diuturnus, a, um – тривалий, довгий
diversus, a, um – протилежний, протилежний
diverto (divorto), verti (vorti), versum (vorsum), ěre – розходитися, розривати шлюб, розводиться
dives, divītis – багатий
divīdo, visi, visum, ěre – поділяти, розділяти
divine – божественно
divinus, a, um – божественний
divisio, onis f – розподіл, розділ
divitae, arum f – багатство
divortium, ii n – розлучення (за спільним рішенням)
divus, a, um – божественний
divus, i m – бог
dixi – див.: **dico**
do, dedi, datum, dare – давати; робити; надавати; призначати
doceo, cui, ctum, ere – учити, навчати, наставляти, пояснювати, викладати
doctrina, ae f – навчання, наука
doctus, a, um – учений, той, що знає, досвідчений
doleo, ui, (iturus), ere – хворіти, відчувати біль, страждати, горювати
dolor, oris m – біль, страждання, скорбота
dolosus, a, um – хитрий, лукавий, підступний
dolus, i m – намір, хитрість, обман; **doli capax** – злочинний, зловмисник, здатний до злого наміру
domestīcus, a, um – домашній
domicilium, ii n – житло, місце проживання
Dominīcus, i n – неділя
dominium, ii n – власність; володіння, влада, панування
domīnus, i m – хазяїн, власник, пан; **Domīnus** – Господь

domo, mui, mītum, are – приборкувати, упокорювати, одомашнювати, приручати
domus, us (i) f – будинок
donatio, onis f – дарування
donec – поки, поки не
dono, avi, atum, are – дарувати, обдаровувати (чимось)
donum, i n – дарунок
dormito, avi, atum, are – спати
dorsum, i n – спина, хребет
dos, dotis f – придане; **dotem dicere** – призначати придане
dotalis, e – те, що стосується посагу, що входить у придане
dubie – сумнівно
dubitatio, onis f – сумнів
dubīto, avi, atum, are – сумніватися
dubium, ii n – сумнів
dubius, a, um – сумнівний, що викликає сумнів; що викликає побоювання; небезпечний
ducenti – двісті
duco, duci, ductum, ěre – вести; **uxorem ducere** – женитися, брати в дружини
dulcedo, īnis f – насолода, принадність
dulcis, e – солодкий, приємний
dum – поки, поки не
dummōdo – якщо тільки
dumtaxat – тільки, саме, конкретно, принаймні, хоча б
duo, ae, o – два
duodēcim – дванадцять
duodecīmus, a, um – дванадцятий
duodeviginti – вісімнадцять
duplex, īcis – подвійний, двоякий
duritia, ae f – твердість, невразливість
durus, a, um – жорстокий, тяжкий, суворий, важкий
duumvir, i m – дуумвір
duumvīratus, us m – дуумвірат (звання або гідність дуумвіра)
dux, ducis m – вождь, правитель, полководець

E

e [ex] (z abl.) – з, на підставі, по, від
ea – див.: **is**
eam – див.: **eo**
eblandior, itus sum, iri – досягати лестощами; зваблювати, виманювати ласкою

ebrīctas, atis *f* – сп'яніння
ebriosus, a, um – питущий, що випиває, схильний до пияцтва
ebrius, a, um – п'яний
ecce – от, і от
ecclesia, ae *f* – збори, громада, церква
edico, dixi, dictum, ēre – видавати накази, розпоряджатися
edictum, i *n* – едикт; **edictum perpetuum** – едикт на весь термін, або постійний; едикт (видавався претором при вступі на посаду і містив програму його службової діяльності)
edo, dīdi, dītum, ēre – видавати, повідомляти, демонструвати
edo, edi, esum (essum), edēre (esse) – їсти
educatio, onis *f* – виховання
educō, duxi, ductum, ēre – виводити
effectium – вищою мірою, занадто, надто
effectus, us *m* – виконання, дія, здійснення, реалізація; ефект, результат
efficio, feci, fectum, ēre – робити, устанавлювати, виготовляти; здійснювати, виконувати
effigies, ei *f* – образ, зображення
effractor, oris *m* – зломщик
effractura, ae *f* – злом, крадіжка зі зломом
effringo, fregi, fractum, ēre – виламувати, зламувати
effugio, fugi, fugiturus, ēre – уникати
effundo (ecfundo), effundi, fusum, ēre – проливати, обрушувати
egens, entis – бідний, незаможний
egeo, uī, -, ere – бідувати, бути позбавленим
egestas, atis *f* – нестаток, убогість, бідність, неvistачання засобів
egi – див.: **ago**
ego – я
egredior, gressus sum, grēdi – висуватися, виходити за межі, виступати, перевершувати
egregie – дуже, надзвичайно
egui – див.: **egeo**
ei, eus – див.: **is**
eidem, eiusdem – див.: **idem**
eiusmōdi – у цьому роді; точно так само
electus, a, um – див.: **elīgo**
eleganter – добірно, вишукано; дотепно
elīgo, legi, lectum, ēre – обирати, вибирати, робити обранцем

eloquenter – красномовно
eloquentia, ae *f* – красномовство
elugeo, luxi, -, ere – носити жалобу; не плакати більше
emancipatio, onis *f* – еманципація (вихід з-під влади батька сімейства)
emancīpo, avi, atum, are – звільняти з-під батьківської опіки, еманципувати
emaneo, mansi, mansum, ere – залишатися осторонь, віддалятися, не повернутися
emansor, oris *m* – солдат, що залишив свій підрозділ (з наміром повернутися)
embamma, ae *f* – оцтова підлива
emendo, avi, atum, are – виправляти, лікувати
emerītum, i *n* – солдатська пенсія за вислугу років
emitto, misi, missum, ēre – посилати, висилати, випускати; викидати
emo, emi, emptum, emēre – купувати
emptio, onis *f* – купівля, покупка
emptor, oris *m* – покупець
enascor, natus sum, nasci – виростати, виникати
enim – адже, тому що, дійсно
enimvēro – адже, справді
enitor, nisus (nixus) sum, niti – вибиратися, добиратися; родити
enumēro, avi, atum, are – перелічувати
enuntio, avi, atum, are – сповіщати, відкривати, робити спільним надбанням
eo, ii (ivi), itum, ire – йти
ephippium, ii *n* – попона, чепрак, сідло
epistūla (epistōla), ae *f* – лист
epitonion, ii *n* – кран (труби)
equa, ae *f* – кобила
eques, ītis *m* – вершник
equīdem – дійсно, справді
equus, i *m* – кінь
erado, rasi, rasum, ēre – відскрібати, зіскрібати, стирати, знищувати
eram, ero – див.: **sum**
ercisco – див.: **hercisco**
ereptorius, a, um – що підлягає вилученню
ergo – так, отже, значить
eris, erit – див.: **sum**
erodo, rosi, rosum, ēre – згрзати
erro, avi, atum, are – помилятися

error, oris *m* – відхилення від правильного шляху, промах, помилка, омана;
error nomīnis – помилка (неточність) у назві
erubescō, rubui, -, ěre – червоніти, соромитися
erumpo, rupi, ruptum, ěre – вириватися
eruo, rui, rūtum, ěre – викопувати, відшукувати, з'ясовувати
et – і
etĕnim – тому що, адже
ethnĭcus, i *m* – поганин, язичник
etiam – також, навіть
etiamnunc – навіть і тепер, усе ще; ще
etiamsi – навіть якщо, хоча б і
etsi – навіть якщо, хоча, дарма що
evado, vasi, vasum, ěre – вислизати, утекти, уникнути, врятуватися
evenio, veni, ventum, ire – відбуватися, траплятися
eventualis, e – привхідний; випадковий
eventus, us *m* – результат
evertō, verti, versum, ěre – перекидати, перевертати, скидати
evidens, entis – помітний, очевидний
evidenter – очевидно, явно
evitō, avi, atum, are – уникати
evōco, avi, atum, are – викликати, запрошувати
evolvo, volvi (volui), volutum, ěre – розвертати
ex = e
exactus, a, um – див.: **exĭgo**; належний
exaequo, avi, atum, are – рівняти, зрівнювати з чим-небудь
examĭno, avi, atum, are – зважувати, випробувати
exanĭmo, avi, atum, are – позбавляти життя, умертвляти
exauctoro, avi, atum, are – звільняти з військової служби
exaudio, ivi (ii), itum, ire – розчутися
excandescō, dui, -, ěre – розпікатися гнівом, гніватися, дратуватися
excedo, cessi, cessum, ěre – піти, виїхати, залишити; перевершувати, переступити
excelsus, a, um – високий, видатний, високопоставлений
excellens, entis – високий; чудовий
exceptio, onis *f* – виняток, заперечення,

ексцепція: процесуальне застереження, за допомогою якого відповідач домагається визнання вимог позивача неправомірними або підтвердження свого права не відповідати за якимось зобов'язанням
excerto, cerpsi, cerptum, ěre – вибирати
excerptum, i *n* – уривок
excĭdo, cĭdi, -, ěre – упустити
excio, ivi (ii), itum, ire – збуджувати, залучати
excipio, cepi, ceptum, ěre – виймати, виключати
excubatio, onis *f* – несення варти, стояння на сторожі; охорона
excubiae, arum *f* – охорона
excusatio, onis *f* – вибачення, виправдання
excuso, avi, atum, are – вибачати, звільняти
excutio, cussi, cussum, ěre – обтрушувати, відкидати; перебирати, досліджувати, розбирати
exegi – див.: **exĭgo**
exemplar, aris *n* – зразок
exemplum, i *n* – зразок, приклад, прецедент, застереження, показове покарання
exeo, ii (ĭvi), ĭtum, ire – виходити; закінчуватися, висихати
exerceo, cui, cĭtum, ere – рухати, надавати руху; не давати спокою, вправляти; віддаватися (чомуś); упокорювати, стримувати, приборкувати; робити; снувати, вести (слідство)
exercĭto, avi, atum, are – вправляти, навчати, займати
exercĭtor, oris *m* – власник
exercĭtus, us *m* – військо
exheredo, avi, atum, are – позбавляти спадщини, виключати з числа спадкоємців
exhibeo, bui, bĭtum, ere – показувати, демонструвати, виявляти; доставляти до суду, пред'являти в суді
exhibitio, onis *f* – показ, демонстрація, пред'явлення в суді
exhortatio, onis *f* – заохочення
exĭgo, egi, actum, ěre – вимагати, стягувати; виганяти; проводити; установлювати, робити; приймати; **exacta**

diligentia – належна увага
exiguus, a, um – малий, незначний
exilium, ii n – вигнання
eximius, a, um – винятковий, здатний, відмінний
exīmo, emi, emptum, ěre – видаляти, усувати
existimatio, onis f – оцінка, репутація; судження, думка
existimator, oris m – суддя, знавець, цінитель
existimo, avi, atum, are – думати, вважати, гадати, судити, розцінювати
existo – див.: **existo**
exōdus, i f – результат
exoletus, a, um – що вийшов із уживання; розпущений
exorcizo, -, -, are – виганяти духів (бісів, демонів)
expedio, ivi (ii), itum, ire – розплутувати, допомагати, налагоджувати; **expēdit** – корисно, вигідно, добре
expello, pūli, pulsum, ěre – гнати, виганяти
expendo, pendi, pensum, ěre – зважувати; виплачувати; обговорювати
expensa, ae f – витрата
experientia, ae f – досвід, досвідченість
experimentum, i n – досвід, практика
expergistor, perrectus sum, pergisci – просипатися, пробуджуватися, підвестися духом
experior, pertus sum, iri – пробувати, досліджувати, з'ясовувати, домагатися, позивати
expilator, oris m – грабіжник, розкрадач
expleo, evi, etum, ere – наповняти, займати, доповнювати; досягати
explesset = explevisset (3 особа sing. plusquamperf. coniunc. до **expleo**)
explīco, avi, atum, are – розгортати, пояснювати, здійснювати
exploratio, onis f – розвідка
exploro, avi, atum, are – досліджувати, вивчати
expono, posui, posītum, ěre – викладати; виставляти напоказ, підкинути
expressim – явно, із усією очевидністю
expressus, a, um – див.: **exprīmo**
exprīmo, pressi, pressum, ěre – вичавлювати, видавлювати; виражати, вказувати, обмовляти

expugno, avi, atum, are – завойовувати, брати приступом
exquiro, quisivi, quisitum, ěre – вишукувати, досліджувати
executor, oris m – виконавець
excilium, ii n – вигнання, місце заслання
exsisto (existo), exstīti (extīti), -, ěre – ставати, виявлятися, виникати, виступати, показуватися, існувати
exsolvo, solvi, solutum, ěre – звільняти; виплачувати, сплатити, розраховуватися (з ким-небудь)
expectatio, onis f – чекання
expecto, avi, atum, are – чекати, очікувати; припускати
extinguo, stinxi, stinctum, ěre – випускати, видавати, припиняти, позбавляти дійсної сили
extīti – див.: **exsisto**
exsto, -, -, are – видаватися, бути, існувати
exsul, exsūlis m – засланий, вигнанець
exsurgo, surrexi, surrectum, ěre – повставати
exsuscīto, avi, atum, are – підняти, будити
extendo, tendi, tentum (tensum), ěre – поширювати, підносити, направляти
externus, a, um – зовнішній; іноземний
extinguo (exstinguo), stinxi, stinctum, ěre – придушити, знешкодити, угамувати, убити
extollo, extūli, -, ěre – підняти
extorqueo, torsi, tortum, are – виривати, вимагати, випитувати
extra (з *acc.*) – поза, крім; **extra ordinem** – у порядку екстраординарного судочинства
extrāho, traxi, tractum, ěre – виймати, витягати, насильно виводити
extraneus, a, um – сторонній, чужий; позасімейний
extraordinarius, a, um – особливий, надзвичайний
extremus, a, um – крайній, кінцевий; надзвичайний
extrinsecus – ззовні; крім того, понад те
exuo, ui, utum, ěre – виймати, знімати; **exuěre se** (з *abl.*) – знімати із себе, викриватися
evincio, vici, victum, ěre – перемагати, долати

F

- faber, fabri m** – майстер, ремісник, ху-
дожник
- fabrīca, ae f** – ремесло, майстерність,
містечтво
- fabrīco, avi, atum, are** – робити, ліпити,
кувати, споруджувати, формувати
- fabūla, ae f** – поголоска, казка, байка
- facetia, ae f** – жарт, дотеп
- facetus, a, um** – тонкий, дотепний, за-
бавний
- facies, ei f** – особа
- facīle** – легко, з легкістю
- facīlis, e** – легкий; доступний
- facinorosus, a, um** – злочинний, що має
злочинні схильності
- facīnus, ōris m** – діяння, справа, вчинок;
publīcum facīnus – суспільний зло-
чин
- facio, feci, factum, ěre** – робити, надхо-
дити
- factio, onis f** – дія; правомочність; партія
- factum, i n** – дія, справа, вчинок; подія;
[actio] in factum – [позов] на випадок
(див.: actio)
- factus, a, um** – див.: fio; **factus, a, um** –
оброблений
- facultas, atis f** – можливість; здатність,
дарунок; запас, багатство; **facultates**
– майно, засоби
- facundia, ae f** – красномовство
- facundus, a, um** – красномовний, що
вміє говорити
- faenebris (fenebris), e** – процентний;
pecunia faenebris – гроші, дані в борг
під відсотки
- faeneratrix, tricis f** – лихварка
- faenus (fenus), ōris n** – бариш, відсоток
на позичку, позичковий капітал
- fallacia, ae f** – обман, підступ, плутня
- fallacīter** – ошукувати, обдурювати
- fallo, fefelli, falsum, ěre** – вводити в ома-
ну, обманювати, збивати зі сліду
- falsarius, i m** – фальсифікатор
- falso** – брехливо, неправдиво
- falsum, i n** – неправда, обман
- falsus, a, um** – помилковий
- fama, ae f** – поголос, репутація
- fames, is f** – голод
- familia, ae f** – родина; майно; **familias** –
архаїчна форма *gen. sing.*
- familiaris, e** – домашній, сімейний;
дружній; **res familiaris** – стан, масток,
майно
- familiaritas, atis f** – близькість,
споріднення
- familiariter** – близько, ґрунтовно
- famosus, a, um** – ганебний, збезчеще-
ний; що ганьбить, пасквільний
- fans, fantis** – що сповіщає
- farreus, a, um** – польбаний
- fastidio, ivi (ii), itum, ire** – випробувати
відразу, із презирством відкидати;
бути незадоволеним, вередувати
- fastus, a, um** – судовий, відкритий для
судових засідань
- fata, orum n = fatum, i n** – доля
- fateor, fatus sum, fateri** – визнавати
- faveo, favi, fautum, ere** – сприяти, праг-
нути
- favor, ōris f** – прихильність, доброзич-
ливість
- favorabilis, e** – що користується поло-
женням, що перебуває у вигідному
становищі
- febris, is f** – лихоманка
- februum, i n** – обряд очищення (споку-
ти)
- feci** – див.: facio
- felicitas, atis f** – щастя
- felix, felicitis** – щасливий
- femīna, ae f** – жінка
- femininus, a, um** – жіночий
- fenĕro, avi, atum, are** – позичати під
відсотки, лихварювати, отримувати
користь
- fenestra, ae f** – вікно
- ferē** – майже, приблизно, умовно
- ferens, ferentis** – несучий
- fero, tuli, latum, ferre** – нести, вносити;
видавати; переносити, терпіти;
повідомляти, розповідати
- ferrum, i n** – залізо; зброя, меч
- ferus, a, um** – дикий, грубий, лютий,
жорстокий
- festino, avi, atum, are** – квапитися,
поспішати
- fetus, us m** – породження, врожай, на-
щадки, плоди
- ficte** – удавано
- fideicommito, -i, -e** – заповідати у виді
фідеїкомісу

fideiubeo, iussi, iussum, ere – виступати як поручитель, ручатися
fideiussor, oris m – поручитель, гарант
fidellter – напевно, надійно, міцно
fides, ei f – віра, вірність, вірогідність, сумлінність, репутація, довіра; **bona fides** – добропорядність; **fidem dicere** – доручатися; **fidem habere** – довіряти
fiducia, ae f – надійність, упевненість, впевненість у собі
fiēri – див.: **fio**
figura, ae f – зовнішність, фігура, вид
figuro, avi, atum, are – утворювати, формувати; діяти, зображувати
filia, ae f – дочка
filiola, ae f – дочка, доня
filius, ii m – син
finalis, e – граничний, кінцевий; цільовий
tingo, finxi, fictum, ěre – доторкатися, гладити; уявляти, видумувати, вигадувати; зображувати
finio, ivi (ii), itum, ire – кінчати, завершувати; визначати
finis, is m – кінець, межа, рамка, завершення
finitus, a, um – див.: **finio**
fio, factum sum, fiēri – робитися, ставати, виникати, відбуватися
firmo, avi, atum, are – затверджувати, зміцнювати, закріплювати
firmus, a, um – міцний, твердий, надійний, вірний, що має дійсну силу
fiscalis, e – фіскальний, казначейський, пов'язаний з інтересами скарбниці
fistūla, ae f – труба, свищ
flamen, ĩnis m – фламін, жрець
fleo, flevi, fletum, ere – плакати
fletus, us m – плач
flexus, us m – вигин, поворот
floreo, ui, -, ere – цвісти
flos, floris m – квітка, цвіт, цвітіння
flumen, ĩnis n – ріка, потік
fluo, fluxi, fluctum, ěre – текти, литися, протікати, проходити
fodio, fodi, fossam, ěre – копати, рити, добувати
foedus, a, um – ганебний
foedus, ěris n – угода, договір; заповіт
folium, ii n – лист
for, fatus sum, fari – сповіщати, пророкувати

foras – назовні, зовні
fore – *inf. fut.* від **esse**
forem = essem
forensis, e – суспільний; судовий; ринковий
I foris – поза будинком
II foris, is f – двері, ворота
forma, ae f – форма, норма, правило, зовнішність, вид, образ; **forma publica** – державне карбування
formalis, e – формальний, складений за формою
formido, ĩnis f – страх, жах
formo, avi, atum, are – додавати форму, утворювати, формувати
formosus, a, um – стрункий, красивий
formūla, ae f – формула (розпорядження, що направляється посадовою особою; формула містила вказівку на обставини й умови, за яких суддя міг винести те або інше рішення)
fors, forte f (зустрічаються тільки форми *nom.* чи *abl. sing.*) – випадок
forsĭtan = fortassis
fortasse – можливо, може бути
fortassis (forsitan) – мабуть, може бути
forte – випадково, можливо, мабуть
fortis, e – міцний, твердий, могутній, мужній
fortĭter – міцно, сильно, мужньо, завзято
fortuĭto – випадково
fortuĭtus, a, um – випадковий
fortuna, ae f – доля, удача
fortunae, arum f – майно, стан
forum, i n – форум, ринкова площа; суд
fossatum, i n – рів
foveo, fovi, fotum, ere – гріти, зберігати, сприяти, підтримувати
fragĭlis, e – тендітний, ламкий; хибкий, неміцний
frango, fregi, fractum, ěre – ламати, руйнувати, розбивати, трошити
frater, fratris m – брат
fraudo, avi, atum, are – обманювати
fraudulosus, a, um – облудний, шахрайський
fraus, fraudis f – обман, неправда; **in fraudem** – для обману, в обхід
fremo, ui, (ĭtum), ěre – шуміти
frenum, i n – вуздечка, віжки; кермо

frequens, entis – частий, звичайний, багатолюдний, поживлений; що не припиняється, постійний; широко численний

frequenter – часто, багаторазово

frequentia, ae f – численність, юрба; супровід, присутність, невідступне слідування

frequentio, avi, atum, are – відвідувати, бути в багатолюдних місцях

frons, frondis f – листя, зелень

frons, frontis f – чоло, особа, зовнішність; **fronte** – з видом

fructuarius, ii m – фруктуарій (той, хто має право узурфрукта)

fructuosus, a, um – плодоносний, прибутковий

fructus, us m – плід, дохід, добуток, приріст; право користування чужою річчю; **usus fructus** – узурфрукт (стійке поняття, що позначає речове право на особисте користування чужою річчю і її природним приростом за умови збереження її в незмінному вигляді)

frumentum, i n – хліб (зерно)

fruor, fruius (fructus) sum, frui – витягати доходи, споживати, експлуатувати

frustra – дарма, даремно, безуспішно, помилково

fucio, avi, atum, are – фарбувати, офарблювати

fuere = fuerunt (3 особа plur. perf. до **sum, fui, -, esse**)

fuga, ae f – втеча

fugio, fugi, fugiturus, ěre – бігти, тікати, уникати; **vinum fugiens** – вино, що заграло

fugitivus, a, um – швидкий

fui – див.: **sum**

fulcrum, i n – ніжка (ліжка)

fullo, onis m – сукнороб

functio, onis f – виконання, здійснення, обов'язок, функція; замінність по вартості

fundamentum, i n – основа, заснування, фундамент

fundus, i m – земля, ділянка; дно

fungor, functus sum, fungi – здійснювати, виконувати; **fungi suae parti** – здійснювати обране покликання, йти своїм шляхом; **fungi (aliqua re)** – обіймати (яку-небудь посаду)

funus, ěris n – похорон, поховання

fur, furis m – злодій

furax, acis – схильний до злодійства, злодійкуватий

furca, ae f – вила; вилоподібний хрест (знаряддя катування і страти)

furiosus, a, um – божевільний, душевнохворий

furo, -, ěre – божеволіти, біснуватися; казитися

furor, atus sum, ari – красти

furor, oris m – божевілля, душевна хвороба; гнів, лють

furtim – нишком, тайкома

furtivus, a, um – крадений

furtum, i n – крадіжка, украдене; **furtum conceptum** – крадіжка, засвідчена виявленням захованих речей; **furtum oblatum** – крадіжка, засвідчена виявленням підкинутих речей; **furtum manifestum** – крадіжка з речовим доказом

furvus, a, um – похмурий, зовсім чорний

fustis, is m – ціпок, кийок

futurus, a, um – майбутній; див.: **sum**

G

gallus, i m – півень

garrulitas, atis f – балаканина

gaudeo, gavisus sum, gaudere – радіти

gaudium, ii n – радість, веселощі

gaza, ae f – скарбниця

gehenna, ae f – гесна

gemma, ae f – гема, самоцвіт

gener, ěri m – зять

generalis, e – спільний, загальний; родовий

generaliter – узагалі, узагальнено

generatio, onis f – покоління, коліно

genero, avi, atum, are – породжувати, продовжувати рід, робити

generosus, a, um – шляхетний, знатний, родовитий

gens, gentis f – рід, плем'я, громада, народ

gentilis, is m – родич, рідний

genu, us m – коліно

genus, ěris n – рід, категорія; походження, нащадки

geometra, ae m – землемір, геометр, математик

germanus, a, um – рідний, близький; ширий, дійсний
gerro, gessi, gestum, ěre – нести, вести, носити, робити, відати, розпоряджатися, діяти
gestus, a, um – див.: **gero**
gigas, gigantis m – гігант, велетень
gigno, genui, genitum, ěre – народжувати
gladiatorius, a, um – гладіаторський
gladius, ii m – меч
gleba, ae f – скиба землі
gloria, ae f – слава
gloriosus, a, um – славний, покритий славою
gracilis, e – тонкий, витончений
gracilitas, atis f – тонкість, крихкість, тендітна комплекція
gradus, us m – ступінь, чин, звання
Graece – по-грецьки
Graecus, i m – грек
grammaticus, i m – граматик, філолог
I gratia (з *gen.*) – заради, через, для
II gratia, ae f – привабливість, прихильність, дружній зв'язок
gratuītus, a, um – даровий, безоплатний; безпричинний
gratulatio, onis f – поздоровлення, урочиста подяка, вітання
gratus, a, um – милий, люб'язний, бажаний
gratutor, atus sum, ari – поздоровляти, вітати
gravis, e – важкий, вагомий, шановний, гідний; стійкий, серйозний, непохитний
gravitas, atis f – солідність, вага в суспільстві, значущість
graviter – важко
gregatim – чередою, отарою, юрбою
grex, gregis m – череда, юрба
gula, ae f – горло, глотка
gustus, us m – проба, дегустація, випробування на смак
gutta, ae f – крапля
gyrus, i m – коло

Н

habeo, habui, habītum, habere – мати, володіти; знати, вважати; містити; у *passivum* – вважатися

habilis, e – зручний, легкий
habilit̃ter – зручно, легко
habitatio, onis f – мешкання (право проживання в будинку або його частині)
habitor, oris m – мешканець, житель (особа, якій заповідач передали право жити в будинку, власником якого є спадкоємець)
habito, avi, atum, are – жити, мешкати
habitus, us m – вид, вигляд, зовнішність; стан
haereo, haesi, haesum, ere – зависнути, висіти, коливатися, вагатися
Hannibal, alis m – Ганнібал
harena, ae f – пісок
hariūds, i m – віщун, провісник, ворожбит
haruspex, ĩcis m – провісник за нутрощами тварин, ворожбит
haud – не, не цілком, зовсім не
haustus, us m – черпання
herba, ae f – трава
hercisco (hercisco), -, herctum (erctuum), ěre – поділяти спадщину
hercūle (me hercūle) – клянусь Гераклом
Hercūles, is m – Геракл
hereditarius, a, um – спадкоємний, що міститься в спадщині
hereditas, atis f – спадщина
heres, heredis m (f) – спадкоємець
hermaphroditus, i m – гермафродит
I hic – тут
II hic, haec, hoc – цей, то, він
hiems, hiēmis f – зима
hilaritas, atis f – веселощі, радість
hinc – звідси
hodie – сьогодні, зараз
hodiernus, a, um – сьогоднішній, нинішній
Homerus, i m – Гомер
homicida, ae m – убивця
homicidium, ii n – убивство
homo, ĩnis m – людина
honestas, atis f – повага, честь, пошана, чеснота, пристойність, чесність
honeste – чесно, пристойно
honestus, a, um – чесний
honor, oris m – честь, почесть, пошана, почесна посада; заслуги; нагородження, винагорода; **honorem sustinere** – обіймати посаду

honorarium, ii n – (добровільна) винагорода за послуги
honorarius, a, um – почесний
honoro, avi, atum, are – шанувати, вшановувати
hora, ae f – година
horreum, i n – комора, житниця, склад
hortor, atus sum, ari – підбадьорувати, спонукувати
hortus, i m – сад, гай
hospes, p̄tis m (f) – гість, чужинець
hospitium, ii n – гостинність, привітний прийом, знаки гостинності
hostis, is m – ворог
humane – по-людськи, гуманно, м'яко
humanitas, atis f – людяність, гуманність, людинолюбство
humanus, a, um – людський, людяний
humilio, avi, atum, are – применшувати, принижувати
humilis, e – низький, смиренний, покірний; незнатний, простого роду
humo, avi, atum, are – віддавати землі, робити похоронний обряд
humus, i f – земля, ґрунт
hypothesca, ae f – іпотека, застава (установлена простим договором, без передачі володіння)

I

iaceo, cui, (c̄itum), ere – лежати
iacio, ieci, iactum, ěre – кидати; насипати; класти, закладати, зводити, будувати
iactatio, onis f – метання; бунтівливість; занепокоєння
iacto, avi, atum, are – кидати, метати; хвалитися, хизуватися, виставляти напоказ
iactus, us m – метання, кидок, падіння
iam – уже
ianua, ae f – двері, вхід
ibi – там
ibidem – там же; у той же час, негайно, разом
ico (icio), ici, ictum, ěre – ударяти, рани-ти
ictus, us m – удар, забите місце, рана
idcirco – через те, заради того, з тієї причини, тому
idem, eadem, idem – той самий, він же

ideo – тому, з тієї причини; **ideo ... quia** – тому ... що
idoneus, a, um – зручний, придатний
iens, euntis – що йде
iḡitur – отже, у такий спосіб
ignarus, a, um (z gen.) – недосвідчений, необізнаний
ignavus, a, um – млявий, бездіяльний, сумовитий
ignis, is m – вогонь
ignominia, ae f – безчестя, позбавлення чесного імені
ignominosus, a, um – що супроводжується ганьбою
ignorantia, ae f – незнання
ignoro, avi, atum, are – не знати, не мати поняття, перебувати в невіданні, бути необізнаним
ignosco, novi, notum, ěre – вибачати, змінювати
ignotus, a, um – невідомий
ilico – негайно ж
ill- = **inl-**
illacrimor, atus, ari – розчулитися, дати себе розчулити
illaesus (inlaesus), a, um – неушкоджений
illatio, onis f – заподіяння; податок
ille, illa, illud – цей, той, він
illic – там, у цьому разі
illicitus, a, um – недозволений
imaginarius, a, um – уявлений, фіктивний, символічний
imagino, atus sum, ari – уявляти, уявляти собі
imago, ĩnis f – образ, зображення
imb- = **inb-**
imbecillitas, atis f – слабкість
imbecillus (imbecillus), a, um – слабкий, вразливий
imitor, atus sum, ari – наслідувати
imm- = **inm-**
immanis, e – величезний, дивовижний, неприборканий
immanitas, tatis f – величезність, непомірність; дикість
immensus, a, um – невимірний, безмірний, величезний
immerito – незаслужено, дарма, даремно
immineo (immineo), -, -, ere – видаватися, підніматися, гнатися, домогатися

immisceo, miscui, mixtum (mistum), ere – змішувати, домішувати; **immiscere se** (з *dat.*) – втручатися
immitto, misi, missum, ěre – відпускати, просикувати, вбудовувати, пускати
immixtus, a, um – див.: **immiscere**
immo – анітішки, навпроти; звичайно ж; більш того
immōror, atus sum, ari – затримуватися
immobilis, e – нерухомий
immortalis, e – безсмертний
immortalitas, atis f – безсмертя
imp- = **inp-**
impar, impāris – нерівний, незгідний, невідповідний
impatientia, ae f – нетерпіння; нетерпимість, неможливість (нездатність) терпіти
impedimentum, i n – перешкода
impedio, ivi (ii), itum, ire – заважати, перешкоджати
impedium, ii n – витрата
impendo, pendi, pensum, ěre – тратити, витрачати
impensa, ae f – витрата
imperative – в обов'язковому порядку, імперативно, у вигляді наказу
imperator, oris m – воєначальник, головнокомандувач, полководець; імператор, принцепс
imperfectus, a, um – недоконаний, недосконалий
imperitia, ae f – недосвідченість
imperium, ii n – імперії (вища цивільна і військова влада)
impĕro, avi, atum, are – правити, панувати, віддавати наказ, нав'язувати свою волю
impertio, ivi (ii), itum, ire – приділяти, робити, надавати
impetro, avi, atum, are – домагатися, одержати, досягти
impĕtus, us m – напад, натиск, напір, тиск, атака
impius, a, um – нечестивий
impleo, evi, etum, ere – наповняти, поповнювати
imploro, avi, atum, are – просити, благати, просити слізною
impono, posui, positum, ěre – вкладати, класти, поміщати; давати; зводити
impositus, a, um – див.: **impono**

impossibilis, e – неможливий, нездійснений
impostor, oris m – ошуканець
impostura, ae f – обман
impostus = impositus
impōtens (inpōtens), entis – що не вміє справитися із собою, не владний над собою; неспроможний
impĕcor, atus sum, ari – бажати; молити
imprōbo, avi, atum, are – не схвалювати, відкидати
imprōbus, a, um – нечестивий, дурний, несправедливий, неправедний
improvisus, a, um – непередбачений; **ex improviso** – ненавмисно
imprudens, entis – нерозумний, що не знає, не відає; недосвідчений; нічого не підозрює
imprudenter – нерозумно, нерозважливо, через непередбачливість, неусвідомлено
imprudentia, ae f – нерозсудливість
impubes, ěris (або **impubis, e**) – неповнолітній
impudĭcus (inpudĭcus), a, um – безсоромний
impugno, avi, atum, are – нападати; критикувати, заперечувати
impulsor, oris m – підбурювач
impune – безкарно, безперешкодно
impunitas, atis f – безкарність
impunitus, a, um – безкарний
impurus, a, um – нечистий, брудний, низький
impūto, avi, atum, are – ставити, звинувачувати, приписувати
in (з *acc.* або *abl.*) – у, на, стосовно, із приводу, у числі
inanis, e – порожній, марний, даремний
inb- = **imb-**
incalesco, calui, -, ěre – розпалюватися; узяти гору
incanto, avi, atum, are – пекти; ворожити, заговорювати
incendarius, ii m – палій
incendium, ii n – пожежа
incendo, cendi, censum, ěre – запалювати, розпikати, дратувати
incertus, a, um – невизначений, неконкретний, невідомий, не позначений точно; що сумнівається, невпевнений
incestum, a, um – гріховний, зв'язаний із кровозмішанням

inchoatus, a, um – незакінчений, незавершений
inchoo, avi, atum, are (з *acc.*) – починати(ся), приступати
incido, cidi, -, ere – падати, потрапляти; траплятися, відбуватися
incipio, cepi, ceptum, ere – наставати, починати, починатися
incito, avi, atum, are – спонукувати
inclamo, avi, atum, are – голосно кликати, закликати; проголошувати
includo, clusi, clusum, ere – замикати, укладати; завершити
inclusus, a, um – включений
incognitus, a, um – незрозумілий, не пояснений
incola, ae m – житель, мешканець
incolumis, e – непошкоджений, цілий
incommōdum, i n – незручність, неприємність
incorporalis, e – безтілесний, нематеріальний
incrēpo, pui (avi), Itum(atum), are – зашуміти, виявитися
inculpatus, a, um – бездоганний
incumbo, cubui, cubitum, ere (з *dat.*) – лягати, покладатися
incurro, (cu)curri, cursum, ere – кидатися; зіштовхуватися, збігатися, входити, вторгатися; співвідноситися
incursus, us m – напад
incurvo, avi, atum, are – згинати, придушувати, надломити
inde – звідси, відтіля
indemnitas, atis f – відшкодування збитків
indicium, ii n – показання, свідчення, повідомлення, виявлення, вираження
indico, avi, atum, are – заявити, повідомити, показувати, оцінювати
indictio, onis f – проголошення, обкладання, вирок, присудження
indigeo, gui, -, ere – не мати, бути позбавленим
indigne – ганебно, огидно
indignus, a, um (з *abl.*) – невартий, що не заслуговує
indivisus, a, um – нероздільний, неподільний
indubitatus, a, um – безсумнівний, що не підлягає сумніву
induco, duxi, ductum, ere – уводити, наводити; спричиняти, допускати, викликати; скасовувати

indulgeo, dulsi, dultum, ere – бути по-блажливим, давати волю, сприяти
induo, dui, dutum, ere – надягати
industria, ae f – ретельність, працьовитість
indutiae, arum f (pl.) – перемир'я
indutorius, a, um – призначений для надягання
inedia, ae f – голод, піст
ineo, ii (ivi), Itum, ire – входити, починати, обмірковувати
inepta, orum – нісенітниця
ineptus, a, um – безглуздий
iners, inertis – недотепний, бездарний
inertia, ae f – бездіяльність, лінь; нездатність, бездарність
inest – див.: **inum**
infamia, ae f – ганьба, безчестя
infamis, e – що має дурну репутацію, збещезений (**infamia**), позбавлений доброго імені
I infans, antis – німий
II infans, fantis m (f) – дитина, дитя
infantia, ae f – німота, безмовність; дитинство
infectus, a, um – незроблений, невиконаний, недосконалий; неопрацьований
infēri, orum m (pl.) – мешканці підземного царства (пекла); померлі
inferior, inferius – нижній; нижчий
infēro, intūli, illatum, ferre – вносити, приносити; влаштовувати, заподіювати; додавати, застосовувати
infigo, fixi, fixum, ere – встромляти, убивати, упродажувати, укореняти, запам'ятовувати
infirmus, a, um – нижчий
infinite – нескінченно, до нескінченності
ininitus, a, um – нескінченний; **in infinito** – до нескінченності, нескінченно
infirmitas, atis f – слабкість, безпорадність, боязкість, малодушність; нестійкість; **infirmitas consilii** – нерозумність
infirmo, avi, atum, are – скасовувати, позбавляти сили
infligo, flixi, flictum, ere – ударяти, накладати, наносити, покривати
infra (nпрійм. з acc.) – під, нижче, слабкіше
ingeniosus, a, um – здібний, обдарований

ingenium, ii n – дарунок, здібності, талант; природна якість, уроджена властивість; розум
ingenuitas, atis f – шляхетність, прямотушність; звання вільного громадянина
ingenuus, a, um – вільно народжений
ingĕro, gessi, gestum, ĕre – вносити, вкладати; нав'язувати
ingredior, ingressus sum, ingrĕdi – входити, вступати; **portam ingrĕdi** – вступати у ворота
ingressus, a, um – див.: **ingredior; in ingressu** – на початку
inhoneste – нечесно, негідно, непристойно
inhumanus, a, um – нелюдський
inicio (iniicio), ieci, iectum, ĕre – викидати, накидати; вселяти
inimicitia, ae f (inimicitiae, arum f) (pl.) – ворожнеча, ворожість, неприязнь, неприязні відносини
inimicus, i m – ворог
iniunctus, a, um – незв'язаний, здійснюваний порізно, несполучений
inferior, inferius – нижчий
infĕrus, a, um – нижній, підземний; мертвий
infĭmus (imus), a, um – найнижчий; найглибший
inique – несправедливо, нечесно
iniquitas, atis f – несправедливість
iniquus, a, um – несправедливий, нерівний
initium, ii n – початок
iniungo, iunxi, iunctum, ĕre – уставляти, приєднувати, покладати
iniuria, ae f – образа, несправедливість; **adficĕre iniuriis** – чинити образи, чинити несправедливість
iniussu – без наказу
iniuste – неправедно, несправедливо, неправомірно
iniustitia, ae f – несправедливість
iniustus, a, um – неправий, несправедливий
inl- = **ill-**
inlaesus (illaesus), a, um – неушкоджений, бездоганий
inm- = **imm-**
inmōror (immōror), atus sum, ari – затримуватися, зупинятися

innocens, centis – нешкідливий, безневинний, чесний
innocentia, ae f – нешкідливість, безпека, необразливість; невинність, безвинність, чесність
innoxius, a, um – безневинний
innumerābilis, e – незлічимий, незлічений
innutrio, ivi, itum, ire – зрощуватися, виховувати
inofficiosus, a, um – не виконувати свій обов'язок; **inoficiosum testamentum** – заповіт, в якому не вказані найближчі родичі спадкодавця
inopia, ae f – відсутність засобів, неспроможність, бідність
inops, opis – бідний, незаможний
inp- = **imp-**
implĭco (implĭco), ui (avi), itum(atum), are – уплітати, зв'язувати; замішувати
inprĕcor (= imprĕcor), atus sum, ari – посилати моління
inpudentia, ae f – безсоромно
inpuđicus – див.: **impuđicus**
inquam, inquit – говорити
inquiĕto, avi, atum, are – турбувати, ускладнювати
inquietus, a, um – той, що не знає спокою
inquilinus, i m – житель, прибулець, квартиронаймач
inquĭno, avi, atum, are – фарбувати, бруднити, псувати; засмічувати
inquĭro, sivi, situm, ĕre – шукати, відшукувати; шукати приводів до обвинувачення; вникати, досліджувати
inr- = **irr-**
insania, ae f – божевілья
insanio, ivi (ii), itum, ire – бути божевільним, божеволіти
insanus, a, um – нездоровий, хворий, божевільний
inscius, a, um – такий, що не знає
inscribo, scripsi, scriptum, ĕre – накреслити, написати
inscriptio, onis f – запис обвинувачення (те саме, що *i libellus inscriptionis*)
insector, atus sum, ari – переслідувати, нападати, висміювати
insequor, secutus sum, sequi – гнатися, переслідувати

insideo, sedi, sessum, ere – сидіти, спочивати, коренитися
insidiae, arum f (pl.) – засідка, пастка; інтриги; підступ
insidiar, atus sum, ari (alicui) – перебувати в засідці, підстерігати, готувати підступ, інтригувати
insigne, is n – знак, сигнал; ознака; предмет розкоші
insignis, e – що кидається в очі, помітний
insigniter – чудово
insisto, stīti, -, ěre – ставати, наставати, тиснути, переслідувати
insītus, a, um – властивий
insons, sontis – безневинний
inspectio, onis f – огляд; розуміння
inspicio, spexi, spectrum, ěre – заглядати, переглядати, дивуватися
instābilis, e – хисткий, непостійний
instar – начебто, на зразок
instigo, avi, atum, are – підбурювати, спонукати, підштовхувати
instituo, tui, tutum, ěre – установлювати, призначати
institutio, onis f – настанова, напучення, навчання, вказівка, наставляння, призначення; спосіб дії
institutum, i n – принцип, звичай, засада
insto, stīti, -, ěre (z dat.) – стояти, перебувати в безпосередній близькості; гнатися, переслідувати
instrumentum, i n – знаряддя, інвентар; документ
instruo, struxi, structum, ěre – вводити; зводити, навчати; направляти, наставляти; у *passivum* – бути доведеним
insūla, ae f – острів; будинок, що стоїть окремо
inum, infui, -, inesse – бути властивим, входити, полягати
intēger, gra, grum – неторканий, незмінний, недоторканий, непорушений, що перебуває в первісному вигляді
intellectus, us m – відчуття, розуміння
intellēgo, lexi (legi), lectum, ěre – розуміти, сприймати, думати, брати до уваги
intellēgo = intellēgo

intendo, tendi, tentum, ěre – натягати, висувати, наполягати; напружувати
intentio, onis f – напруга, зусилля, намір; інтенція (та частина судової форми, у якій викладається вимога)
inter (z acc.) – між, серед
interea – тим часом
interemi – див.: **interīmo**
intercedo, cessi, cessum, ěre – входити, брати участь, мати місце, відбуватися; втручатися, брати на себе зобов'язання; приєднуватися, виникати; виступати у вигляді засобу, бути предметом, бути в центрі уваги
intercessio, onis f – інтерцесія (взяття на себе третьою особою зобов'язань боржника перед кредитором і ролі його нового кредитора)
intercīdo, cīdi, -, ěre – гинути, пропадати
intercipio, cepi, ceptum, ěre – захоплювати, привласнювати
interdico, dixi, dictum, ěre – забороняти, відмовляти
interdictum, i n – інтердикт (наказ судового магістрату, що вирішує якнайшвидше певну суперечку на прохання однієї зі сторін)
interdum – іноді, часом, зрідка; тим часом, у той час
intereo, ii (ivi), ĩtum, ire – гинути, іти, зникати, пропадати, застарівати; порушувати
interest – 3 oco6a sing. praes. від **intersum**
interfector, oris m – убивця
interficio, fēcī, fectum, ěre – убивати, знищувати
interfui – див.: **intersum**
intērim – тим часом, однак, іноді
interīmo, emi, emptum, ěre – віднімати, позбавляти; убивати
iterior, interius – розташований ближче до середини, більш глибокий
intermitto, misi, missum, ěre – ставити між, перетинати, переривати, припиняти
interpellator, oris m – той, хто розбудовує
interpono, posui, positum, ěre – ставити, вводити, висувати
interpres, ětis m (f) – тлумач (тлумачка),

інтерпретатор, улаштовувач, перекладач
interpretatio, onis *f* – тлумачення, інтерпретація; **interpretatio libertatis** – вирішення питання про статус волі
interpretor, atus sum, ari – тлумачити, пояснювати, вирішувати, приймати рішення; розуміти, вважати
interpunctio, onis *f* – розміщення крапок між словами (крапками вказувався поділ слів)
interrogatio, onis *f* – питання
interrogator, oris *m* – запитувач, позивач
interrogatorius, a, um – питальний; заснований на матеріалах допиту
interrogō, avi, atum, are – запитувати, допитувати
interrumpo, rupi, ruptum, ěre – порушувати, руйнувати, переривати
interruptio, onis *f* – переривання, припинення
intersum, interfui, -, interesse – перебувати серед, брати участь, мати значення, вирізнятися
intervallum, i *n* – проміжок, відстань
intervenio, veni, ventum, ire – приходити, вступати, втручатися, брати участь, брати на себе; мати місце
interventus, us *m* – прихід, втручання, уклинювання
intestatus, a, um – той, хто не залишив заповіту (без заповіту); **ab intestato** – без заповіту
intimus, a, um – найглибший
intolerabilis, e – нестерпний
intra (з *acc.*) – усередині, у межах
intro, avi, atum, are – входити, вступати
introduco, duxi, ductum, ěre – вводити
introeo, ii (ivi), itum, ire – входити, вступати
intueor, tuīsum, tueri – пильно вдивлятися, мати на увазі, враховувати, брати до уваги
intūli – див.: **infēro**
inultus, a, um – той, за кого не помстилися
inuitatus, a, um – незвичайний, небувалий
inutīlis, e – марний, безрезультатний, негідний, нездатний

inutiliter – даремно, дарма, безрезультатно
invenio, veni, ventum, ire – знаходити, винаходити
inventus, a, um – див.: **invenio**
invirecundus, a, um – безсоромний, нескромний
inveteratus, a, um – укорінений, що закріпився
invetēro, avi, atum, are – робити старим, укореняти, прищеплювати
invicem – взаємно, один з одним; з другого боку, у свою чергу
invictus, a, um – непереможний
invidia, ae *f* – заздрість, ненависть
invidiosus, a, um – заздрий, що ненавидить; ненависний
invisus, a, um – ненависний
invito, avi, atum, are – запрошувати, залучати, заохочувати, збуджувати
invitus, a, um – небажаючий, що не виявляє волі
iocus, i *m* – жарт, гострота; **per iocum** – у жарт
Iovis, Iovi – див.: **Iuppiter**
ipse, ipsa, ipsum – сам
ira, ae *f* – гнів
iracundia, ae *f* – запальність, лють, гнів, вибух гніву
irascor, -, irasci – гніватися, злитися, дратуватися
iratus, a, um – гнівний, що перебуває в гніві
ire – див.: **eo**
irr- = **inr-**
irrepro (inrepro), repsi, reptum, ěre – укрядатися, проникати
irrisor, oris *m* – насмішник
I irrito, avi, atum, are – дратувати, підбурювати; нацьковувати
II irrito, -, -, are – робити недійсним
irritus, a, um – недійсний, марний, даремний
irrogō, avi, atum, are – завдавати, заподіювати, присуджувати, викликати
irrumpro, rupi, ruptum, ěre – уламуватися, уриватися, проникати
is = eis
is, ea, id – цей, той, він
iste, ista, istud – цей, той, він
ita – так, у такий спосіб
Italia, ae *f* – Італія

Italīcus, a, um – італійський
itāque – отже, у такий спосіб
item – також, а також
iter, itinēris n – шлях, прохід, право проходу
iterato – повторно
itērum – назад, знову
ito, -, -, are – ходити
iubeo, iussi, iussum, ere – наказувати, веліти
incundus, a, um – приємний
iudex, iudīcis m – суддя
iudicasse = *iudicavisse (inf. perf. до iudico)*
iudicialis, e – судовий
iudicium, ii n – суд, судове засідання; судове рішення, вирок; **iudicium dare** – надавати позовний захист; **iudicium directum** – див.: **actio**
iudīco, avi, atum, are – судити, бути суддею, засуджувати; у *passivum* – програвати справу; **res iudicata** – вирішена справа, справа, по якій вилучено рішення
iumentum, i n – запряжний кінь, в'ючна тварина
iungo, iunxi, iunctum, ěre – з'єднувати, зв'язувати, сполучати
junior, ius – молодший
Iuppīter, Iovis m – Юпітер
(non) iuria – «(не)право» (штучно створене слово, покликане показати етимологію слова «iniuria»)
iurisdictio, onis f – юрисдикція (судова влада вищих посадових осіб)
iuro, avi, atum, are – клястися, присягати
ius, iuris n – право; **in iure** – у претора; **iuris studiosus** – юрист-практик; **iuris consultus** – юрист; **ius dicĕre** – творити суд, встановлювати право, судити; **ius reddĕre** – судити, творити суд, вершити правосуддя; **ius honorarium** – почесне (посадове або спеціальне преторське) право, що міститься в едиктах судових магістратів: преторів, намісників провінцій, курульних едилів
iusiurandum (ius iurandum) – клятва, присяга
iussum, i n – наказ, веління, постанова
iussus, a, um – див.: **iubeo**

iussus, us m – наказ, веління
iustitia, ae f – справедливість, правосуддя
iustus, a, um – справедливий, законний, правильний, праведний
iuvĕnis, is m – юнак
iuventus, utis f – молодість, юність
iuxta (з acc.) – біля, у

K

Kalendae, arum f – календи (перший день кожного місяця у римлян)

L

L – **quingenta** (п'ятдесят); **L.** = **Lucius** – Луцій
labes, is f – обвал
labor, lapsus sum, labi – сковзати, падати
labor, oris m – праця
laboriosus, a, um – працьовитий
laboro, avi, atum, are – трудитися; піклуватися; готувати; мати ускладнення
lac, lactis n – молоко
laccio, i, i, itum, ěre – дражнити, турбувати, нападати, піддавати, докучати, кидати виклик, дратувати
lacrīma, ae f – сльоза
laedo, laesi, laesum, ěre – шкодити, робити шкоду, ображати, псувати
laesus, a, um – див.: **laedo**
laetor, atus sum, ari – веселитися, радіти
laetus, a, um – радісний, веселий, квітучий
lamentor, atus sum, ari – ремствувати, гірко скаржитися
lana, ae f – вовна
laneus, a, um – зроблений з вовни, вовняний
lanx, lancis f – чашка, миска
lapīdo, avi, atum, are – закидати камінням, бити каменями
lapillus, i m – дорожочинний камінь
lapis, īdis m – камінь
lapsus, us m – падіння, помилка
large (largīter) – щедро
largus, a, um – широкий, шедрий
late – широко
lateo, ui, -, ere – ховатися

Latine – латинською
Latinus, a, um – латинський
latīto, avi, -, are – ховатися, укривати-ся
latitudo, Inis f – ширина
Latium, ii n – Лацій (інакше кажучи – Рим, римська держава)
lator, oris m – що приносить, що вносить; **legis lator** – автор законопроекту
latro, onis m – розбійник
latus, a, um – див.: **fero**
latus, a, um – широкий, великий
latus, latēris n – бік; легені
laudo, avi, atum, are – хвалити, прославляти
laus, laudis f – слава, похвала; **laus est** – похвально
lautus, a, um – пристойний, порядний
laxe – широко, не соромлячись, вільно
Lacedaemonius, i m – спартанець
Laconīca, ae f – Лаконіка
lectio, onis f – читання; урок
lectus, i m – ліжко, ложе
legatarius, ii m – легатарій (той, що отримує відмову, тобто особа, якій заповідач через доручення спадкоємцю збирається виплатити певну суму або передати певну річ)
legatio, onis f – посольство
legatum, i n – легат, заповідальне відмовлення
legatus, i m – легат (помічник намісника провінції чи головнокомандуючого)
legio, onis f – легіон (римське або військове з'єднання, яке в різні епохи включає від 3 000 до 6 000 солдатів піхоти і 300 вершників)
legislator, oris m – законодавець
legitīme – за законом, законно
legitīmus, a, um – законний, встановлений у законі
lego, avi, atum, are – доручати, заповідати, відмовляти (за заповітом)
lego, lexi, lectum, ēre – читати; вибирати, обирати
lena, ae f – звідниця
lenītas, atis f – лагідність, спокій
lenocinium, ii n – звідництво
leo, onis m – лев
leoninus, a, um – левиний

lepus, lepōris m – зацьп
lēvis, e – легкий, легковажний, непостійний, примхливий; незначний; розпусний
levītas, atis f – легкість, необгрунтованість, легковажність, порожнеча
levīter – легко
levo, avi, atum, are – полегшувати, підняти
lex, legis f – закон
libellus, i m – доповідна записка, прохання, клопотання; книжка; (невеликий) твір, памфлет; скарга, прохання
I liber, bri m – книга
II liber, ĉra, ĉrum – вільний; **libĉrum est** = **licet**
liberalis, e – що стосується волі; гідний вільної людини; шляхетний; щедрий
liberalītas, atis f – шляхетність, великодушність, щедрість
libĉri, orum m (pl.) – діти
libĉro, avi, atum, are – звільняти; повертати
liberta, ae f – вільновідпущениця
libertas, atis f – воля; незалежність
libertinītas, atis f – статус вільновідпущеника
libertinus, a, um – вільновідпущений
libertinus, i m – вільновідпущеник
libertus, i m – вільновідпущеник
libet, libuit (libītum est), ere – хочеться, бажано
libidinosus, a, um – сластолюбний, хтивий, викликаний любовним потягом
libido, libidinis f – бажання, потяг, пристрасть, хтивість; **commercium libidinis** – любовний зв'язок
libra, ae f – ваги
librarius, ii m – переписувач; учитель грамоти
librīpens, pendis m – вагар
licentia, ae f – можливість, право; воля
I licet – хоча б, нехай і
II licet, licuit (licītum est), ere – дозволено, дозволяється, можна
licītus, a, um – див.: **licet**
licitor, oris m – ліктор (ліктори супроводжували вищих посадових осіб; їхнє число вказувало на становище магістрату; вони розчищали шлях у юрбі і виконували вирoki магістратів)
lignum, i n – дерево

ligo, avi, atum, are – зв'язувати, з'єднувати, скріплювати
lilium, ii n – лілія
linea, ae f – риса, межа
lingua, ae f – мова
linum, i n – льон
liqueo, liqui (licui), -, ere – бути ясним, бути очевидним
lis, litis f – суперечка, позов; **damnum litis** – збиток у позові; **litem deserere** – не з'явитися після засвідчення позову (*i*, отже, програти справу); **litem facere** – бути предметом суперечки
litigiosus, a, um – той, що любить сперечатися, сутяжний, сварливий; спірний
litigo, avi, atum, are – сперечатися, вести тяжбу, позивати
littēra, ae f – літера
littērae, arum f (pl.) – лист; література, писемність; наука
litus, oris n – морський берег, узбережжя
locatio, onis f – здача у найм (речей або послуг), здача в оренду
locator, oris m – той, хто здає в оренду; замовник
I loco (з *gen.*) – замість, на зразок, у ролі
II loco, avi, atum, are – віддавати, додавати; здавати в оренду; **opēras locare** – виконувати роботу з наймання, найматися
locuples, pletis – багатий, заможний
locus, i m (nom. pl. – loci або loca) – місце; **summus locus** – вершина
locutus, a, um – див.: **loquor**
longaevus, a, um – багаторічний, довговічний, довголітній; старий
longe – далеко, удалині, набагато
longiquus, a, um – далекий, віддалений
longus, a, um – довгий; тривалий
loquacitas, atis f – балакучість
loquaciter – багатослівно, балакуче
loquor, locutus sum, loqui – говорити, вести мову
luceo, luxi, -, ere – бути світлим, світити
lucerna, ae f – світильник, свіча, лампада
lucrifacio, feci, factum, ere – одержувати прибуток, вигравати, збагачуватися
lucror, atus sum, ari – одержувати у вигляді прибутку; знаходити, одержувати в дарунок

lucrosus, a, um – прибутковий, вигідний
lucrum, i n – вигода, прибуток, нажива
luctuosus, a, um – сумний
lubido = libido
ludīcer, cra, crum – розважальний, видовищний
ludo, lusi, lusum, ere – грати; **ludere alea** – грати в кості
ludus, i m – гра; присудження до гладіаторських ігор; **ludus litterarius** – початкова школа
lugeo, luxi, luctum, ere – оплакувати, носити жалобу, уболівати
lumen, ĩnis n – світло, світило, висвітлення, око
lupanarium, ii n – будинок розпусти
lupus, i m – вовк; **lupus germanus** – морський вовк (риба)
lusus, us m – гра
lux, lucis f – світло
luxuriose – у розкоші, марнотратно
lyra, ae f – ліра

M

M – mille (тисяча); **M.** = **Marcus** – Марко
Macēdo, oris n – македонянин
machnatio, onis f – вигадництво, винахід, хитрування, хитрість
machinatrix, icis f – винахідниця, винахідниця
machīnor, atus sum, ari – придумувати, замишляти, винаходити
macūla, ae f – пляма, ганьба
maeror, oris m – смуток
maestus, a, um – смутний, сумний
magīcus, a, um – чаклунський, чарівний, магічний
magis – більш, більше, швидше
magister, tri m – учитель, наставник; **magister ludi** – учитель початкової школи
magistra, ae f – наставниця, учителька
magistratus, us m – магістрат, посадова особа
magnopere – дуже, сильно, найвищою мірою; настійно
magnus, a, um – великий, величний; значний, важливий
magus, i m – маг, чаклун
maiestas, atis f – велич

maior, maius (див.: **magnus**) – більший, найважливіший, старший; **maiores** – предки

I mala, ae f – щелепа; щока

II mala, orum n – лихo, нещастя

male – погано; **male dictum** – лайка

maledico, dixi, dictum, ěre – злословити, проклинати

maledictio, onis f – лихослів'я

maleficium, ii n – злочин, правопорушення, злодіяння, провина

malignus, a, um – злий, дурний, злісний, заздрий

malĭtas, atis f – зло

malitia, ae f – злість, підступництво,

спритність, підступ; погана якість

malitiosus, a, um – зловмисний

malle – див.: **malo**

malo, malui, -, malle – віддавати перевагу

maluisse – див.: **malo**

malum, i n – зло

I malus, a, um – поганий, злий, дурний

II malus, i f – яблуна

mancipatio, onis f – манципація

mancipium, ii (apx. форма gen. sing. – mancipi) n – манципій; право власності, необмежена влада, купча;

mancipia = servi et ancillae

mancĭpo, avi, atum, are – передавати у власність

mandasset = mandavisset

mandator, oris m – поручитель, замовник, організатор

mandatum, i n – доручення; те саме, що **constitutio principis**

mandatus, (us) m – доручення

mando, avi, atum, are – доручати

mane – ранком

maneo, mansi, mansum, ere – залишатися, зупинятися

manifestus, a, um – явний, очевидний; виявлений, зловлений на гарячому

manipŭlus, i m – маніпул (загін числом від 60 до 120 солдатів)

mansĭto, avi, atum, are – проживати, залишатися, перебувати

manumissio, onis f – манумісія, надання волі

manumitto, misi, missum, ěre – здійснювати манумісію, відпускати раба на волю

manus, us f – рука, сила, влада, насильство

mare, is n – море

margarita, ae f – перлина

maritus, i m – чоловік

marmoreus, a, um – мармуровий

Mars, Martis m – Марс

Martialis, e – марсів, присвячений Марсові

Martius, a, um – марсів, присвячений Марсові; березневий

mas, maris m – чоловік

masculus, i m – чоловік

massa, ae f – злиток

mater, matris f – мати

materia, ae f – матеріал, речовина, матерія

maternus, a, um – материнський

matertĕra, ae f – тітка, сестра матері

mathematicus, i m – математик; астролог

matrimonium, ii m – шлюб

matrona, ae f – матрона, замужня жінка; дружина

matronalis, e – властивий матроні, що відрізняє поважну замужню жінку

mature – вчасно, рано, незабаром

maturo, avi, atum, are – доводити до дозрівання; прискорювати; дозрівати

maturus, a, um – зрілий, спілий, що поспів

maxĭme – найбільше, більше всього, вищою мірою, особливо, цілком, зовсім; найголовніше; важливіше за все

maxĭmus, a, um – найбільший

maxĭma = maxĭma

me – див.: **ego**

medicamentum, i n – ліки

medicina, ae f – лікарське мистецтво, медицина; засіб, ліки

medĭcus, i m – лікар

mediocris, e – середній, помірний

mediocrĭtas, atis f – помірність

medĭtor, atus sum, ari – обмірковувати, збиратися, замишляти; міркувати, підготовляти, готуватися

medius, a, um – середній, посередній, проміжний, що є посередником; **a**

media nocte – з півночі; **in medium adferre** – ставити в основу

mei – див.: **ego**

mel, mellis *n* – мед
melior, ius – кращий
membrana, ae *f* – шкірка, оболонка; пергамент
membrum, i *n* – член; учасник
memīne, meminisse – пам'ятати
memoria, ae *f* – спогад, пам'ять;
memoria op̄eris facti – спогад про здійснену роботу
memorīter – напам'ять
mendacium, ii *n* – неправда
mendax, acis – брехливий
mens, mentis *f* – думка, розум, дух; рішення, настрої
mensa, ae *f* – стіл; **argentaria mensa (taberna)** – міняльна крамниця
mensis, is *m* – місяць
mensura, ae *f* – вимір
mentio, onis *f* – згадування; бесіда, розмова
mentior, itus sum, iri – брехати
mercennarius, a, um – платний, наданий за винагороду
mercennarius, ii *m* – найманець, поденник
merces, edis *f* – плата, винагорода, вартість, гонорар; дохід, орендна плата
Mercurius, i *m* – Меркурій – вісник богів, бог торгівлі
mereo, rui, rītum, ere – заслуговувати
mereo, ūtus sum, eri (de) – робити послуги, стати в пригоді
meretricius, a, um – властивий продажним жінкам
meretrix, tricis *f* – повія, власниця кубла
meridies, ei *m* – полудень
merīto – справедливо, заслужено, по заслугах
merītus, a, um – див.: **mereo**
merus, a, um – чистий
merx, mercis *f* – товар
messis, is *f* – жнива, збирання врожаю
-met – частка, що підсилює особові займенники, яку іноді можна відобразити в перекладі словом «сам»: **egomet** – я сам
metallum, i *n* – метал; рудник; присудження до довічної роботи на рудниках; **in metallum dare (damnare)** – присуджувати до довічної роботи на рудниках

metior, mensus sum, iri – міряти, вимірювати
meto, messui, messum, ěre – жати, пожити
metuo, ui, utum, ěre – боятися, побоюватися
metus, us *m* – погроза, страх, побоювання; предмет побоювань, небезпека
meus, mea, meum – мій
mi – див.: **meus**
migro, avi, atum, are – переїжджати, мінятися, порушувати
mihi – див.: **ego**
milis, ūtis *m* – солдат, воїн
milia – див.: **mille**
milies – тисяча разів
militaris, e – військовий, воєнний
militia, ae *f* – армія, військова служба
milto, avi, atum, are – знаходитися на військовій службі, бути солдатом; вести воєнні дії, боротися
mille – тисяча
minīme – найменш
minīmus, a, um – найменший
ministerium, i *n* – служба, посада, заняття
minītor, atus sum, ari – грозити, загрожувати
minor, minus – менший, молодший
minuo, ui, utum, ěre – зменшувати, применшувати, знижувати
minus – менш
minutio, onis *f* – зменшення, обмеження
mirabilīter – дивно
mirabilis, e – дивний
miror, atus sum, ari – дивуватися
mirus, a, um – дивний
miser, s̄era, s̄erum – жалюгідний, нещасливий, незначний
miserabilis, e – жалюгідний, що викликає жаль
miseratio, onis *f* – жалісливість
miseror, miser(ŭ)tus sum, eri – пошкодувати, змилюватися
miserīcordia, ae *f* – жалість, милосердя, милість, співчуття
miserīcors, cordis – милосердний
misi – див.: **mitto**
missio, onis *f* – посилення, відправлення; звільнення
missus, a, um – див.: **mitto**
mitto, misi, missum, ěre – посилати; кидати; відпускати, розпускати; **in possessionem mittěre** – увести у володіння, дозволяти розпоряджатися

mixtio, onis *f* – змішання
mixtus, a, um – змішаний
mobilis, e – спонукуваний
modo – лише, тільки; тільки що
modus, i *m* – образ, спосіб, міра; **pro modo** – у міру
moechia, ae *f* – розпушта, перелюбство
moechor, atus sum, ari – віддаватися розпусти
moenia, ium *n* – стіни фортеці
mola, ae *f* – млин, жорна; **mola asinaria** – млин, що приводиться в рух ослами, мірошницькі жернова
molestus, a, um – сумний, смутний; важкий, гнітючий, що гнітить, неприємний
mollis, e – м'який, плавний, легкий, приємний
momentum, i *n* – рушійна сила, поштовх, важливість, значення; **nullius momenti esse** – не заслуговувати на увагу, не мати сили, бути недейсним
moneo, ui, itum, ere – переконувати, усяляти, попереджати
mons, montis *m* – гора
monstruosus (monstruosus), a, um – потворний
monstrum, i *n* – знамення, ознака; чудо, диво
monumentum, i *n* – пам'ятник
mora, ae *f* – зволікання, затримання, повільність; **inter moras** – тим часом, у цей час; **moram facere** – прострочувати
moralis, e – моральний
morbosus, a, um – хворий
morbus, i *m* – хвороба
mordeo, momordi, morsum, ere – кусати, гризти
morior, mortuus sum, ari – умирати
moror, atus sum, ari – баритися, сповільнювати; відсувати, відклада-ти; побивати, перебувати
mors, mortis *f* – смерть
mortalis, e – смертний
mortalitas, atis *f* – смертність; смерть
mortifer, a, um – смертельний, смертоносний
mortuus, a, um – мертвий, покійний
mos, moris *m* – звичай, вдача; провина
motus, a, um – див.: **moveo**; той, якого спонукають

motus, us *m* – рух, порив, хвилювання;
terrae motus – землетрус
moveo, movi, motum, ere – рухати, затівати, хвилювати; виганяти
mox – незабаром
muliebris, e – жіночий
mulier, ĕris *f* – жінка
mulsum, i *n* – медяний напій
multa, ae *f* – штраф
multitudo, Inis *f* – безліч, надлишок, величина, велич; більшість; юрба; достаток
multo – набагато, значно, надзвичайно
multum – багато в чому, сильно, дуже
multo, avi, atum, are – карати, наказувати
multus, a, um – численний, значний
mulus, i *m* – мул
I mundus, a, um – чистий, охайний
II mundus, i *m* – порядок, оздоблення, вбрання; туалет; світ, космос
municipeps, cipis *m* (*f*) – громадянин муніципального міста
municipium, ii *n* – муніципій, вільне місто
munio, ivi, itum, ire – зміцнювати, обороняти
munitus, a, um – захищений
munitus, a, um – див.: **munio**
munus, ĕris *n* – дарунок, обов'язок; повинність; **munĕrum indictio** – призначення повинностей
murus, i *m* – стіна
mutatio, onis *f* – зміна, переміщення, сфера; **mutatio officiorum** – взаємні обов'язки
muto, avi, atum, are – змінювати, міняти
mutus, a, um – німий
mutuum, i *n* – позичка, змінювати
mutuus, a, um – взаємний, позиковий, позичковий, даний (узятий у борг)
mysterium, ii *n* – таємниця, таїнство

N

nactus, a, um – див.: **nanciscor**
nam – тому що, адже
namque – тому що, адже, справді
nanciscor, nactus (nancus) sum, nancisci – випадково знаходити
narro, avi, atum, are – говорити, оповідати

nascor, natus sum, nasci – народжувати-ся, виникати, відбуватися
natalicius, a, um – присвячений дню народження
natio, onis f – нація, народ; **nationes** – представники іншої національності
natura, ae f – природа, ство
naturalis, e – природний; **naturalis ratio** – природний порядок, природний зміст
naturaliter – природньо, відповідно до природи, за природою
natus, a, um – див.: **nascor**
naufragium, ii n – аварія корабля
nauta, ae m – моряк
navale, is n – гавань
navis, is f – корабель; **navis longa** – військовий корабель
ne (спол.) – щоб не, що не; не
-ne (підкріплююча частка) – чи, хіба
Neapolitanus, a, um – неаполітанський
ne – не, і не; **neq** – чи ні; **nequaquam** – і ніяким чином
necessario – з необхідності, примусово
necessarius, a, um – необхідний, неминучий, законний, змушений
necessarius, i m – близька людина, родич
necessitas, tatis f – необхідність
necessitudo, ĩnis f – споріднення, близькість
nece – необхідно
neq – чи ні
neco, avi, atum, are – позбавляти життя, губити, убивати
nefarius, a, um – нечестивий, заборонений, злочинний
nefas [est] – недозволено, нечестиво, не можна
nefastus, a, um – заборонений
neglegentia, ae f – недбайливість, безтурботність
nego, avi, atum, are – заперечувати, відмовляти
negotiatio, onis f – торгівля, банківська операція
negotior, atus sum, ari – торгувати, займатися фінансовими операціями
negotium, ii n – справа, угода, ділова операція
nemo – ніхто
nepos, potis m – онук
neptis, is f – онучка

nequam (невідм. прикм.) – негідний
nequaquam – ніяким чином, аж ніяк
neque – і не
nequeo, ivi (ii), itum, ire – не могли, бути не в змозі, не мати можливості
nequitia, ae f – недбалість, легковажність, недбайливість
Neptunus, i m – Нептун (бог морів і усіх водой)
Nero, onis m – Нерон
nescio, scivi (scii), scitum, ire – не знати, не відати; не вміти
nescius, a, um – той, що не знає
neuter, neutra, neutrum – ні той, ні інший
nex, necis f – насильницька смерть, убивство
niger, gra, grum – чорний
I nihil (запереч. займ.) – ніщо, нічого;
nihilō minus – проте, усе-таки
II nihil (присл.) – зовсім не, аж ніяк, анітрішки, нітрохи, ніяким чином
nil = nihil
nimĭrum – безперечно, зрозуміло
nimis – дуже, сильно; занадто
nimium – занадто, надто, надмірно
nimius, a, um – надмірний
nisi – якщо не, крім, за винятком тих випадків, коли; хіба тільки; **nisi cum** – однак, не тоді, коли; **nisi si = nisi**
nobilis, e – шляхетний, високошляхетний, знатний
nobis – див.: **nos**
noceo, cui, ctum, ere – шкодити, завдавати шкоди
noctu – уночі
nocturnus, a, um – нічний
noles, nolentis – той, що не бажає
noli, nolite – *imperativus praesentis* від **nolo**
nolle – див.: **nolo**
nolo, nolui, -, nolle – не хотіти
nomen, nomĭnis n – ім'я; особа, особистість; поняття
nominatim – поіменно, із указівкою конкретних імен
nomĭno, avi, atum, are – називати, іменувати
non – не
nonaginta – дев'яносто
nondum – ще не

nongenti – дев'ятсот
nonne – невже
nonnullus, a, um – деякий
nonnumquam – іноді
nonus, a, um – дев'ятий
nos – ми
nosco, novi, notum, ěre – пізнавати
nosse = **novisse** (*inf. perf.* до **nosco**)
noster, nostra, nostrum – наш
nostrī, nostrum – див.: **nos** або **noster**
nota, ae f – знак, мітка, літера
notarius, ii m – переписувач, стенограф,
 секретар
notatus, a, um – видимий, помітний; що
 має погану репутацію
notitia, ae f – знайомство, поінформо-
 ваність, ведення, знання
noto, avi, atum, are – відзначати, тавру-
 вати
notus, a, um – див.: **nosco**
notus, a, um – відомий; **notum facĕre** –
 доводити до відома
novem – дев'ять
novi – див.: **nosco**
novies – дев'ятьма
novo, avi, atum, are – поновляти, зміню-
 вати
novus, a, um – новий; **novissĭmus, a, um**
 – останній, крайній
nox, noctis f – ніч
noxa, ae f – шкода, збиток
noxius – що заподіює шкоду, що завдає
 збиток
nubilus, a, um – несприятливий, хмар-
 ний, похмурий, неясний
nubo, nupsi, nuptum, ěre (з *dat.*) – вихо-
 дити заміж
nudo, avi, atum, are – оголювати
nudus, a, um – голий, простий, незахи-
 щений, незабезпечений
nugae, arum f – дрібниці
nugator, oris m – базіка, пустобрех
nullus, a, um – ніякий, незначний;
nullius momenti esse – не мати ніяко-
 го значення; див.: **nemo**
num – невже, хіба
numen, ĩnis n – кивок, знак згоди
numĕro, avi, atum, are – вважати, вип-
 лачувати
numĕrus, i m – число, кількість
nummarius, a, um – грошовий
nummularius, ii m – міняйло, банкір
nummus, i m – монета

numquam = **nunquam**
nunc – зараз, нині, тепер
nuncupatio, onis f – нункупація (урочи-
 ста процедура, що полягала в оголо-
 шенні заповідачем своєї останньої
 волі в присутності свідків)
nunquam – ніколи; **non nunquam** –
 іншого разу, найчастіше
nuntio, avi, atum, are – сповіщати,
 повідомляти
nuntius, ii m – вісник, повідомлення
nupta, ae f – дружина; наречена
nuptalicius, a, um – весільний
nuptiae, arum f (pl.) – шлюб
nuptus, a, um – див.: **nubo**
nurus, us f – невістка, дружина сина
nusquam – ніде
nutus, us m – кивок, нахил голови; знак
 згоди; воля, веління
nux, nucis f – горіх; **nux pinea** – сосно-
 ва шишка

O

ob (з *acc.*) – перед, унаслідок, в обмін
 на, у результаті
obesse – див.: **obsum**
obfui – див.: **obsum**
obicio (obiicio), ieci, iectum, ěre – вис-
 тавляти наперед, висувати, пред'яв-
 ляти, накидати, заподіювати, кидати
oblatus – див.: **offĕro**
obligatio, onis f – зобов'язання
oblĭgo, avi, atum, are – зобов'язувати,
 накладати зобов'язання
oblitĕro (oblittĕro), avi, atum, are – за-
 бувати; згладжувати
oblivio, onis f – забуття
obliviscor, litus sum, livisci – забути, не
 пам'ятати
oboedio, ivi, itum, ire – слухати, слуха-
 тися, коритися
obrĕgo, avi, atum, are – видозмінювати;
 оновляти
obscenus (obscenus), a, um – непри-
 стойний
obscure – неясно, мрячно, темно
obscurĭtas, atis f – п'ятьма, морок; не-
 ясність, туманність, незрозумілість
obscurum, i n – п'ятьма, морок
obscurus, a, um – темний, неясний, схо-
 ваний

- obsequens, sntis** – поступливий, лагідний, слухняний
- obsequor, quutus (cutus) sum, sequi** – уступати, підкорятися, слухатися, коритися
- obseruo, avi, atum, are** – уважно стежити, спостерігати, дотримувати, обергати, виконувати
- obses, ĩdis m** – заручник, гарант, поручитель
- obsigno, avi, atum, are** – скріплювати печаткою
- obsisto, sĭtĭ, sĭtĭtum, ěre** – стає поперек шляху, протидіяти
- obstetrix, tricis f** – повитуха
- obsto, sĭtĭ, statum, are** – заважати, перешкоджати
- obstringo, strinxĭ, strictum, ěre** – стягати, зв'язувати, пов'язувати
- obsum, obfui, -, obesse** – перешкоджати, заважати, шкодити
- obtempĕro, avi, atum, are** – підкорятися, коритися, бути слухняним
- obtentus, us m** – прикриття, привід, виправдання
- obtimeo (optineo), tinui, tentum, ere** – займати, володіти, керувати, одержувати, зберігати, підтримувати, триматися; наполягати, домагатися; утримувати за собою
- obtingo (optingo), tĭgi, -, ěre** – доторкатися, випадати на долю, діставатися
- obtŭli** – див.: **offĕro**
- obversor, atus sum, sri** – бродити, блукати; увижатися, бути, поставати в уяві
- obvius, a, um** – зустрічний, зручний
- occasio, onis f** – випадок, привід; удача
- occido, cidi, cisum, ěre** – убити
- occisus, a, um** – див.: **occido**
- ocĕulo, cului, cultum, ěre** – покривати, ховати
- occulte** – потайки, таємно
- occulto, avi, atum, are** – приховувати, ховати
- occultus, a, um** – таємний, схований
- occupatio, onis f** – заняття, захоплення, зайнятість
- occupo, avi, atum, are** – займати, захоплювати, опановувати
- octavus, a, um** – восьмий
- octies** – вісім разів
- octingenti** – вісімсот
- octo** – вісім
- octoginta** – вісімдесят
- ocŭlo, avi, atum, are** – відкривати для очей, робити видимим
- ocŭlus, i m** – око
- odi, -, odisse** – ненавидіти
- odium, i n** – ненависть
- offendo, fendi, fensum, ěre** – бити, шкодити, кривдити, уражати; дратувати
- offensa, ae f** – образа
- offĕro, obtŭli (optŭli), oblatum, offerre** – надавати, давати, пропонувати; підкидати
- officio, feci, fectum, ěre** – перекидати дорогу, перешкоджати, загороджувати, заважати;
- officium, ii n** – обов'язок (службовий або моральний), посада
- offui** – див.: **obsum**
- oleo, ui, -, ere** – пахнути
- oleum, i n** – олія
- olim** – колись, ніколи
- olivatum, i n** – олійний гай
- olympiacus, a, um** – олімпійський
- omen, omĭnis n** – знак, прикмета, ознака
- omitto, misi, missum, ěre** – упускати, губити, умовчувати, відмовлятися; не скористатися
- omnimodo** – так чи інакше, у будь-якому разі
- omnino** – узагалі, у цілому
- omnis, e** – весь, усякий
- onĕro, avi, atum, are** – навантажувати, обтяжувати, обтяжуватися
- onerosus, a, um** – важкий, тяжкий, обтяжливий
- onus, onĕris n** – тягар, вага, тяжкий обов'язок
- opĕra, ae f** – праця, послуга; старання, активна участь
- opercŭlum, i n** – кришка
- operio, perui, pertum, ire** – покривати, ховати, приховувати, переховувати
- opĕro, avi, atum, are** – трудитися
- opĕror, atus sum, ari** – працювати, трудитися, бути зайнятим, діяти
- opĭfex, fĭcis m** – ремісник, майстер
- opinio, onis f** – думка
- opinor, atus sum, ari** – думати, вважати, висловлювати думку, гадати

oportet, uit, -, ere (безособ. дісл.) – випливає, слід, повинне
opperior, pertus sum, iri – чекати, очікувати
oppīdo – дуже, цілком
oppīdum, i n – укріплення; місто
opportunos, a, um – зручний, придатний, своєчасний, вдалий
opprīmo, pressi, pressum, ěre – топтати, давити, розтопувати
ops, opis f – сила, можливість, захист, засіб; **opem ferre** – надавати допомогу
optīmus, a, um – найкращий, оптимальний
optineo – див.: **obtineo**
optio, onis f – вільний вибір, воля
optīvus, a, um – обраний, обраний за бажанням
opto, avi, atum, are – вибирати, обирати; жагуче бажати, прагнути
optūli – див.: **offero**
opus, ěris n – праця, робота; **opus est** – потрібно, необхідно; **opus factum** – виконана робота; **opus metalli** – рудничні роботи
oratio, onis f – промова
orator, oris m – оратор
orbis, is m – коло
orbus, a, um – позбавлений, що втратив (батьків або дітей)
ordīno, avi, atum, are – складати, влаштовувати, упорядковувати, розподіляти; правильно виконувати
ordo, ĩnis m – ряд, стан, звання, порядок; **extra ordīnem** – поза звичайним порядком судочинства, екстраординарно
orichalcum (aurichalcum), i n – жовта мідь або латунь
origo, ĩnis f – походження, початок, рід
orior, ortus sum, iri – з’являтися, починається
ornamentum, i n – прикраса
orno, avi, atum, are – прикрашати
oro, avi, atum, are – говорити, захищати, просити, благувати
ortus, us m – поява, виникнення
os, oris n – обличчя; рот; **in ore** – на очах
oscūlor, atus sum, ari – цілувати, ніжно любити
osor, osoris m – ненависник

ostendo, tendi, tentum (tensum), ěre – протягати, виставляти, показувати; виявляти
ostium, ii n – двері, ворота, вхід
otiosus, a, um – вільний від справ, що має дозвілля, вільний
otium, ii n – відпочинок, дозвілля
ovis, is f – вівця

P

pacatus, a, um – див.: **paco**
paciscor, pactus sum, pacisci – домовлятися, йти на змову, йти на мирову; приходити до угоди; **pacisci [de crimīne]** – йти на змову (зі злочинцем) з метою звільнення його від обвинувачення
paco, avi, atum, are – робити мирним, заспокоювати, настроювати на мирний лад, приборкувати
pactio, onis f – угода
pactum, i n – договір
pactus, a, um – див.: **paciscor**
paedagogus, i m – педагог, слуга, приставлений до дитини для супроводу і нагляду; учитель, наставник, вихователь
paene – майже, практично
paenitentia, ae f – каєття; **paenitentia** – через зміну намірів
paeniteo (poeniteo), tui, -, ere – каєтися, шкодувати, відчувати жаль, сором
paganus, i m – селянин; цивільна особа
palam – відкрито, на очах в усіх, прилюдно; **palam est** – очевидно, ясно
palma, ae f – долоня, кість руки; пальма
palpebra, ae f – віко
palus, udis f – болото
pango, pepīgi, panctum (pactum), ěre – убивати, забивати; визначати, устанавлювати, признавати, обіщати
panis, is m – хліб
I par, paris – рівний, відповідний, належний; **par est** – покладено, слід, личить
II par, paris n – пара, обоє
parco, peperci, -, ěre – берегти, дотримувати; шкодувати, щадити, виявляти поблажливість
parens, parentis m (f) – батько (мати)

pareo, ui, ĭtum, ere – з'являтися; бути очевидним; підкорятися, коритися
paries, ĕtis m – стіна
pario, peperĭ, partum, ĕre – народжувати, приводити на світ; наживати
parĭter – рівною мірою
paro, avi, atum, are – діставати, добувати, готувати, заготовлювати
parricidium, ii n – убивство
pars, partis f – частина, частка, область, сторона
parsimonia, ae f – ошадливість
particeps, particeps – що бере участь
participo, avi, atum, are – брати участь, одержувати частку
partim – частково, почасти
partior, partitus sum, partiri – розділяти, розподіляти
partus, a, um – див.: **pario**
partus, us m – народження, дитя, ново-народжена дитина; приплід
parui – див.: **pario**
parum – мало, недостатньо
parvulus, i m – дитя
parvus, a, um – маленький, малий, незначний; **parvi refert** – не має великого значення
pasco, pavi, pastum, ĕre – пасти, годувати, підтримувати, збільшувати, збагачувати
passim – усюди
passus, a, um – див.: **patior**
passus, us m – крок
pastor, oris m – пастух
patens, entis – відкритий
patenter – відкрито
pateo, ui, -, ere – бути відкритим, помітним, виявлятися; простиратися, поширюватися
pater, patris m – батько; **patres** – те саме, що і **patricii**; **patres conscripti** – батьки-сенатори
patesco, patui, -, ĕre – відкриватися, ставати явним, виходити назовні, виявлятися
patĕra, ae f – чаша; жертвна посудина
paternus, a, um – батьківський
patiens, entis – терплячий
patientia, ae f – терпіння, терплячість; полегкість, потурання; дозвіл
patior, passus sum, pati – терпіти, переносити, допускати, нести

patria, ae f – батьківщина
patricia, ae f – патриціанка
I patricius, a, um – патриціанський, належний до родової римської знаті
II patricius, ii m – патрицій
patrimonium, ii n – майно (що дісталось в спадщину, батьківське майно); спадщина, стан
patrius, a, um – батьківський
patro, avi, atum, are – зробити
patrocinor, atus sum, ari – захищати
patrona, ae f – пані (вільновідпущеника)
patronus, i m – патрон (заступник, яким був патрицій для свого клієнта або хазяїн для свого вільновідпущеника); захисник, адвокат
patruus, i m – дядько (брат батька)
paucus, a, um – деякий, нечисленний
paulatim – помалу
pauper, pauperis – бідний, незаможний, жебрак
paupertas, atis f – бідність
pax, pacis f – мир, мирний час
peccator, oris m – грішник
peccatum, i n – гріх, провина, злочин;
peccatum subire – підпадати під обвинувачення
pecco, avi, atum, are – грішити, провинитися
peculatus, us m – казнокрадство, розкрадання державного майна
peculium, ii n – власність (у тому числі особиста)
pecunia, ae f – гроші; майно
pecuniarius, a, um – грошовий, пов'язаний із грошми
pecus, pecoris n – худоба
pedis – див.: **pes**
pecus, ūdis f – домашня тварина
peior, peius – гірший
peioro, -, -, are – погіршувати
pellis, is f – шкіра, хутро
pello, pepuli, pulsum, ĕre – бити, потрясати, виганяти, позбавляти
pelvis, is f – таз
pendeo, pependi, -, ere – висіти, залежати; **in pendentĭ (e)** – у стані невизначеності
pendo, pependi, pensum, ĕre – вішати, зважувати
penes – у
penĭtus – усередині, глибоко; зовсім, абсолютно

penus, us (i) m (f) – припаси, продовольчі запаси
perĕri – див.: **pario**
per (з *acc.*) – через, за допомогою
peraeque – так само, точно так само, зовсім однаково
perāgo, egi, actum, ěre – робити, виконувати, довести до кінця
percipio, cepi, ceptum, ěre – збирати, знімати; сприймати
percontor, atus sum, ari – розпитувати, довідуватися, дізнаватися
percurro, cucurri (curri), cursum, ěre – пробігати, швидко проходити
percussor, oris m – розбійник, убивця
percutio, cussi, cussum, ěre – бити, ударяти, стукати
percussus, a, um – викарбуваний
perdo, dīdi, dītum, ěre – губити, розбодувати, утрачати
perduco, duxi, ductum, ěre – доводити, наводити, переводити
perduellio, onis f – державна зрада
pereat – див.: **pereo**
peregrinatio, onis f – мандрівка, роз'їзди, подорож
perigrinor, atus sum, ari – жити на чужині, мандрувати, подорожувати; бути чужим
peregrinus, a, um – іноземний, властивий пeregринам (іноземцям)
peremptorius, a, um – згубний; остаточний, що припиняє усі суперечки, той, що підлягає обговоренню
perendīnus, a, um – післязавтрашній
pereo, ii (ivi), ĩtum, ire – гинути, зникати, пропадати, умирати; губити
perfectus, a, um – зроблений, dokonалий
perfĕro, tūli, latum, ferre – приносити, переносити
perficio, feci, fectum, ěre – готувати, виготовляти, робити, завершувати
perfōro, avi, atum, are – пробуравлювати, просвердлювати, пробивати
perflugio, fugi, fugītum, ěre – перебігати
pergo, perrexī, perrectum, pergere – йти далі; починати
perhibeo, bui, bītum, ere – пропонувати, надавати, висловлювати, вимовляти; виявляти

periculum – див.: **pericūlum**
periculosus, a, um – небезпечний, пов'язаний із ризиком
pericūlum (periculum), i n – небезпека, ризик
perinde – так само, точно так само
periuiniurius, a, um – вкрай несправедливий
peritia, ae f – досвідченість, знання
peritus, a, um – досвідчений; **iuris peritus** – *букв.*: досвідчений у праві, тобто правознавець
permaneo, mansi, mansum, ere – перебувати
permisceo, miscui, mistum (mixtum), ere – змішувати, перемішувати, замішувати, утягувати; плутати, викликати замішання
permisi – див.: **permitto**
permissum, i n – дозвіл
permissus, us m – дозвіл
permitto, misi, missum, ěre – надавати дозвіл, дозволяти
permixtus, a, um – див.: **permisceo**
permoveo, movi, motum, ere – хвилювати, приводити в хвилювання, бентежити
permultum – багато, надзвичайно дуже; **permultum interesse** – бути надзвичайно важливим
permultus, a, um – численний (*у мн.* – багато хто)
permutatio, onis f – обмін, міна
permuto, avi, atum, are – змінювати, обмінювати, робити обмін, підмінювати, міняти
pernicies, ei f – загибель, загин
perniciose – згубно
perpetior, passus sum, peti – терпіти, витримати, вносити
perpetro, avi, atum, are – робити
perpetuus, a, um – вічний, постійний, незмінний, що не припиняється
perquam – дуже, сильно, найвищою мірою
per raro – дуже рідко, у виняткових випадках
persecutio, onis f – переслідування, стягнення
persequor, secutus sum, sequi – переслідувати, прагнути придбати, дотримувати, вимагати, домагатися

perseverantia, *ae f* – наполегливість, твердість, зтяжний характер, тривалість

persevero, *avi, atum, are* – бути наполегливим, продовжувати, перебувати; наполягати

persona, *ae f* – особа, особистість, персона; личина, маска, вид

personalis, *e* – особистий

perspicio, *spexi, spectrum, ĕre* – дивитися, бачити (крізь); проникати, осягати; пильно розглядати; ясно бачити

perspicuus, *a, um* – ясний, очевидний

persuadeo, *suasi, suasum, ere* – переконувати, уселяти, підмовляти, схилити

pertinacia, *ae f* – завзятість

pertinaciter – завзято

pertineo, *tinui, -, ere* – простиратися, тягтися, відноситися; сприяти

pertūli – див.: **perfĕro**

perturbatio, *onis f* – замішання, хвилювання, порушення

perturbatus, *a, um* – неспокійний, збентежений

pervenio, *veni, ventum, ire* – досягати, приходити, добиратися, діставатися

pervulgo, *avi, atum, are* – робити спільним, повідомляти, доводити до спільного відома

pes, *pedis m* – нога; римський фут (дорівнює $\frac{1}{5}$ подвійного кроку, **passus**)

pestĭmus, *a, um* – найгірший

pestĭfer, *fĕra, fĕrum* – згубний, пагубний

pestilentia, *ae f* – чума, зараза, повальна хвороба, згуба

pestis, *is f* – чума, зараза, загибель, катастрофа

petitio, *onis f* – претензія, заява про вимогу, бажання

peto, *ivi (ii), itum, ĕre* – вимагати, домагатися, просити; прагнути

petŭlans, *antis* – зухвалий, розв'язний, нахабний

petulantia, *ae f* – зухвалість, нахабність; свавілля, розбещеність

phantasia, *ae f* – уява, ідея, думка

philosophia, *ae f* – філософія

philosŏphus, *i m* – філософ

philyra, *ae f* – луб'яна дощечка

pictor, *oris m* – художник, живописець

pictura, *ae f* – живопис, картина

pictus, *a, um* – див.: **pingo**

piĕtas, *atis f* – благочестя, любов, справедливість; милосердя

piger, *gra, grum* – ледачий, повільний, млявий

pignus, *ŏris (ĕris) n* – застава; **pignŏri accipĕre** – приймати в заставу

pila, *ae f* – м'яч

pileus (pileum), *i m (n)* – пілей (повстяна кругла шапка, що вдягали раби під час продажу або звільнення)

pilleo (pileo), *-, - are* – надягати пілей (див.: **pileus**); звільняти

pingo, *pinxi, pictum, ĕre* – малювати, зображувати, писати (фарбами)

pinguetudo (pinguitudo), *ĭnis f* – повнота, огрядність, жирність

pinguis, *e* – жирний

pinus, *i (us) f* – сосна

pirata, *ae m* – пірат

piscis, *is m* – риба

piscor, *atus sum, ari* – ловити рибу

pistor, *oris m* – пекар

pius, *a, um* – благочестивий; благий, добрий

placeo, *cui, cĭtum, ere* – подобатися, бути бажаним, вважатися; вирішити, погодитися; цінуватися; **placet** (безособ.) – є думка, визнається, видається правильним; ясно, очевидно

placĭtum, *i n* – рішення, думка

plane – явно, мабуть, розуміється

planta, *ae f* – саджанець, рослина

planto, *avi, atum, are* – саджати

Plato, *onis m* – Платон

plaudo (plodo), **plausi (plosi)**, **plausum (plosum)**, *ĕre* – аплодувати, плескати; ляскати

plebeius, *i m* – плебей

plebes (plebs), **plebis f** – плебс, плебей

plebiscitum (plebis scitum), *i n* – плебісцит, постанова зборів плебейв

plebs – див.: **plebes**

pecto, *-, -, ere* – наказувати, карати

plenus, *a, um* – повний

plerique – більшість

plerumque – у більшості випадків, здебільшого

plerusque, pleraque, plerumque – велика частина, багато хто, більшість

plumbum, *i n* – свинець

plures, plura – див.: **multus**

plurīmus, a, um – найбільш численний
I plus, pluris – більш численний
II plus – більше
pluvius, a, um – дощовий
poēma, ae f – поема
poena, ae f – покарання, штраф, пеня;
– **poena capitīs** – страта; **dare poenam**
– нести покарання
poeniteo – див.: **paeniteo**
poeta, ae m – поет
polio, ivi, itum, ire – робити гладким,
полірувати
polliceor, pollicītus sum, eri – обіцяти,
давати обіцянку
pollicitatio, onis f – обіцянка; одностороннє
зобов'язання особи здійснити той або
інший вид робіт у суспільних інтересах
(наприклад, установити монумент
або прокласти дорогу в ознаменування
свого вступу на посаду)
popum, i n – плід (переважно той, який
зростає на дереві)
ponfero, avi, atum, are – зважувати, су-
дити, розглядати
pondus, ponderis n – вага
pono, posui, positum, ěre – класти, роз-
ташовувати, влаштовувати, складати
pons, pontis m – міст
pontīfex, ficis m – понтифік, жрець
popularis, e – народний, популярний,
загальнодоступний, вульгарний
popūlo, avi, atum, are – спустошувати,
розоряти
popūlus, i m – народ, юрба; безліч лю-
дей; **popūlum facere** – робити
спільним надбанням
porro – далі, уперед; у свою чергу;
більш того
porta, ae f – ворота
portio, onis f – частина, частка, про-
порція
porto, avi, atum, are – нести, везти
posco, poposci, -, ěre – вимагати
positio, onis f – посадка, положення; по-
зиція; область
positus, a, um – див.: **pono**
possessio, onis f – володіння, розпоряд-
ження; **bonorum possessio** – розпо-
рядження спадщиною (дозволялося
претором у суперечці двох по-
тенційних спадкоємців)
possessor, oris m – власник

possibīlis, e – можливий, здійснений
possideo, sedi, sessum, ere – володіти
possum, potui, -, posse – могли, бути
спроможним, бути здатним, бути в
змові
post (z acc.) – після, за
postea – після цього, пізніше
posteaquam – після того як
postĕri, orum m – нащадки
posterior, posterius – пізніший
postliminium, ii n – право повернутися
на батьківщину і відновлення в пра-
вах після полону
postquam – після того як, з тих пір як
postremus, a, um – останній
postremo – нарешті, зрештою
postulatio, onis f – вимога (звернена від
імені позивача посадовій особі)
postūlo, avi, atum, are – вимагати, вису-
вати вимоги (у тому числі в судово-
му порядку), обвинувачувати; проси-
ти; **reum postulare de aliqua re** – за-
лучати до суду в справі про
що-небудь
posui – див.: **pono**
potens, entis – *participium praesentis*
activi від **posse** (див.: **possum**; мо-
гутній; впливовий; здатний, що вміє)
potentia, ae f – могутність, вплив, сила
potĕram, potĕro, potuĕras, potuĕro ... –
див.: **possum**
potest – див.: **possum**
potestas, atis f – влада (зокрема
батьківська влада); **potestas gladii** –
букв.: влада меча (тобто право засто-
совувати силу)
potior, potitus sum, iri – заволодівати,
захоплювати
potis, e – могутній, сильний, здатний;
важливий
potius – скоріше, краще
poto, avi, atum (potum), are – випити,
напитися
potui – див.: **possum**
prae (z abl.) – перед, на чолі
praebeo, bui, bītum, ere – протягати,
давати, надавати, викликати, робити;
se praeberere – тримати себе, тримати-
ся
praecedo, cessi, cessum, ěre – передува-
ти, йти перед; мати перевагу

praecipio, onis *f* – прецепція (одержання частки спадщини до її розподілу); розпорядження
praecipitor, oris *m* – наставник, учитель
praecipitum, i *n* – правило, розпорядження, принцип
praecido, cidi, cisum, ěre – перерізати
praecipio, cepi, ceptum, ěre – брати наперед, одержувати заздалегідь, наказувати, указувати; рекомендувати
praecipito, avi, atum, are – прагнути, перекидати, руйнувати, наближати до загибелі
praecipue – переважно, у першу чергу
praecclare – прекрасно
praecclarus, a, um – прекрасний, дуже славний
praeda, ae *f* – видобуток, бариш
praedicatio, onis *f* – проголошення, похвала, прославляння
praedium, ii *n* – маєток, володіння
praedor, atus sum, ari – грабувати, збагачуватися
praest – див.: **praesum**
praefectura, ae *f* – посада доглядача, начальника; префектура
praefectus, i *m* – префект; **praefectus urbi** – міський префект (посадова особа з колишніх консулів, що відає поліцією і володіє судовою правомочністю)
praefero, tūli, latum, ferre – надавати перевагу, висувати на перший план
praefinio, ivi (ii), itum, ire – наперед устанавлювати, заздалегідь визначати
praefoco, avi, atum, are – душити, задушити
praegnas, atis – вагітна
praegnans, antis – вагітна
praeciudicialis, e – стосовний до попереднього судового рішення; що завдає шкоди
praeciudicium, ii *n* – попереднє рішення; збиток
praemium, ii *n* – нагорода, знак відмінності, перевага, відмінність, доблесть
praeparo, avi, atum, are – готувати, бути готовим
praerono, posui, positum, ěre – віддавати перевагу, висувати на перший план

praepositum, i *n* – перевага, благо
praepositus, i *m* – вищестоящий, командир
praepotens, entis – могутній
praescriptio, onis *f* – розпорядження; заперечення
praescriptum, i *n* – установлені межі; розпорядження
praesens, praesentis – присутній, дійсний
praeses, Idis *m* – намісник, голова
praesideo, sedi, sessum, ere – головувати
praesidium, ii *n* – захист
praesitus, a, um – див.: **praesto**
praesto – відразу, під рукою, напоготові
praesto, stīti, stītum, are – представити, виявити; відповідати (за когось, за щось), нести відповідальність; перевершувати, займати більш високе положення; пояснити; заподіювати, ставати причиною
praesum, praefui, -, praesesse – бути попереду, очолювати, керувати; **iurisdictioni praesesse** – мати юрисдикцію
praetendo, tendi, tentum, ěre – витягати, протягати; наводити у виправдання
praeter (z acc.) – крім
praeterea – крім того, до того ж
praetereo, ii (ivi), itum, ire – проходити, минати; обходити, не згадувати
praeterii – див.: **praetereo**
praeterita, orum *n* – минуле, що минуло
praeteritus, a, um – минулий
praeternitto, misi, missum, ěre – упустити, пропускати, залишати без уваги
praeterquam – крім, за винятком випадків
I praetextus, a, um – закритий
II praetextus, us *m* – прикраса, ремонт; **sub prsetextu** – під заступництвом, під захистом, під приводом
praetor, oris *m* – претор
praetorius, a, um – преторський
praetura, ae *f* – претура, посада претора
praevalantia, ae *f* – перевага, верховенство
praevaleo, valui, -, ere – одержувати перевагу, переважати, взяти гору

praevaricatio, onis *f* – дворушництво, лукавство
praevaricator, oris *m* – дворушник
praevaricor, atus sum, ari – діяти посередньо, кривити душею, дворушничати; ухилитися від прямого шляху, потай сприяти противній стороні
praevenio, veni, ventum, ire – випереджати, попереджати, передувати, відбуватися раніш
prandium, ii *n* – сніданок
praecarium, ii *n* – прекарій (відношення, що зв'язує тимчасового користувача речі з її власником, коли річ повертається до фактичного власника за першою його вимогою)
preces, um *f* – прохання, благання
precor, atus sum, ari – молити
prehendo (prendo), prehendi (prendi), prehensum (prensium), ěre – брати, захоплювати, охоплювати; сприймати
premo, pressi, pressum, ěre – давити, зневажати, топтати
pretiosus, a, um – коштовний
pretium, ii *m* – ціна, вартість
primum – спочатку, споконвічно, у першу чергу, по-перше
primus, a, um – перший
I princeps, cĭpis *m* – принцепс; голова держави, «перша особа»; імператор; голова
II princeps, princĭpis – перший, головний
principalis, e – головний, основний; той, що стосується принцепсу, імператорський
principium, ii *n* – початок
prior, prius – перший (із двох), більш ранній, колишній, давній; більш значний; кращий
priscus, a, um – колишній, давній, патріархальний
pristinus, a, um – колишній
priusquam – перш ніж
privatim – у приватному порядку; приватно, з погляду приватної особи
I privatus, a, um – приватний
II privatus, i *m* – приватна особа
privelegium, ii *n* – закон, виданий на користь або проти однієї особи; особливе право, привілей

privo, avi, atum, are – віднімати, позбавляти
pro (z abl.) – за, на захист, для, заради, замість
probatio, onis *f* – схвалення; доказ
probatus, a, um – що заслуговує схвалення
probe – правильно, добре, належним чином
probo, avi, atum, are – доводити, схвалювати; підтверджувати; випробувати
probrum, i *n* – ганьба, ганебний вчинок
prociĉdo, ciĉdi, -, ěre – падати, простиратися
procinctus, us *m* – оперізування, готовність; **in procinctu** – перед боєм
proclamo, avi, atum, ar – проголошувати, наполегливо вимагати
proconsul, is *m* – проконсул
procreo, avi, atum, are – народжувати
procurator, oris *m* – довірена особа, повірник, уповноважений
procuro, avi, atum, are – піклуватися, опікувати, обслуговувати, робити послуги
prodeo, ii (ivi), ĭtum, ire – виходити; виступати; **prodĭtum est** – з'явилося, виникло
prodest – див.: **prosum**
prodĭtor, oris *m* – зрадник
prodigiosus, a, um – дивний, незвичайний, неприродний
prodĭgus, i *m* – марнотрат
prodĭtus, a, um – див.: **prodo, prodeo**
prodo, dĭdi, dĭtum, ěre – вести далі, продовжувати; приносить у жертву; повідомляти, видавати
produco, duxi, ductum, ěre – виводити, наводити
proelium, ii *n* – битва, бій
profanus, a, um – позбавлений святості, несвячений
profěro, tŭli, latum, ferre – виносити, опублікувати, повідомляти, відкривати; представляти, показувати, доводити до відома; виявляти
professio, onis *f* – визнання, твердження
professor, oris *m* – викладач
professus, a, um – див.: **profiteor**
proficio, feci, fectum, ěre – рухатися, йти, домагатися, допомагати, виконувати дію

proficiscor, fectus sum, ficisci – направлятися, відправлятися
profiteor, fessus sum, eri – повідомляти, відкрито заявляти, прямо говорити, визнавати; викладати
profui – див.: **prosum**
profundum, i n – безодня
prognata, ae f – нащадок (жіночої статі)
prognatus, i m – нащадок
progredior, gressus sum, grēdi – рухатися вперед
prohibeo, bui, bītum, ere – забороняти, перешкоджати; **prohibere aliqua re** – відмовляти в чому-небудь, перешкоджати у використанні чого-небудь
prohibētus, a, um – див.: **prohibeo**
proicio (proicio), ieci, iectum, ēre – відкидати, звалювати, виганяти
proinde – тому; у такий саме спосіб
prolixus, a, um – тривалий
proloquor, locutus sum, loqui – обмовитися
Prometheus, i m – Прометей
promiscue – разом, спільно
promissum, i n – обцянка, порука;
promissis stare – виконувати обцянки
promitto, misi, missum, ēre – обцяти
pronēpos, potis m – правнук
pronēptis, is f – правнучка
pronuntio, onis f – оголошення рішення
pronuntio, avi, atum, are – повідомляти, виносити рішення; декламувати
propago, avi, atum, are – розширювати, розсовувати
I prope (з acc.) – поблизу
II prope (присл.) – майже, приблизно; мабуть
propēro, avi, atum, are – поспішати, йти
propinquus, a, um – близький
propior, ius – більш близький
propitius, a, um – прихильний
propono, posui, positum, ēre – пропонувати, припускати; розповідати, повідомляти
propositus, a, um – див.: **propono**
proprie – власне, у власному розумінні
proprietas, atis f – «гола» власність
proprius, a, um – власний, властивий
propter (з acc.) – унаслідок
propterea – з цієї причини, тому
propulso, avi, atum, are – відбивати, усувати; відвертати

Proserpina, ae f – Прозерпіна (богиня підземного царства)
prosperē – сприятливо, щасливо, благополучно
prosperō, avi, atum, are – сприяти, осяяти щастям, дарувати успіх
prospicio, spexi, spectrum, ēre – дивитися вперед, задивлятися вдалину, піклуватися
prostituo, stitui, stitutum, ēre – виставляти для розпусти, проститувати
prosum, profui, -, prodesse – приносити користь, бути вигідним, допомагати
protēgo, texi, tectum, ēre – покривати, укривати, брати під захист, допомагати, опікати
profnus – негайно, разом, зараз
proverbium, ii n – прислів'я
provideo, vidi, visum, ere – раніше побачити, заздалегідь піклуватися, передбачати
provincia, ae f – провінція
provincialis, e – провінційний, що знаходиться в (або належить до) провінції
provincialis, is m – житель провінції, провінціал
provoco, avi, atum, are – звертатися (наприклад, з апеляцією), оскаржити; викликати, волати; запрошувати, допускати
proxime – дуже близько; зовсім недавно
proximus, a, um – найближчий; ближній
prudens, entis – розумний, той, що знає; юрист
prudenter – розумно
prudentia, ae f – наука; **iuris prudentia** – правознавство
psalterium, ii n – псалтерій (струнний інструмент); декламація під акомпанемент псалтерію
pubertas, atis f – повноліття
pubes, ēris – повнолітній, зрілий
pubesco, pubui, -, ēre – досягати зрілості, мужніти, ставати повнолітнім
publicanus, i m – митар
publice – офіційно, привселюдно, з національної точки зору, в інтересах держави
publico, avi, atum, are – робити спільним надбанням, відкривати для усіх, конфіскувати

publĭcus, a, um – суспільний, публічний
puĉicitia, ae f – соромливість, скромність, цнотливість
puĉor, oris m – сором, честь
puer, i m – хлопчик, дитина
pugnus, i m – куркуль; удар куркуля
pulcher, chra, chrum – красивий
pulsatio, onis f – удари, побиття; насильство
pulso, avi, atum, are – бити
pulsus, a, um – див.: **pello**
pulsus, us m – удар
pulvinus, i m – подушка
pulvis, ěris m – пил, порох
pumicatus, a, um – вигладжений, вилощений
punio, ivi, itum, ire – наказувати, карати
pupillus, i m – підопічний
puppis, is f – корма
pure – чисто, у чистому вигляді
purgo, avi, atum, are – очищати, розчищати; звільнити від обвинувачення, обілити, очистити від підозр
purpureus, a, um – пурпурний
purus, a, um – чистий
pusillus, a, um – крихітний, дуже маленький, слабкий
puta – наприклад
puteum, i n – колодязь
puto, avi, atum, are – думати, гадати, вважати; зважувати; розраховуватися
pyxis, ĩdis f – коробочка, баночка

Q

Q. = **Quintus** – Квінт
qua – туди, де; як
quadrāginta – сорок
quadriga, ae f – квадрига (четверна запряжка)
quadrīngenti – чотириста
quadrĭpes, ědis – чотириногий
quadrĭpes, ědis m (f) – чотиринога тварина
quadruplum, i n – чотири рази, чотириразова сума
quaero, quaesivi (quaesii), quaesitum, ěre – запитувати, шукати, розслідувати; **vulgo (volgo) quaesĭtus** – народжений поза шлюбом
quaesĭtus, a, um – див.: **quaero**
quaestio, onis f – питання; наслідок, допит
quaestor, oris m – квестор (магістрат нижчого рангу, на якого покладалися різні адміністративні і фінансові функції; квестори були помічниками консулів, едилів, заміщали преторів у Римі або намісників у провінції)
quaestuarius, a, um – продажний, що приносить дохід; той, що виступає як засіб наживи
quaestus, us m – прибуток, дохід, заробіток, професія
qualis, e – який, якийсь
qualĭtas, atis f – якість
quam – як; чим
quamdiu – як довго, скільки, протягом того часу, поки
quamvis – хоча, незважаючи на те, що; нехай і
quamquam – хоча, незважаючи на те, що; нехай і
quando – коли; оскільки
quandoque – коли б ні, кожного разу як
quandoquĭdem – тому що, оскільки
quantĭtas, atis f – кількість
quanto – наскільки, до якої міри; в тій мірі, настільки ж, наскільки
quantum – скільки, наскільки
quantus, a, um – який (за величиною)
quare – тому
quarta, ae f – чверть
quartus, a, um – четвертий
quasi – начебто, як би, немов, нібито, якби
quatĕnus – оскільки
quater – чотири рази
quaterni, ae, a – по чотири
quattuor – чотири
quattuordĕcim – чотирнадцять
-que – і
quemadmōdum – яким чином; точно так само; як, наприклад
quarela, ae f – судова скарга
queror, questus sum, queri – скаржитися, нарікати (**de ...** – на когось)
I qui(s), quae, quod – який, котрий; хто, що; той, котрий; він
II qui, qua (quae), quod – деякий
quia – тому що, оскільки; що
quicumque, quaecumque, quidcumque – хоч би хто там був

quicumque, quaecumque, quodcumque – хоч би який
quid – що, чому, навіщо
quidam, quaedam, quiddam – хтось
quidam, quaedam, quoddam – якийсь
quidem – хоча і, з однієї сторони;
quidem ... vero – хоча ... однак; **ne quidem** – навіть не
quies, etis f – спокій
quiesco, quievi, quietum, ěre – вшухати, заспокоюватися, залишатися спокійним, жити у мирі; мовчати, утримуватися від висловлення
quilibet, quaelibet, quidlibet – хто-небудь, хто завгодно
quilibet, quaelibet, quodlibet – який-небудь, який завгодно
quin – що; чому ж не; **quin immo** – і навіть
quindĕcim – п'ятнадцять
quingenti – п'ятсот
quini, ae, a – по п'ять
quinquagies – 50 разів
quinquaginta – п'ятдесят
quinque – п'ять
quinquennium, ii n – п'ять років, п'ятиліття
quinquies – п'ять разів
quintus, a, um – п'ятий
quippe – звичайно, розуміється; **quippe cum** – тому що, адже, безсумнівно
quinque, quaeque, quodque – кожен
Quirites, ium m – квірити, римляни; **ius Quiritium** – право римського громадянства
I quis, qua (quae), quid – хтось, щось
II quis, quid – хто, що
quispiam, quidpiam – хто-небудь
quispiam, quaequam, quodpiam – який-небудь
quisquam, quidquam (quicumquam) – хто-небудь
quisque, quidque – кожен
quisquis, quidquid – хто б не, що б не
quisquis, quaequae, quodquod – хоч би який, будь-який
quivis, quaevis, quidvis – хто завгодно
quivis, quaevis, quodvis – який завгодно
quo – куди
quod – що; те, що; оскільки, чому; **quod si** – якщо ж

quodammōdo – деяким чином, у певному розумінні
quodcirca – тому
quomīnus – що не, щоб не
quomōdo – як, яким чином; **quomōdo si** – якби
quondam – ніколи, колись
quoniam – оскільки, тому що
quoque – також
quot – скільки
quotannis – щорічно, щороку
quotiens (quoties) – скільки, усякий раз як, скільки разів
quum – див.: **cum II**

R

radix, icis f – корінь
rado, rasi, rasum, ěre – скоблити, скребти, зчищати, голити
rapina, ae f – пограбування
rapio, rapui, raptum, ěre – вистачати, захоплювати, викрадати, умикати
raro – рідко, зрідка
rarus, a, um – рідкий
rasus, a, um – див.: **rado**
ratio, onis f – розум, розумність, причина, довід, розуміння, резон, порядок; рахунок; прибутково-видаткова книга; система; **qua ratione** – яким чином, яким способом
ratus, a, um – див.: **reor**
rea, ae f – обвинувачена, підсудна
recedo, cessi, cessum, ěre – відступати, бігти; розходитися, відрізняться; віддалятися, ухилитися
recenseo, censui, censum (censitum), ere – перераховувати, оглядати
recepti – див.: **recipio**
receptor, oris m – знову здобув, що відвоював; приховувач
receptus, a, um – див.: **recipio**
recido, cīdi, casum, ěre – падати назад; знову переходити, повертатися; знову надходити, вертатися
recipio, cepi, ceptum, ěre – знову знаходити; приймати, допускати, сприймати; поміщати; **recipere se** – повернутися
recito, avi, atum, are – читати (уголос), оголошувати
reclamo, avi, atum, are – голосно запе-

речувати, галасливо протестувати, голосно викрикувати
recludo, clusi, clusum, ěre – відмикати, відімкнути
recĉdo, colui, cultum, ěre – знову обробляти; знову згадувати
reconciliatio, onis f – примирення
reconsilio, avi, atum, are – знову з'єднувати, воз'єднувати, мирити
recondo, dĉdi, dĉtum, ěre – ховати, складати, закладати
recorrĉgo, rexi, rectum, ěre – виправляти, поліпшувати
recte – прямо, правильно, справедливо, правомірно
rectus, a, um – прямий, правильний; справедливий
recuperator, oris m (pl.) – рекуператори, члени суду зі спішних майнових питань
recurro, (cu)currit, cursum, ěre – повертатися; поспішати назад
recuso, avi, atum, are – відхилити, відмовляти(ся)
reddĉtus, a, um – див.: **reddo**
reddo, dĉdi, dĉtum, ěre – повертати, віддавати; **ius reddĉre** – вершити суд, судити
redeo, ii (ivi), ģtum, ire – йти назад, повертатися
redhibeo, bui, bĉtum, ere – повертати
redĉgo, egi, actum, ěre – гнати назад, наводити, змушувати; звертати, передавати
redintegro, avi, atum, are – відновлювати, заповнювати
refĉro, tĉli, latum, ferre – нести назад, відносити, зв'язувати; зіставляти, повертати; відновлювати, звертати; повідомляти; включати, прилучати
refert, retĉlit, referre – важливо, має значення
reficio, feci, fectum, ěre – відновлювати, лагодити
reformato, avi, atum, are – перетворювати, реформувати
refrico, fricui, fricatum, are – відновлювати, знову збуджувати
regalis, e – царський
regio, onis f – область
regno, avi, atum, are – царювати, бути царем, панувати

regnum, regni n – царство, царювання, держава; **regnum coelorum** – царство небесне
rego, rexi, rectu, ěre – керувати, правити, панувати; виправляти; уточнювати, регулювати
regredior, gressus sum, grĉdi – повертатися назад
regĉla, ae f – правило, установлення, норма
rei – див.: **reus** або **res**
reicio (reĉicio), ieci, iectum, ěre – відкидати, відганяти
reicĉlus (reĉicĉlus), a, um – негідний, загублений, марний
relabor, lapsus sum, labi – скочуватися, помалу повертатися, плисти назад
relatio, onis f – повідомлення; відношення; **relatio criminis** – зустрічне обвинувачення
relatus, a, um – див.: **refĉro**
relegatio, onis f – посилення
relego, avi, atum, are – виганяти, засилати, відправляти на вигнання
relĉvo, avi, atum, are – підніматися; звільняти від відповідальності
relictus, a, um – див.: **relinquo**
religio, onis f – сумлінність; обряди, святині; обов'язок, ведення
relinquo, liqui, lictum, ěre – залишати, кидати
relĉquus, a, um – інший, що залишили
remaneo, mansi, mansum, ěre – залишатися, зберігати
remedium, ii n (z gen., z dat.) – засіб, ліки
remitto, misi, missum, ěre – залишати, уступати, поступатися, вибачати; відсилати, посилати назад, направляти
remotus, a, um – див.: **removeo**
removeo, movi, motum, ere – відсувати, видаляти, вилучати
renuntiatio, onis f – розірвання
renuntio, avi, atum, are – повідомляти, сповіщати; проголошувати, відмовлятися, розривати
reor, ratus sum, reri – думати, гадати, вважати, визнавати, приймати до відома
repello, reppĉli, repulsum, ěre – відштовхувати, відкидати, відганяти, відхилити, відмовляти; відбивати

rependo, pendī, pensum, ěre – відважувати, платити; **repēndītur** – відшкодуватися, окупатися
repentinus, a, um – раптовий, непередбачений
reperio, reppĕri (repĕri), repertum, ire – знаходити, відшукувати
repetitio, onis f – повторення; повернення; повторний розгляд
repĕto, ivi (ii), itum, ěre – знову добувати; вимагати, стягувати
repetundae, arum f – вимагання, хабар
repignĕro, -, -, are – забирати (випокувати) заставу
repleo, plevi, pletum, ere – знову наповнювати, заповнювати, щедро постачати
replĕco, avi, atum, are – розгортати; висувати (зустрічне) заперечення
repono, posui, positum, ěre – відкладати, зберігати, класти на зберігання
reposco, -, -, ěre – вимагати назад
repraesento, avi, atum, are – наочно зображувати; негайно платити готівкою
reprehendo (prendo), prehendi (prendi), prehensum (prensum), ěre – затримувати, гудити, засуджувати
reprehensibilis, e – гідний осуду
repromissio, onis f – взаємна обіцянка, обопільне зобов'язання
repudio, avi, atum, are – відкидати, відхилити
repudium, ii n – розірвання (шлюбу або заручин); **repudium mittĕre** – повідомити про розірвання шлюбу
repugno, avi, atum, are – протидіяти, суперечити, заперечувати
requiesco, evi, etum, ěre – відпочивати, спочивати
requiro, quisivi, quisitum, ěre – шукати, відшукувати, з'ясовувати, вимагати, бідувати, очікувати
res, rei f – річ, справа; майно; **res afflictae** – нещастя; **res castrenses** – трофейне майно, військовий видобуток; **res forenses** – судові (грошові, суспільні) справи; **res publica (respublica)** – держава, республіка; **res Romana** – римська держава; **res rustica** – сільське господарство; **res gesta** – діяння, дія, подія

rescio, scivi (scii), scitum, ire – дізнаватися
rescribo, scripsi, scriptum, ěre – письмово відповідати, писати у відповідь
rescriptum, i n – рескрипт, імператорський указ
resideo, sedi, sessum, ere – залишатися
resigno, avi, atum, are – роздруковувати
resisto, stĕti, -, ěre – зупинитися, протистояти, пручатися
respectus, us m – точка зору
respicio, spexi, spectrum, ěre – дивитися назад, брати до уваги, враховувати, бачити, відноситися
respondeo, spondi, sponsum, ere – відповідати, давати відповіді
responsio, onis f – відповідь, показання, висновок
responsum, i n – відповідь
responsus, a, um – див.: **respondeo**
responsus, us m – відповідь
respublica – див.: **res**
restinguo, stinxī, stinctum, ěre – гасити, зменшувати, вгамовувати
restituo, tui, tutum, ěre – повернути, відновлювати
restitutio, onis f – відновлення; **restitutio integri** – відновлення первісного стану
resurgo, surrexi, surrectum, ěre – уставати, повставати
reticulus, i m – сіточка (наприклад, для збереження форми зачіски)
retineo, tinui, tentum, ere – утримувати, затримувати; зберігати, залишати за собою
retribuo, bui, butum, ěre – відплачувати
reus, rei m – підсудний, обвинувачений, відповідач
revelo, avi, atum, are – відкривати, оголювати, викривати
reverentia, ae f – повага, шанобливість
reversus, a, um – див.: **revertor**
revertor, versus sum (reverti), verti – повертатися, приходити назад
revinco, vici, victum, ěre – перемагати, долати; викривати
revivisco, vixi, -, ěre – знову оживати, воскресати
revocō, avi, atum, are – кликати назад,

утримувати; скасовувати, відзивати, відновлювати, повертати; скликати знову

rex, regis m – цар; **rex sacrorum** – верховний жрець

rhetor, oris m – ритор, учитель красномовства

rhetorīca, ae f – риторика

rideo, risi, risum, ere – сміятися

ridicūlus, a, um – смішний

rigor, oris m – твердість, строгість, непохитність, суворість

risus, us m – сміх, посмішка

ritus, us m – обряд, ритуал, звичай

rivus, i m – струмок; канал

rodo, rosi, rosom, ěre – гризти

rogo, rogavi, rogatum, are – просити, запитувати; пропонувати, виносити на розгляд

Roma, ae f – Рим

I Romanus, a, um – римський

II Romanus, i m – римлянин

ros, roris m – роса

rosa, ae f – троянда

rudĕra, um n – руїни

rudis, is f – ціпок для фехтувальних вправ; відзнака звільненого гладіатора

rugā, ae f – зморшка

ruina, ae f – обвал

ruinosus, a, um – що загрожує обвалом, зруйнований

rumor, oris m – шум, гул, слух, поголос; **honestus rumor** – добре ім'я

rumpo, rupi, ruptum, ěre – рвати, валити, знищувати

rursus – знову

rus, ruris n – село

rustīcus, a, um – сільський

S

S. = Sextus – Секст

sabbatum, i n – субота

saccularius, ii m – кишеньковий злодій

saccūlus, i m – гаманець, торба

sacer, cra, crum – священний, освячений, присвячений (богам, наприклад, храм, гай, статуя тощо)

sacerdos, dotis m – жрець, священнослужитель

sacerdotium, ii n – жрецький сан

sacra, orum n – священнодійство

sacramentum, i n – присяга; грошова застава (яку сторони вносили для того, щоб внесені гроші були у тієї сторони, що програє процес)

sacrificium, ii n – жертва, жертвопринесення; священнодійство

sacrilegium, ii n – святотатство

saepe – часто; **saepe numĕro** – багато разів, неодноразово

saepio, saepsi, saeptum, ire – огорожувати, оточувати; захищати, охороняти

saevitia, ae f – лютість, жорстокість, безжалісність

saluber, bris, bre – здоровий, рятівний, міцний

salubrīter – благотворно, здорово, доцільно

salus, salutis f – благополуччя, порятунок, безпека; вітання

salveo, -, -, ere – бути здоровим; **salve** – будь здоров!

salvo, avi, atum, are – рятувати

salvus, a, um – цілий, непошкоджений, незмінний; неушкоджений

sanctifico, -, -, are – освячувати, робити святим

sanctus, a, um – святий, священний (те, що знаходиться під заступництвом богів, наприклад: стіни, ворота, межі)

sane – розумно, розсудливо; дійсно

sanguis, sanguinis m – кров, кровне споріднення; **causa in sanguīne** – справа, пов'язана з кровопролиттям

sanītas, atis f – здоров'я, видужання, тверезість, здоровий спосіб життя

sanus, a, um – здоровий, що знаходиться при здоровому розумі

sapiens, entis – розумний, знаючий, свідомий, мудрий

sapiens, entis m – мудрець

sapienter – мудро, розумно

sapientia, ae f – мудрість, розважливість, розумність; розум; **civilis sapientia** – (букв.: цивільна мудрість)

правознавство, наука права

sapio, ii (ivi, ui), -, ěre – мати смак, бути мудрим

sarcio, sarsi, sartum, ire – лагодити, виправляти, відшкодовувати

sat – досить

satis – досить
satisdo, dēdi, dātum, dare – подавати
забезпечення, гарантувати, вносити
заставу в забезпечення сплати
satisfacio, feci, factum, ēre – задоволь-
няти; платити
saena, ae f – сцена
scandalizo, avi, atum, are – спокушати
scandālum, i n – предмет жаху або збу-
рювання
scelerus, a, um – злочинний, нечести-
вий, безчесний
scelus, ēris n – злочин
schola, ae f – школа
scientia, ae f – знання, поінформованість
scilicet – зрозуміло, треба думати; тоб-
то; мається на увазі
scindo, scidi, scissum, ēre – розривати,
роздирати, тріпати; переривати
scio, ivi (ii), itum, ire – знати, уміти; учи-
тися
scitum, i n – визначення, рішення, поста-
нова
scortum, i n – шкіра; розпусник
scriba, ae m – переписувач
scribo, scripsi, scriptum, ēre – писати,
записувати (наприклад, у заповіді)
scriptura, ae f – письмове свідчення,
документ; лист; запис
scriptus, a, um – див.: **scribo**
sculptile, is n – скульптурне зображен-
ня; ідол, кумир
scyphus, i m – келих, кубок
se (sese) – див.: **sui**
secedo, cessi, cessum, ēre – йти, віддаля-
тися
secor = sequor
secum – див.: **sui**
secundum (з *acc.*) – уздовж по,
відповідно до, згідно з
secundus, a, um – другий; наступний;
побіжний, сприятливий
secure – безстрашно, безтурботно
securitas, atis f – безпека; безтур-
ботність
securus, a, um – безпечний, що знахо-
диться в безпеці, безтурботний; той,
що не несе відповідальності
securis, is f – сокира
secus (з *acc.*) – у
secutus, a, um – див.: **sequor**
sed – але, однак

sedēcim – шістнадцять
sedeo, sedi, sessum, ere – сидіти, засіда-
ти; затримуватися, залишатися, заст-
ривати
sedes, is f – сидіння, крісло; місце, місце
розташування
seditio, onis f – смута, заколот
seges, ētis f – посів, хліби
segnitia, ae f – нерозторопність,
повільність; несвоєчасне виконання
розпоряджень
sella, ae f – крісло, стілець, сидіння; лава
semel – один раз
semen, seminis n – насіння
sementis, is f – сіяння, сівба, посів
semet – див.: **sui**
semper – завжди
senator, oris m – сенатор
senatus, us m – сенат; **ius senatus**
habendi – право брати участь у
засіданні сенату
senatusconsultum, i n – сенатусконсульт
(порада або постанова сенату)
senectus, utis f – старість
I senex, senis – старий
II senex, senis m – старий, дід
seni, ae, a – по шість
senior, ius (*вищій ступ.* від **senex**) –
старший
senus, us m – почуття, зміст, розуміння
sententia, ae f – рішення, судження
sentio, sensi, sensum, ire – думати, по-
чувати; випробувати, одержувати;
висловлюватися; брати на себе
seorsum – окремо, зокрема; на сторону
separatim – роздільно, окремо
sepāro, avi, atum, are – відокремлюва-
ти, відрізнати; видаляти
sepelio, pelivi, pultum, ire – ховатися,
переховуватися
septem – сім
septendēcim – сімнадцять
septīmus, a, um – сьомий
septies – сім разів
septingenti – сімсот
septuaginta – сімдесят
sepulchrum (sepulcrum), i n – могила,
поховання, гробниця
sequens – див.: **sequor**
sequester, tris m – посередник
sequor, secutus sum, sequi – впливати,
піти, йти слідом; приєднуватися

sera, *ae f* – запор, засув
serīca, **orum** *n* – шовковій тканини
series, *ei f* – ряд
sermo, **onis** *m* – промова
sero – пізно
sero, **serui**, **sertum**, **ĕre** – сплітати, з'єднувати(ся), поєднувати
serus, **a**, **um** – пізній; **serum est** – пізно
servilis, *e* – рабський, стосовний до раба
servio, **ivi**, **itum**, **ire** – служити, бути рабом, поставити на службу
servītus, **utis** *f* – рабство; сервітут
servo, **avi**, **atum**, **are** – зберігати, дотримувати
servus, *i m* – раб, слуга
sescenti – шістсот
sestertius (**um**), **ii m (n)** – сестерцій
seu – або, чи, чи те
severitas, **atis** *f* – суворість, жорстокість
severus, **a**, **um** – строгий, суворий
sex – шість
sexaginta – шістдесят
sexies – шість разів
sextus, **a**, **um** – шостий
sexus, **us** *m* – підлога
si – якщо
sibi – див.: **sui**
sic – так, так і
sicarius, **ii m** – убивця
sicūbi – якщо де-небудь, коли б не
sicut (**sicūti**) – як, наприклад, у той час як; **sicut ... ita** – як ... так і
sedus, **ĕris** *n* – сузір'я, зірка, зоряне небо
sigillum, **i n** – статуетка, фігурка; печатка
significo, **avi**, **atum**, **are** – позначати
signo, **avi**, **atum**, **are** – позначати, запечатувати; чеканити; **signata materia** – матерія, позначена печаткою (наприклад, гроші)
signum, **i n** – знак, значок (наприклад, бойовий знак у вигляді орла, аналог прапора); сигнал
silentium, **ii n** – мовчання
sileo, **ui**, **-ere** – мовчати
silva, *ae f* – ліс
silvester, **tris**, **tre** – лісовий
similis, *e* – схожий, подібний
similiter – подібним чином, подібно
similitudo, **inis** *f* – подібність, подоба; рівність
simplicitas, **atis** *f* – простота, чесність, невігадливність

simulatio, **onis** *f* – зображення, симуляція, удавання, лицедійство
simul – одночасно
simulatque (**simul atque**) – як тільки, лише тільки
simulatus, **a**, **um** – мнимий
simūlo, **avi**, **atum**, **are** – представляти, зображувати, прикидатися
sin – якщо ж
sine (*z abl.*) – без
singūli, *ae, a* – по одному
singūlus, **a**, **um** – окремих, одиничний
singūli, **orum** *m* – окремі особи
sino, **sivi** (**sii**), **situm**, **ĕre** – допускати, дозволяти
sinus, **us** *m* – пазуха; бухта
siquīdem – тому що, якщо тільки, оскільки
sisto, **stiti** (**steti**), **statum**, **sistĕre** – ставити, з'являтися, наводити
sitis, **is** *f* – спрага
sitūlus, **i f** – цебро
sive – чи, якщо
sobrina, *ae f* – двоюрідна сестра
sobrinus, **i m** – двоюрідний брат
sobrius, **a**, **um** – тверезий
societas, **atis** *f* – товариство; суспільство, співтовариство
socius, **ii m** – товариш, спільник, партнер, компаньйон, учасник товариства; співгромадянин
sol, **solis** *m* – сонце
soleo, **solītus sum** **solere** – мати звичку
solītus – див.: **soleo**
sollemne, **is** *n* – урочистий обряд, формальність
sollemniter – урочисто
sollerter – мистецьки
sollers, **ertis** – вправний, вмілий
sollertia, *ae f* – майстерність, винахідливість, спритність; хитрість, хитрування
sollicitator, **oris** *m* – руйнівник, порушник
sollicito, **avi**, **atum**, **are** – трясти, збуджувати, спонукувати, прикликати
sollicitudo, **inis** *f* – хвилювання, порушення, занепокоєння, насага
I solum – тільки; **non solum ... verum et** – не тільки ... але і
II solum, **i n** – ґрунт, земля
solus, **a**, **um** – єдиний, лише один, самотній

solutio, onis *f* – сплата, платіж
solutus, a, um – вільний, незалежний;
див.: **solvo**
solvo, solvi, solutum, ěre – звільняти,
виплачувати, повертати, розплачува-
тися; розпускати, припиняти
діяльність, розривати; дозволити
somnus, i *m* – сон; **inter somnos moveri**
– перевертатися в сні
sonus, i *m* – звук, звучання
sorex, sorċis *m* – миша-землерийка
soror, oris *f* – сестра
sors, sortis *f* – жереб, жеребкування,
частка, доля; основна (капітальна)
частина боргу, позичковий капітал
sortior, itus sum, iri – кидати жереб,
вирішувати жеребкуванням, одержу-
вати за жеребом
spado, onis *m* – скопець, свнух
spatium, ii *n* – проміжок
specialis, e – особливий, спеціальний
specialĳter – особливо, спеціально, зок-
рема
species, ei *f* – вид, зовнішність, образ;
ознака, прояв; **sub specie** – з погляду;
species militiae – рід військ
specificatio, onis *f* – обробка, видозміна
spectaculum, i *n* – видовище, вистава,
спектакль
specto, avi, atum, are – дивитися, роз-
глядати, звертатися, належати, брати
до уваги, вважати
specularia, ium *n* – слюдяні віконні
вставки
speculum, i *n* – дзеркало
sperno, sprevi, spretum, ěre – нехтува-
ти, зневажати, відкидати
spero, avi, atum, are – сподіватися
spes, ei *f* – надія
spiritus, us *m* – дух, подих, особистість,
настрій, характер
spiro, avi, atum, are – дихати
splendor, oris *m* – блиск, краса, велич
spolio, avi, atum, are – знімати одяг,
роздягати; викрадати, віднімати си-
лою, позбавляти
spolium, ii *n* – видобуток; награване
spondeo, sponĳdi, sponsum, ere – уроч-
исто зобов'язатися, присягатися
sponsa, ae *f* – наречена, заручена
sponsalia, ium *n* – заручення, заручини
sponsio, onis *f* – урочиста обіцянка,
клятва, гарантія

sponte – навмисно; **sua sponte** – за влас-
ною ініціативою, від власної особи
stadium, ii *n* – arena, стадіон
stagnum (stannum), i *n* – свинцевий
блиск, суміш свинцю і срібла
statim – негайно, відразу; постійно, най-
частіше
statio, onis *f* – положення, місцеперебу-
вання, стоянка, поштова станція, по-
сада
statua, ae *f* – скульптура, статуя
statuo, tui, tutum, ěre – установлювати,
постановляти; віддавати наказ
status, us *m* – стан, положення, обстави-
ни, статус
stellionatus, us *m* – шахрайство
sterno, stravi, stratum, ěre – розстелити
stillicidium, ii *n* – крапаня; покрівель-
ний жолоб
stipendiarius, a, um – обкладений дани-
ною
stipendium, ii *n* – платня, що виплачу-
валася солдатам
stipo, avi, atum, are – зганяти, збирати,
оточувати
stipulatio, onis *f* – стипуляція (формаль-
не словесне зобов'язання, що скла-
дається з питання і відповіді, форма
якого була регламентована);
stipulatio praetoria – преторська сти-
пуляція (стипуляція або зобов'язан-
ня, на якому наполягає претор за ви-
могою однієї сторони)
stipulator, oris *m* – стипулятор (кредит-
тор, що вимагає від боржника зо-
бов'язання в порядку стипуляції)
stipulatus, us *m* – формальна обіцянка,
умова договору
stipulor, atus sum, ari – виговорювати
собі, вимагати формальної обіцянки
stirps, stirpis *f* – стовбур; кореневище;
пагір, гілка; дерево, кущ
sto, steti, statum, stare – стояти
Stoĳcus, i *m* – стоїк, філософ стоїчної
школи
stomachus, i *m* – шлунок
strangulo, avi, atum, are – душити, за-
глушати, ховати
strenuus, a, um – діяльний, швидкий,
метушливий, клопітливий; міцний,
відважний
studeo, ui, -, ere – старатися, намагати-
ся, учитися

studiose – наполегливо, ретельно, са-
мовіддано
studiosus, a, um – стараний, наполегливий, діяльний
studiosus, i m – студент
studium, ii n – заняття, наука; прагнення, запопадливість; послуга, зусилля, активна участь; **studia liberalia** – вільні або шляхетні, мистецтва (інтелектуальні професії, що вважалися шляхетними, тобто такими, що їх мали вільні люди, наприклад риторика, медицина, юриспруденція тощо)
stultitia, ae f – дурість
I stultus, a, um – дурний
II stultus, i m – дурень
stupor, oris m – заціпеніння, незграбність; дурість, тупість, недоумкуватість
stuprator, oris m – розбещувач, розпусник
stupro, avi, atum, are – опоганювати, розтлівати, бесчестити, псувати, спокушати
stuprum, i n – безчестя, ганьба, сором
sua – див.: **suus**
suadeo, suasi, suasum, ere – давати пораду; переконувати
sub (з *acc.*, з *abl.*) – під
subeo, ii (ivi), itum, ire – підходити, підпадати; піддаватися
subiicio (subicio), ieci, iectum, ěre – підкладати; приєднувати, супроводжувати, додавати; **subīci sorti** – коритися долі
subinde – незабаром після, слідом за цим, час від часу, багаторазово
subīto – раптом
subiungo, iunxi, iunctum, ěre – підкоряти
sublatus, a, um – див.: **tollo**
sublĕvo, avi, atum, are – піднімати, підносити
submitto (submitto), misi, missum, ěre – підставляти, опускати, підкоряти, робити, посилати, підсилати, піднімати
summoveo, movi, motum, ěre – виганяти
subornatus, a, um – найнятий, підкуплений
subripiō, ripui, reptum, ěre – красти, викрадати, захоплювати хитрістю
subrōgo, avi, atum, are – доповнювати

subruptus = subreptus, a, um – див.: **subripiō**
subscribo, scripsi, scriptum, ěre – підписувати
subsellim, i n – лава
substantia, ae f – сутність
substituo, stitui, stitutum, ěre – ставити за, заміняти, підставляти
subsum, subfui, -, subesse – перебувати під, лежати в основі
subtilis, e – тонкий, дотепний
subtrāho, traxi, tractum, ěre – тасмно нести, вести, віднімати, привласнювати; обходити мовчанням
subvenio, veni, ventum, ire (з *dat.*) – допомагати, приходити на допомогу, сприяти
subverto, verti, versum, ěre – перекидати, скидати, псувати
succedo, cessi, cessum, ěre – входити, впливати, успадковувати; надсилати на зміну
successio, onis f – спадок, спадкоємство, право спадкоємства
successor, oris m – спадкоємець
succurro, curri, cursum, ěre – йти на зустріч, приходити на допомогу
sufficio, feci, fectum, ěre – давати, доставляти, бути достатнім
suffoco, avi, atum, are – душити
suffragium, ii n – виборчий голос, головування
suggĕro, gessi, gestum, ěre – наносити, споруджувати, уселяти; підтасовувати
sui – себе
suicidium, i n – самогубство, суїцид
sum, fui, -, esse – бути, існувати, знаходитися, перебути, значити
summa, ae f – підсумок, сума; суть, сутність; **summa rei publicae** – вищі інтереси держави
summatim – загалом, узагалі, поверхово
submitto – див.: **submitto**
summoveo (submoveo), movi, motum, ere – видаляти, зганяти, відстороняти, усувати, відсівати, перешкоджати, зупиняти
summus, a, um – вищий, головний
sumo, sumpsī, sumptum, ěre – брати, приймати; призначати, визначати, застосовувати

sumptus, us m – витрата
supellex, supellectilis f – начиння, обстановка
super (з *acc.*, з *abl.*) – над, понад
superbia, ae f – гордість, гординя, гордовитість
superficies, ei f – поверхня, те, що росте або будується на землі
sup̄eri, orum m – боги; живі люди (на відміну від мешканців підземного царства мертвих)
superior, superioris – вищий; попередній
sup̄ero, avi, atum, are – перевершувати, підніматися
superstes, st̄itis – присутній, свідок
superstantialis, e – насущний
supersum, superfui, -, superesse – залишатися в живих, пережити, перевершувати; розпоряджатися; бути в надлишку
supervivo, vixi, -, ěre – переживати, залишатися в живих
supp̄eto, petivi (petii), petitum, ěre – бути в достатній кількості, вистачати
suppleo, plevi, pletum, ere – поповнювати, заповнювати, відшкодовувати, компенсувати
supplicium, ii n – кара, покарання, страпта
suppono, posui, positum, ěre – підкладати, підмінювати
suppr̄imo, pressi, pressum, ěre – занурювати, приховувати; затримувати, стримувати, зупиняти
supra (з *acc.*) – зверху, угорі; вище, над, поверх, понад
supremus, a, um – останній; вищий
surdus, a, um – глухий
surgo (subrigo, surrigo), rexi, rectum, ěre – підніматися
surripio, ripui, reptum, ěre – викрадати
sus, suis f (m) – свиня
suscepi – див.: **suscipio**
susceptio, onis f – прийняття
suscipio, suscepi, susceptum, ěre – приймати, брати на себе
suspectus, a, um (див.: **suspicio**) – підозріла, зухвала недовіра
suspensiosus, a, um – що повівисвся
suspendo, pendi, pensum, ěre – підвішувати, вішати
suspicio, onis f – підозра; небезпека, погроза

suspicio, spexi, spectum, ěre – дивитися, бути зверненим; дивитися з недовірою, підозрювати
sustineo, tinui, tentum, ere – підтримувати, служити опорою; терпіти
sustūli – див.: **tollo**
susum (sursum) – нагору
sutor, oris m – швець, чоботар
suus, sua, suum – свій; **suus heres** – свій спадкоємець (тобто спадкоємець, що знаходиться в безпосередній владі заповідача)
syngrapha, ae f – боргова розписка

T

T. = **Titus** – Тит
taberna, ae f – крамниця; **taberna cauponia** – шинок, трактир; **taberna argentaria** – міняльна крамниця
tabūla, ae f – дошка, таблиця; **tabūlae testamenti** – таблички (текст) заповіту; **tabūlae publicae** – дошки публічних оголошень (на яких писали тексти законів, звернень, іншу інформацію офіційного характеру)
tabularius, ii n – секретар, архіваріус, рахівник
tabulatum, i n – ярус, настил, поверх
taceo, cui, citum, ere – мовчати
tac̄ite – мовчки, безмовно
taciturnitas, atis f – мовчазність, небагатослівність
tac̄itus, a, um – безмовний, мовчазний, негласний
tactus, a, um – див.: **tango**
taedium, ii n – відраза, пересиченість
talentum, i n – талант (міра ваги – 26,2 кг; грошова одиниця)
talio, onis f – відплата
talis, e – такий
tam – так, настільки; **tam ... quam** – скільки ... стільки, так ... як
tamdiu – стільки, доти
tamen – однак, усе-таки
tametsi – хоча, незважаючи на те, що; нехай
tamquam – як, подібно, тому що; так само, як
tandem – нарешті; же
tango, tet̄igi, tactum, ěre – торкатися, стосуватися, сприймати дотиком

tantum – настільки, такою мірою; тільки
tantummōdo – тільки, винятково
tantus, a, um – такий, настільки (великий або малий)
tarde – повільно
tardus, a, um – повільний, неповороткий
te – див.: **tu**
tectorium, ii n – обробка стіни, тиньк;
pro tectorio – у вигляді обробки
tectum, i n – покрівля, дах
tectus, a, um – див.: **tego**
tecum – див.: **tu**
tego, texi, tectum, ěre – покривати, приховувати
tegūla, ae f – цеглина, цегла, покрівельна черепиця
telum, i n – зброя (зброя для наступальних дій, метальна зброя: списи, стріли, дротики)
temĕre – нерозважно, необачно, навмання
temeritas, atis f – необачність, нерозсудливість, необдуманий вчинок, легкомудство
temet – див.: **tu**
temperamentum, i n – норма, належна міра
tempeſtas, atis f – час; погода; буря; нещастя
templum, i n – храм, святилище
temporarius, a, um – тимчасовий
temptatio – див.: **tentatio**
tempto (tento), avi, atum, are – мацати, пробувати, випробувати, спокушати; зазіхати, замірятися
tempus, tempōris n – час; обставина; **ad tempus** – через обставини
tenebrae, arum f, pl. – темрява, морок
teneo, tenui, tentum, tenere – тримати, стримувати; зобов'язувати, мати обов'язкову силу; охоплювати; **teneri ab aliquo** – бути займаним ким-небудь; **memoria tenere** – пам'ятати
tener, ěra, ěrum – ніжний, юний
tenor, oris m – безупинний хід; зміст
tentatio (temptatio), onis f – спокуса
tenuis, e – тонкий, убогий, незначний
tenus – до
ter – тричі

tergiversor, atus sum, ari – повертатися спиною; ухилятися, йти назад, вивернутися; відмовлятися від уже вчиненого позову
termīno, avi, atum, are – розмежовувати, відмежовувати, відокремлювати
termīnus, i m – межа; межовий знак
terni (trini), ae, a – по три
terra, ae f – земля; **terrae motus** – землетрус
terreo, ui, itum, ere – лякати
terrībilis, e – що викликає страх, жахливий, що наводить жах
territorium, ii n – область, територія
I tertius, a, um – третій
II tertius ii m – третя особа
testamentum, i n – заповіт
testatio, onis f – закликати у свідки, дача показань; свідчення (усне або письмове, підписане свідками); **testationem interponĕre** – давати клятвену обіцянку
testator, oris m – заповідач, спадкодавець
testificor, atus sum, ari – закликати у свідки, свідчити
testimonium, ii n – свідчення, дача показань свідків; показання свідків; **testimonium dicĕre** – свідчити
testis, is m – свідок
testor, atus sum, ari – закликати у свідки; складати заповіт, заповідати
texo, texui, textum, ěre – ткати
theatrum, i n – театр
thema, ae f – положення, предмет, тема
thensaurus (thesaurus), i m – скарб
thesaurizo, avi, -, are – нагромаджувати
thesis, is f – положення, твердження, теза
Tibĕris, is m – Тибр, ріка в середній Італії
Ti. = Tiberius – Тіберій
tibi – див.: **tu**
tibicen, ĩnis m – флейтист
fignum, i n – балка
timeo, mui, -, ere – боятися
timidus, a, um – боягузливий, боязкий, що боїться
timor, oris m – страх
timui – див.: **timeo**
tiro, tironis m – молодий солдат, новобранець
Titium, i m – Титій

titūlus, i m – напис, підпис; привід, підстава; **titūlus criminis** – стаття обвинувачення
toga, ae f – тога
togatus, a, um – одягнений у тогу, мирний, цивільний
tolēro, avi, atum, are – терпіти, виносити
tollo, sustūli, sublatum, tollēre – піднімати; усувати, знищувати, скасовувати; звеличувати; виносити, нести
tondeo, totondi, tonsus, ere – стригти, голити
tonsor, oris m – цирюльник
tormentum, i n – катування
torqueo, torsi, tortum, ere – катувати, піддавати катуванням, випитувати
tortor, oris m – мучитель, кат
tot (невідм.) – стільки
totus, a, um – весь, цілий; **in totum** – зовсім
tractatus, us m – обмацування, дотик; звертання, спосіб дії, обговорення
tracto, avi, atum, are – тягти; сприймати на дотик; звертатися
tractus, a, um – див.: **traho**
tradīdi – див.: **traho**
traditio, onis f – передача
trado, tradīdi, traditum, ěre – передавати; вважати; **tradēre se** – віддаватися
traho, traxi, tractum, ěre – тягти, волокти, залучати; діставати, засвоювати; приєднувати, притягати; привласнювати, захоплювати
trano, avi, atum, are – перепливати
tranquillus, a, um – спокійний
trans (з acc.) – через, за, по той бік
transactio, onis f – мирна угода
transeam – див.: **transeo**
transeo, ivi (ii), itum, ire – переходити; минати, проходити
transfēro, tūli, latum, ferre – переносити, переходити; передавати; переміщати, пересаджувати
transfūga, ae m – перебігчик
transfugio, fugi, fugitum, ěre – перебігати
transgredior, gressus sum, grēdi – переходити
transīgo, egi, actum, ěre – доводити до кінця, приймати рішення, йти на мирову, припиняти суперечку; здійснювати операцію, домовлятися

transītus, us m – перехід, прохід, зміна
translatio, a, um – див.: **transfēro**
transmitto, misi, missum, ěre – пересилати; пропускати, минати
trecenti – триста
tredĕcim – тринадцять
trepīdo, avi, atum, are – тремтіти, тріпотіти
tres, tria – три
tribunal, alis n – трибунал (узвишся, на яке піднімалися посадові особи при виконанні своїх обов'язків)
tribunus, i m – трибун; **tribunus plebis** – народний (плебейський) трибун; **tribunus militum** – військовий трибун (вищий офіцер у регіоні)
tribuo, bui, butum, ěre – поділяти, відплачувати, надавати
tribus, us f – триба; плем'я
tributarius, a, um – оподатковуваний, обкладений податками, зобов'язаний платити податки, податковий
triduo – на три дні, протягом трьох днів
triennium, ii n – три роки, трирічний термін
triginta – тридцять
trinoctium, ii n – три ночі
tripertius, a, um – що складається з трьох частин
triplus, a, um – потрійний, у трос більше, троскратний
tristis, e – сумний, смутний, скорботний, похмурий, суворий, грізний
tristitia, ae f – сум, похмурість
tritĭcum, i n – пшениця
tritus, a, um – побитий, затасканий
Troia, ae f – Троя, давнє місто на південному заході Малої Азії
tu – ти
tueor, tuītus sum, tueri – дивитися, піклуватися, оберігати, дотримувати
tui – див.: **tu**
tuli – див.: **fero**
tum – тоді, у той час; потім; **tum ... tum** – те ... те
tumultuor, atus sum, ari – хвилюватися
tumultus, us m – смута, заколот; воєнний стан
tunc – тоді
tunīca, ae f – туніка (римська сорочка довжиною до коліч, її носили, як правило, під тогою)

turba, *ae f* – сум'яття, збентеження, безладдя, шум; юрба, маса, збіговисько
turbo, **avi**, **atum**, **are** – пошкоджувати, бентежити
turdus, **i m** – дрізд; морський дрізд (риба)
turpis, **e** – ганебний, аморальний, протизаконний
turpiter – ганебно, аморально
turpitude, **inis f** – неподобство, ганьба, безславність
turris, **is f** – вежа
tus, **turis f** – запашна смола, фіміам
tute – із упевненістю; у безпеці
tutela, *ae f* – опіка
tutor, **oris m** – опікун
tutum, **i n** – безпека
tutus, **a**, **um** – безпечний, що знаходиться в безпеці; надійний
tuus, **tua**, **tuum** – твій
tyrannus, **i m** – необмежений володар, тиран

U

ubi – де; коли
ubiquumque – де б не, у чому б не, щоразу як, завжди
ubique – скрізь, усюди
ulcisor, **ultus sum**, **cisci** – мстити, карати
ullus, **a**, **um** – деякий, який-небудь
ulterior, **ius** – подальший, наступний; надмірний, що виходить за встановлені межі
ultimus, **a**, **um** – останній, крайній; остаточний
ultio, **onis f** – помста, покарання
ultra – понад; надалі; на додачу
ultra citroque – в обох напрямках
ultus, **a**, **um** – див.: **ulcisor**
umbra, *ae f* – тінь
umquam – коли-небудь,
uncia, *ae f* – унція (дванадцята частина аса або взагалі дванадцята частина); частина
unde – відкіля
undecim – одинадцять
undecimus, **a**, **um** – одинадцятий
undeviginti – дев'ятнадцять
undique – звідусіль, з усіх боків
unguentarium, **ii n** – плата за притирання

unguentum, **i n** – мазь, помада, пахощі
universitas, **atis f** – сукупність осіб, співтовариство, спільність, громада
universus, **a**, **um** – весь, весь у цілому
unus, **a**, **um** – один
unusquisque, **unaquaque**, **unumquodque** – кожний (окремо)
unusquisque, **unumquidque** – кожний (окремо)
urbanitas, **atis f** – культура, освіченість, тонкість, дотепність; гострота, гумор, тонкий жарг
urbanus, **a**, **um** – міський
urbs, **urbis f** – місто
ursus, **i m** – ведмідь
usio, **onis f** – вживання, користування
usitatus, **a**, **um** – загальнозживаний
usque – безперестану, постійно, безупинно; упритул; усталість
usque ad – аж до
usuarius, **a**, **um** – використовуваний, що знаходиться в користуванні
usucapio, **cepi**, **captum**, **ere** – одержати у власність за давниною володіння
usucapio, **onis f** – одержання за давниною володіння
usufructuarius, **ii m** – узуфруктуарій (той, що має право узуфрукта)
usura, *ae f* – користування, дохід
usurae, **arum f** – відсотки
usurpatio, **onis f** – узурпація (у праві: сталий термін, що позначає припинення давнини)
usus, **us m** – користування, досвід, потреба, звичай, давнина
usus fructus = **ususfructus**
ususfructus, **us m** – узуфрукт (див.: **fructus**)
ut – як, подібно тому як; тому що, оскільки, як тільки
utcumque – якось, абияк
uter, **utra**, **utrum** – який, хто (із двох)
uterque, **utraque**, **utrumque** – і той, і інший, обое
uterum, **i n** (**uterus**, **i m**) – живіт, черев, материнська утроба
utilis, **e** – корисний, вигідний; ефективний, діючий, результативний
utiliter – корисно, дієво, ефективно
utilitas, **tatis f** – користь; вигода
utnam – о, якби ж!
utique – у всякому разі; за всіх обставин, хоч би як там було

utor, usus sum, uti – користатися, використовувати
utrimque – по обидва боки
utrūbi – на якому боці
utrum – чи; **an ... utrum** – або ... або ж
uxor, uxoris f – дружина, жінка; **uxorem ducēre** – женитися

V

vacanter – даремно
vacatio, onis f – звільнення
vacillo, avi, atum, are – бути хистким, ненадійним
vaco, avi, atum, are – бути незайнятим, пустувати, бути вільним
vacuus, a, um – порожній, незайнятий, вільний
vado, (vasi), -, ěre – йти, направлятися
vae – горе!
vagor, atus sum, ari – скитатися, віддалятися, бути відсутнім
vagus, a, um – бродячий, хибкий, ненадійний
valde – дуже
valeo, lui, litum, ere – бути здоровим, мати значення, бути дійсним, мати силу; **nihil valere** – не мати ніякої сили; **valere pro** – розцінюватися замість
valetudo, ĩnis f – стан здоров'я; хвороба; **adversa valetudo** – хвороба, погане самопочуття, нездоров'я
vanus, a, um – порожній, даремний; **in vanum** – всує
vapor, oris m – пара, дим
varie – по-різному, різноманітно
varius, a, um – різний, різноманітний; строкатий; непостійний, що вводить в оману
vas, vasis m – посудина; **vas vinarium torcularium** – давильна посудина для вина
vaticinator, oris m – віщун
-ve – чи
vecordia, ae f – нерозважність
vectigal, alis n (з *gen.*) – податок, мито, орендна плата
vehēmens, entis – сильний, могутній; різкий, шалений
vehementer – сильно, міцно
vehicūlum, i n – візок
veho, vexi, vectum, ěre – тягти, волокти

vel – або, чи; як
velle, vellem – див.: **volo**
velocitas, atis f – швидкість
velociter – швидко, незабаром
velum, i n – навіс; вітрило
velut (velūti) – як, наприклад
vendīdi – див.: **vendo**
venditio, onis f – продаж; **venditio imaginaria = mancipatio**
venditor, oris m – продавець
vendo, vendīdi, vendītum, ěre – продавати
venenum, i n – отрута
veneo, ii (ivi), -, ire – надходити в продаж, продаватися
venēror, atus sum, ari – шанувати; шанобливо просити
venia, ae f – милість, полегкість; **veniam dare** – прощати
venio, veni, ventum, ire – приходити, йти
venor, atus sum, ari – полювати
venter, ventris m – живіт, черев, утроба
ventus, i m – вітер
venumdo, dēdi, dātum, dari – продати
Venus, nēris f – Венера (богиня кохання, краси); *поет.* кохання
ver, veris n – весна
verber, ěris n – бич, бичування, побої, побиття
verbēro, avi, atum, are – бити
verbum, i n – слово; **verborum obligatio** – словесне (вербальне) зобов'язання, стипуляція; **verbi gratia** – наприклад
vere – істинно, по-справжньому, дійсно
vereor, verītus sum, vereri – побоюватися
veritas, atis f – істина; нехибність, правдивість, справедливість; **in veritate** – насправді
verītus, a, um – див.: **vereor**
vero – же, дійсно
versor, atus sum, ari – перебувати, обертати, жити, діяти; звертатися, надходити
verto, verti, versum, ěre – повертати, звертати, надходити
verum, i n – правда, істина
verumtāmen – але, і все-таки
verus, a, um – дійсний, справжній, щирий

vesper, ĕris (ĕri) m – вечір, вечірня зірка
Vesta, ae f – Веста (богиня добробуту і домовитості)
vester, vestra, vestrum – ваш
vestibŭlum, i n – вестибюль, майданчик перед будинком
vestigium, ii n – коля, слід, місце, відбиток
vestimentum, i n – одяг
vestio, ivi (ii), itum, ire – покривати, вдягати, наряджати
vestis, is f – одяг, плаття
vestri, vestrum – див.: **vos, vester**
veteranus, i m – ветеран, старий солдат
vetĕres – див.: **vetus**
veto, vetui, vetŭtum, are – забороняти
vetui – див.: **veto**
vetus, vetĕris – старий, давній; **vetĕres** – стародавні
vetustas, atis f – старість; стародавність, давнина
vexo, avi, atum, are – гнати; тривожити, мучити
vi, vim – див.: **vis**
via, ae f – дорога; проїзд; право проїзду
vicinus, i m – сусід
(vics), vicem, vice f (іменник III відміни, що має не усі відмінкові форми) – зміна, чергування, служба, завдання, обов'язок; **vicem sustinere** – обіймати посаду; **vicem (alicuius rei) obtinere** – ставати замість, набувати чинності
victor, oris m – переможець
victoria, ae f – перемога
victus, a, um – див.: **vinco** чи **vivo**
vicus, i m – село, селище
videlĕcet – зрозуміло, звичайно, ясно
video, vidi, visum, ere – бачити, убачати; знати
videor, visus sum, videri – показуватися, виявлятися; бути очевидним, здаватися, представлятися
vigĭlans, antis – пильний, неvspиущий
vigilia, ae f – час без сну
vigĭlo, avi, atum, are – не спати
viginti – двадцять
vigor, oris m – сила
vilis, e – дешевий, малоцінний
vinarius, a, um – винний
vincio, vinxī, vinctum, ire – зв'язувати, заковувати, утримувати

vinco, vici, victum, ĕre – перемагати, переборювати; **habere pro victo** – вважати таким, що програв справу
vinctus, a, um – див.: **vincio**
vincŭlum, i n – мотузка, зв'язок, узи; **vincŭla publiĕa = carcer**
vindemia, ae f – збір винограду
vindicatio, onis f – віндикація, речовий позов
vindĭco, avi, atum, are – вимагати, заявляти претензію; привласнювати; накладати стягнення, карати; **contra vindicare** – висувати зустрічну вимогу; **pro parte vindicare** – пред'являти позов про свою частину власності
vindicta, ae f – віндікта (преторський жезл, доторкаючись яким до раба в присутності претора або іншої посадової особи заявник – *absertor libertatis* – відпускав раба на волю)
vinea, ae f – виноградник, виноградна лоза
vinetum, i n – виноградник
vinum, i n – вино
viĭdo, avi, atum, are – чинити насильство, порушувати; розоряти, безчестити, опоганювати
vir, viri m – чоловік
virga, ae f – гілка, лозина, різка
virgo, ĩnis f – діва, дівчина; **virgo Vestalis** – діва-весталка
viridiarium (viridarium), ii n – насадження, парк, сад, гай
virilis, e – чоловічий, властивий (той, що належить) чоловікам
virilĭtas, atis f – мужність, чоловіча гідність
viripĕtens, entis – повнолітній, що здатний одружуватися
virtus, virtutis f – сила, доблесть, мужність, чеснота
vis – див.: **volō**
vis, f – сила, насильство; **vis maior** – непереборна сила, форс-мажор; **vi bona rapta** (букв.: майно, відняте силою) – розбійне пограбування; **vim inferre** – застосовувати насильство
visĭto, avi, atum, are – відвідувати; карати
vita, ae f – життя
vitium, ii n – гандж, недолік
vito, avi, atum, are – уникати, ухилятися, піти, рятуватися

vivo, vixi, victum, ěre – жити
vivus, a, um – живий
vix – ледь, навряд чи; насилу
vobis – див.: **vos**
vocabŭlum, i n – найменування, назва, слово
vociferatio, onis f – вигук, лемент, крики
vociferor, atus sum, ari – викрикувати, кричати, виголошувати, говорити
voco, avi, atum, are – кликати, називати; скликати; **vocare ad hereditatem** – «призивати до спадщини», тобто повідомляти про вступ у спадщину; **in ius vocare** – кликати в суд, подавати в суд; **ad possessionem vocare** – право розпорядження
volens, volentis – бажаючий
volgo – див.: **volgo**
volo, avi, atum, are – літати
volo, volui, -, velle – хотіти, виражати волю, бажати
volŭcer, volŭcris, volŭcre – пернатий, літаючий
volumen, ĩnis n – сувій, рукопис, твір
voluntarius, a, um – добровільний
voluntas, atis f – воля, бажання
voluptas, atis f – насолода, задоволення, пристрасть

voluptuosus, a, um – приємний, пов’язаний з задоволенням або розвагою
vos – ви
volutum, i n – жертва, обітниця; воля, бажання
voveo, vovi, votum, ere – давати обітницю
vox, vocis f – мова, голос
vulgaris, e – звичайний, загальновідомий, протонародний, загальноприйнятний, загальнодоступний
vulgo (volgo) – у народі; усюди, повсюдно, привселюдно; поза шлюбом
vulgus, i m (n) – народ, юрба, голода
vulnĕro, avi, atum, are – ранити
vulnus, ěris n – рана
vulpes, is f – лисиця
vult – див.: **volo**
vultus, us m – зовнішність, вигляд особи, погляд; риси особи, особа, вид, обличчя

Z

zelotes, ae m – ревнитель
zephirus, i m – зефір, західний весняний вітер
zodiacus, i m – зодіак
zona, ae f – пояс, зона

Зміст

Передмова	3

LECTIO I (PRIMA)

§ 1. Фонетика	7
§ 2. Вимова голосних і дифтонгів	8
§ 3. Вимова приголосних і буквосполучень	9
§ 4. Довгота і короткість звуків. Наголос	10
De vita Romae antiquae	12
Personalia (Yulius Paulus)	12
Ius Romanum	13
Ars	13

LECTIO II (SECUNDA)

§ 5. Граматичні категорії іменника	14
§ 6. Declinatio prima. Перша відміна	15
§ 7. Відмінювання дієслова esse — бути в теперішньому часі	15
De vita Romae antiquae	17
Personalia (Domitius Ulpianus)	17
Ius Romanum	18
Ars	19

LECTIO III (TERTIA)

§ 8. Verbum. Дієслово	20
§ 9. Типи відмінювання дієслів	20
§ 10. Основні форми дієслова	21
§ 11. Praesens indicativi activi. Теперішній час дійсного способу активного стану	22
§ 12. Imperativus. Наказовий спосіб	23
De vita Romae antiquae	25
Personalia (Iustinianus)	25
Ius Romanum	26
Ars	26

LECTIO IV (QUARTA)

§ 13. Declinatio secunda. Друга відміна	28
§ 14. Praepositiones. Прийменники	28
De vita Romae antiquae	30
Personalia (Marcus Tullius Cicero)	30
Ars	32
Ius Romanum	32

LECTIO V (QUINTA)

§ 15. Declinatio tertia. Третя відміна іменників	33
§ 16. Три типи відмінювання	33
De vita Romae antiquae	36
Personalia (Gaius)	36
Ius Romanum	37
Ars	38

LECTIO VI (SEXTA)

§ 17. Adiectiva declinationis primae et secundae. Прикметники першої та другої відміни	39
§ 18. Pronomina possessiva. Присвійні займенники	39
§ 19. Pronomina personalia et pronomen reflexivum. Особові займенники і зворотний займенник	40
De vita Romae antiquae	42
Personalia (Papinianus Aemilius)	42
Ius Romanum	43
Ars	43

LECTIO VII (SEPTIMA)

§ 20. Adiectiva declinationis tertiae. Прикметники третьої відміни	44
§ 21. Participium praesentis activi. Дієприкметник теперішнього часу активного стану	44
De vita Romae antiquae	47
Personalia (Augustus Gaius Iulius Caesar Octavianus)	47
Ars	47
Ius Romanum	48

LECTIO VIII (OCTAVA)

§ 22. Imperfectum indicativi activi. Минулий недоконаного виду дійсного способу активного стану	49
§ 23. Futurum I (Primum) Indicativi Activi. Майбутній час (перший) дійсного способу активного стану	49
De vita Romae antiquae	52
Personalia (Pomponius, Sextus)	52
Ius Romanum	53
Ars	53

LECTIO IX (NONA)

§ 24. Declinatio quarta. Четверта відміна іменників	54

§ 25. Declinatio quinta. П'ята відміна іменників	55
§ 26. Дієслова III дієвідміни на -io	55
De servis Romanorum	57
De vita Romae antiquae	59
Personalia (Marcellus Ulpus)	59
Ius Romanum	59
Ars	60

LECTIO X (DECIMA)

§ 27. Passivum temporum systematis infecti. Пасивний стан часів системи інфекта	61
§ 28. Infinitivus praesentis passivi. Неозначена форма теперішнього часу пасивного стану	62
Res mancipi et nec mancipi	65
De vita Romae antiquae	66
Personalia (Iulianus L Octavius Cornelius Aemilianus)	66
Ius Romanum	66
Ars	67

LECTIO XI (UNDECIMA)

§ 29. Tempora systematis perfecti. Часи системи перфекта	68
§ 30. Perfectum indicativi activi. Минулий час доконаного виду дійсного способу активного стану	68
§ 31. Plusquamperfectum indicativi activi. Давноминулий час дійсного способу активного стану	69
§ 32. Futurum II (secundum) indicativi activi. Майбутній час доконаного виду дійсного способу активного стану	69
Mancipatio	72
De vita Romae antiquae	73
Personalia (Modestinus Herennius)	73
Ius Romanum	74
Ars	74

LECTIO XII (DUODECIMA)

§ 33. Supinum. Супін	75
§ 34. Participium. Дієприкметник	75
§ 35. Passivum temporum systematis perfecti. Пасивний стан часів системи перфекта	76
De magistratibus Romanorum	79

De vita Romae antiquae	80
Personalia (Quintus Mucius Scaevōa)	80
Ius Romanum	80
Ars	80

LECTIO XIII (TERTIA DECIMA)

§ 36. Pronomina demonstrativa. Вказівні займенники	82
§ 37. Pronomina determinativa. Означальні займенники	83
§ 38. Pronomen relativum. Відносний займенник	83
§ 39. Pronomina interrogativa. Питальні займенники	84
§ 40. Pronomina indefinita. Неозначені займенники	84
§ 41. Pronomina negativa. Заперечні займенники	85
§ 42. Adiectiva pronominalia. Займенникові прикметники	85
Codicillus	87
De vita Romae antiquae	88
Personalia (Labeo Marcus Antistius)	88
Ius Romanum	88
Ars	89

LECTIO XIV (QUARTA DECIMA)

§ 43. Gradus comparationis adiectivorum. Ступені порівняння прикметників	90
§ 44. Суплетивні ступені порівняння	91
§ 45. Adverbium. Прислівник	91
§ 46. Gradus comparationis adverbiorum. Ступені порівняння прислівників	92
Capitis deminutio	94
De effracturis	94
De vita Romae antiquae	95
Personalia (Lucius Annaeus Seneca Iunior)	95
Ius Romanum	95
Ars	96

LECTIO XV (QUINTA DECIMA)

§ 47. Verba anomala. Неправильні дієслова	97
§ 48. Дієслова, складні з esse	97
§ 49. Дієслово possum, potui, – , posse	98
§ 50. Дієслова volo, nolo, malo у теперішньому часі	98
§ 51. Verba deponentia et semideponentia. Відкладні і напіввідкладні дієслова	99

§ 52. Verba defectiva. Недостатні дієслова	99
De imperio et iurisdictione	102
De vita Romae antiquae	102
Personalia (Gaius Iulius Caesar)	102
Ius Romanum	103
Ars	103

LECTIO XVI (SEXTA DECIMA)

§ 53. Відмінювання числівників	104
§ 54. Numeralia cardinalia et ordinalia. Кількісні і порядкові числівники	105
Res corporales et incorporales	107
De vita Romae antiquae	108
Personalia (Traianus, imperator Caesar Nerva Augustus)	108
Ius Romanum	108
Ars	108

LECTIO XVII (SEPTIMA DECIMA)

§ 55. Infinitivus. Неозначена форма дієслова	110
§ 56. Accusativus cum infinitivo et nominativus cum infinitivo. Знахідний відмінок з неозначеною формою дієслова і називний відмінок з неозначеною формою дієслова	110
§ 57. Ablativus absolutus. Самостійний або незалежний аблатив	111
Interpretatio stricta	114
De vita Romae antiquae	115
Personalia (Hadrianus, imperator Caesar Traianus Augustus)	115
Ars	115
Ius Romanum	115

LECTIO XVIII (DUODEVICESIMA)

§ 58. Gerundium. Герундій	117
§ 59. Gerundivum. Герундив	118
De servitutibus praediorum urbanorum	120
De servitutibus praediorum rusticorum	121
De vita Romae antiquae	122
Personalia (Celsus Publius Iuventius, Celsus-filius)	122
Ius Romanum	122
Ars	123

LECTIO XIX (UNDEVICESIMA)

§ 60. Modus coniunctivus. Умовний спосіб	124
§ 61. Praesens coniunctivi activi. Теперешній час умовного способу активного стану	124
§ 62. Imperfectum coniunctivi activi. Минулий час недоконаного виду умовного способу активного стану	125
§ 63. Perfectum coniunctivi activi. Минулий час доконаного виду умовного способу активного стану	125
§ 64. Plusquamperfectum coniunctivi activi. Давньоминулий час доконаного виду умовного способу активного стану	125
§ 65. Coniunctivi passivi. Утворення часів умовного способу пасивного стану	126
§ 66. Вживання кон'юнктива в незалежних реченнях	127
Gaudeamus	129
Pater noster	131
De vita Romae antiquae	131
Personalia (Sabinus Masurius)	131
Ius Romanum	131
Ars	132

LECTIO XX (VICESIMA)

§ 67. Consecutio temporum. Послідовність часів	133
§ 68. Quaestio obliqua. Непряме питання	134
De verbis legatorum	135
De vita Romae antiquae	136
Personalia (Neratius Priscus Lucius)	136
Ius Romanum	136
Ars	137

LECTIO XXI (VICESIMA PRIMA)

§ 69. Підрядні речення мети з ut і ne finale	138
§ 70. Підрядні речення причини	138
§ 71. Підрядні речення наслідку	138
§ 72. Підрядні допустові речення	139
§ 73. Підрядні речення обставини часу	139
§ 74. Підрядні речення умови	140
De iure civili et gentium	142
De vita Romae antiquae	142
Personalia (Diocletianus, imperator Caesar Aurelius Valerius Augustus)	142
Ius Romanum	143
Ars	143

<i>ДОПОМІЖНІ ГРАМАТИЧНІ МАТЕРІАЛИ</i>	
I. Основні функції латинських відмінків	144
II. Зведені морфологічні таблиці	149
<i>ХРЕСТОМАТІЙНІ МАТЕРІАЛИ</i>	161
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	181
ЛАТИНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК	183

Навчальне видання

ХОМІЦЬКА
Зоя Миколаївна

Латинська мова

Підручник

Редактор *Н. Й. Михайличенко*
Комп'ютерна верстка
і дизайн *В. М. Зеленька*

Підписано до друку з оригінал-макета 20.08.2004.
Формат 84x108 ¹/₃₂. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 13. Обл.-вид. арк. 12,3. Вид. № 160.
Тираж 3000 прим. Зам.

Видавництво «Право» Академії правових наук України
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевського, 80

(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 559 від 09.08.2001 р.)

Виготовлено у ТОВ «Навчальний друк»
Україна, 61001, Харків, вул. Державінська, 38.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру:
серія ХК № 58 від 10.06.2002 р.